

VEFATININ 50. YILI VESİLESİYLE MALİK BİN NEBİ'Yİ OKUMAK

Ölü/Öldürücü Fikirler, İdeolojik Savaş Ajanları ve İmkânlar

İnsanlığın ve İslâm âleminin çok boyutlu sömürüye maruz kalmasının sebeplerini irdeleyen ve mevcut vaziyetten çıkış için yol arayan düşünürleri tanımak, durumu dirayetle değerlendirip teklifler sunabilmemiz açısından büyük önem arz etmektedir. Bu yüzden Müslümanların durumunu ve Batı medeniyetinin/kültürünün başarısını çözmeye odaklanan Cezayirli düşünür ve büyük Müslüman entelektüel Malik Bin Nebi'nin (1905-1973) fikirlerini vefatından yarım asır sonra tekrar okumak gerekiyor.

Malik Bin Nebi, Müslüman toplumların kültürel ve entelektüel açıdan yeniden canlandırılması konusundaki fikirleriyle tanınır. Aynı zamanda *Kur'ân Mucizesi* adlı eserinin Arapçaya tercümesi süreci ve diğer tecrübeleri ışığında İslâm ülkelerinde kültürel hayatla ilgili aksaklıklara dikkat çekiyor ve bazı temel şartların teşekkülünü lüzumlu görüyordu. Mesela ona göre bu ülkeler arasında ölü ve öldürücü fikirleri aşan, hayat veren fikirlerin yaşayabilmesi için gerekli kültürel ilişkiler ağı mevcut değildi. Mutluluğun, huzurun tüketime değil, kültürel alışverişin yoğunluğuna bağlı olduğunu; serbest zamanların yaratıcılığa, birlikte yaşama kültürünün geliştirilmesine imkân verdiğini de anlatır dolaylı olarak. Tüm bunların elan bundan yarım asır öncesinden çok farklı bir manzara arz ettiği söylenemez. Peki, Bin Nebi, kötümser biri mi? Elbette hayır. Raşid Bin İsa'nın deyimyle "Kötümserlik imanla bağdaşmaz ve iman ise Allah'tan ümidi hiç kesmemektir." Bu, aynı zamanda, nasıl bir toplumda yaşamak istediğimizi ve hayata verdiğimiz anlamın niteliğini gösterir.

Malik Bin Nebi, İslâm âlemi muazzam siyasi, sosyal ve ekonomik zorluklarla boğuşurken aklın sesi ve Müslüman toplumun yeniden doğması için yapılması gerekenlerin savunucusu kimliğiyle ortaya çıktı. Kendisi medeniyetin, *insan, toprak ve zaman* denklemini çerçevesinde anlam kazandığını belirtmiş, çağına şahitlik etmiş, yaşadığı dönemin düşünce ufkunu genişletmiştir. Ona göre, herhangi bir medenileşme sürecinde merkezî güç *insandır* ve o olmadan diğer iki unsurun hiçbir değeri yoktur. Eserlerinden ve yazılarından dilimize çevrilenleri okuyan herkes bunu teslim edecektir. Bin Nebi Türkiye'de 1960'ların sonlarından itibaren bilinen bir isim. Son yıllarda ülkemizde ve dünyada düşüncelerine dair incelemelerin artması onun hakıyla tanınma sürecinin hız kazandığını gösterir. Özlenen yuvasımız ve kültürel dirilmenin ifade edilmesinde inanca bir aydın olarak tefekkür dünyamıza katkı sunmuştur. Yarım asır evvel aramızdan ayrılmasına rağmen düşünceleri dünyada, İslâm âleminde, Asya ve Afrika'da yaşananları aydınlatacak niteliktedir. Mesela buralarda yaşanacak değişimin Tanca'dan Cakarta'ya kadar insanlık tarihini etkileyecek bir dalga meydana getireceğini yazdı. Medeniyet ve insanlık sorunu gördüğü problemlere köklü ve uzun vadeli çözümler aradığından çabaları da bu yönde gelişti. Söz gelimi ona göre sömürgecilik sorundur fakat buna yol açan *sömürüye elverişli olmak* da en az sömürü kadar konuşulması gereken bir problemdir.

Malik Bin Nebi düşünürlüğü en önemli özelliklerinden birisi olan tüm insanlık için ortaya koyduğu görüşlerin yanında bağlı bulunduğu kültür dünyasının başka bir ifadeyle İslâm ümmetinin ve daha özde toplumunun sorunlarına kafa yordu. Gerek dünyanın gerek İslâm dünyasının gerekse Afrika'nın sorunlarının tekrar konuşulmaya başlandığı bir zamanda onun düşüncelerini hatırla(t)mak istedik. Hem zaten ona göre medeniyet, insanlığın ortak üretim hazinelerinin toplandığı merkezin müsterek ismi değil midir? Gelgelelim bu çağda Doğu da Batı da bu perspektifi büyük oranda yitirmiştir. Bin Nebi, tarih okumalarına önem vermiş, medeniyetlerin takip ettiği süreçleri gözlemleyerek değişim yasalarını bulmaya çalışmıştır. Bu bakımdan Cevdet Said'in bireysel ve toplumsal değişime odaklanan kitabına bir takdim yazması hiç şaşırtıcı değildir. Meşhur tarihçi Arnold Toynbee gibi zorlukları *yaratıcı tehditler* olarak ele alan Bin Nebi, tarihimizdeki zorluk ve sıkıntıların büyük bölümünün fikirler dünyasında ortaya çıkan sorunlardan kaynaklandığı

görüşündedir. Öte yandan onun tarihe bakış tarzının, tarihsel değerlendirmelerinin tümüyle isabetli olduğu da söylenemez. Benzeri bir durum eğitim başta olmak üzere modern zamanlarda üzerinde çokça durulan hususlara dair yazdıkları için de geçerlidir. Hâliyle kitaplarıyla düşünce dünyamızda berrak ufuklar açan entelektüel mirasını güçlendirmek ve böylece yaşamaya devam etmesini sağlamak için onunla *eleştirel diyalogumuzu* sürdürmenin fayda vereceği kanaatindeyiz. Kaldı ki yaşadığımız krizden çıkmamızı sağlayacak usul/yöntem, kriz kadar *kriz üzerine düşüncelerin kritiğinden* geçmez mi? Nitekim dergimizde daha evvel Malik Bin Nebi üzerine gerek telif gerekse tercüme olarak neşrettiğimiz yazılar da bunun bir kanıtıdır.

Malik Bin Nebi din tahsili yapmış, çoğu yerde kendilerini 'din adamı' gibi takdim eden ölü fikirlerin savunucularından daha sahici ve samimi görünmektedir. Bunun sebepleri üzerine ne kadar düşünülse azdır. Onun, ulemanın sömürgeci güçlerin *ideolojik savaşta* kullandığı araçlar hakkında en ufak deneyimleri olmadığını, karakter yapıları itibarıyla olaylar karşısında tavır koyacak irade keskinliğinden ve olgunluktan yoksunluklarını gündeme taşıdığı hatırlanmalıdır. Denilebilir ki Bin Nebi bütün peşin yargılardan azade bir düşünürdür. Bin Nebi'de dikkat çeken husus sömürgecilik bir 'etik' tartışması yapmaktan ziyade etkenlik ve edilgenlikle ilişkilendirilmesi ve merkeze düşüncüyü yerleşmesidir. Sömürgecilik bir çeşit güç ve zayıflıkla ilgilidir. Hatıraları şöyle bir gözden geçirildiğinde hem dedesinin hem de babasının yaşadığı dönemle bağları, on yıllar sonra yaşadığı üç farklı zaman diliminde dedesi, babası ve kendi neslinin ruh hâllerinin nasıl bir değişim geçirdiği insanın zihninde canlanacaktır. Ne yazık ki İslâm dünyasının en önemli sorunlarından birisi hâlâ birer sömürge ülkesi konumunda bulunmaktadırlar. Munsif Marzuki'nin deyimleriyle "ikinci bağımsızlık" henüz gerçeklik kazanmış değildir. Günümüzde sömürgecilik tabir caizse daha kristalize olmuş hâliyle sürmektedir, bunun temel özelliği zihinlerin ipotek altına alınmasıdır.

Bu çerçevede ideolojik savaş ajanlarının etkisini kavramak için Batılılar İslâm'a nasıl bakıyorlarsa Türkiye'deki sekülerlerin de aynı şekilde baktıklarının farkına varılmalıdır. Onlara göre İslâm gerici, yobaz, ataerkil, gelişime kapalı, otoriter, faşizan, barbar bir din. Diğer bir deyişle 'bütün kötülüklerin asıl kaynağı'. Elbette ideolojik savaş ajanlarının cirit attığı bu tür söylemler belli siyasi stratejilerin rızasını, meşruiyet çerçevesini üretiyor. Bu ise uzun zamandır çağdaş fikir savaşları zincirinin önemli halkalarından birini teşkil eden oryantallizmle bağlantılıdır. Bu açıdan Malik Bin Nebi okumaları, Edward Said metinleriyle daha üst bir çerçeveye taşınabilir. Türkiye'de her iki ismin hakkında çokça yazdığı emperyalizm, sömürgecilik ve oryantallizm entelektüel tartışmalardan âdeta kovulmuş durumdadır. "Oryantalist" eleştirisini bir kelime olarak bile uzun zamandır iştmeşimizizin temelinde bu vardır.

İstikamet tayin eden fikirler sunan Malik Bin Nebi "her şeyin sayılabilir ve satılabilir", "daha fazlanın daha değerli" sayıldığı, hayata dair hemen her şeyin ekonomi zavıyesinden değerlendirildiği zamanlarda, insanın köleleştirilmesine ve yabancılaştırılmasına itiraz etmek için de okunmalı. Bin Nebi, siyaseti *toplumsal kapasite*, kültürü ise *bireysel kapasite* çerçevesinde değerlendirir. İki alan arasında bir üstünlük ve öncelik arayışı değil, dayanışma ve iş birliği gören Bin Nebi, sadece bu yönüyle bile aktüel tartışmalara katkı sunabilecektir. Kültürü, bireysel kapasitenin yönlendirilmesi diye tanımlayan mütefekkirin sadece yeni nesillerce değil aynı zamanda müstafi olgunluk çağındaki her yerde okunup tartışılmasının bugünümüze ve geleceğimize katkı sunacağı kanaatindeyiz.

Hangi hâl ve şartlar altında olursa olsun, ilgi ve önceliklerimizin eşyalar dünyasından hayat veren fikirler dünyasına yönelmesi temennisiyle.

İÇİNDEKİLER

GÜNDEM

04

Edward Said Okumak Hâlâ
Cazip mi?
Hüseyin Etil

08

Ortadoğu'dan

DOSYA

14

Bir Rönesans Mütefekkiri:
Malik Bin Nebi
Metin Önal Mengüşoğlu

21

Düşünlük ve Çağdaş İslâm
Düşünlükleri Bağlamında
Malik Bin Nebi
Mustafa Aydın

28

Ölü Düşünceler, Öldürücü
Düşünceler ve Makbul
Düşünceler
Mehmet Furkan Ören

34

Malik Bin Nebi'nin "Çağa
Tanıklığı" ve Sömürülmeye
Elverişli Kültürün Karakteristiği
Kamil Ergenç

42

Malik Bin Nebi'yi Fikri Tuna'nın
Gözünden Tanımak
Fethi Güngör

48

Malik Bin Nebi'nin Hatıraları
Ömer Kantarcı

Umran

Sahibi

Pınar Yayınları Tic. ve San. A.Ş. Adına
Şemseddin Özdemir

Genel Yayın Yönetmeni

Cevat Özkaya

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Metin Çıgırkıcı

İdare Merkezi

Alemdar Mah. Çatalçeşme Sok.
Defne Han No: 27/15
Çağaloğlu Fatih-İST.
Tel: (0212) 293 90 41
(0543) 281 58 85
www.umrandergisi.com.tr
editorumrandergisi@yandex.com
aboneumrandergisi@yandex.com

Temsilcilikler

Ankara: (0312) 418 12 77
İzmit: (0542) 250 75 77
Trabzon: (0462) 321 95 44

Görsel Yönetmen

Tekin Öztürk

Baskı: Şenyıldız Yay. ve Matbaacılık
Gümüş Suyu Cad. Işık San. Sit. No: 19 C Blok
102 Topkapı/İstanbul Tel: (0212) 483 47 91

Eylül 2023 Sayı: 349

(İlk yayın tarihi: 1991 Bülten,
1993 Umran adıyla)
Yaygın, süreli, ayda bir yayımlanır.
Yazıların ve ilanların sorumluluğu
sahiplerine aittir. Bu dergi basın
meslek ilkelerine uymayı taahhüt
eder. Umran dergisi TÜRDEB ve
DERGİBİR üyesidir, Kültür ve Turizm
Bak. Kurumsal Abonesidir.

KRİTİK

52

Döneminde Yalnız Bir Kitap:
Hatun
Cihan Aktaş

57

Hasan Bacanlı'nın Ardından
Gülşen Özer

61

Küreselleşmenin Kültürel
Etkileri ve Kültür Endüstrisi
Ceydanur Yıldırım

65

Hüzünlü Rusipi:
Abdülmelik Fırat
Halim Sezer

KÜLTÜR SANAT

70

Hayatın Kılcalları
Mücahit Gökdoğan

75

TRT 12 Punto Üzerine
Merve Özgez

80

Otuz Üç Yılın Görsel Hikâyesi
Nazgülü Çarakanat

83

Nevadir Musikişinasla
Bir Sohbet
Talat Özkan

Nasıl Abone Olabilirsiniz?

- Umran Dergisi'ne abone olmak veya aboneliğinizi yenilemek için 0212 293 90 41, 0543 281 58 85 abone hattımızı arayabilirsiniz.
- www.umrandergisi.com.tr sitemizden Abone Formu'nu doldurarak abone olabilirsiniz.

Abone Ücretleri (Yıllık/12 Sayı)

Yurt içi: 380 TL (Öğrenci: 320 TL), Yurt dışı: 80 Euro
Birim Fiyatı: 36 TL

Abone Ücretini Nasıl Ödeyebilirsiniz?

- 0543 281 58 85 nolu abone hattımızı arayıp kredi kartınız ile.
- Posta Çeki hesabımıza abone ücretini yatırarak.
Posta Çeki Hesap No: 654482 Alıcı Adı: Pınar Yayınları Tic. ve San. A.Ş.
- Banka Hesap numaramıza havale edebilirsiniz.
Banka Hesap No: 8515535-2
IBAN: TR46002050000851553500002 Kuveyt Türk
Hesap: Pınar Yayınları Tic. ve San. A.Ş.

EDWARD SAİD OKUMAK HÂLÂ CAZİP Mİ?

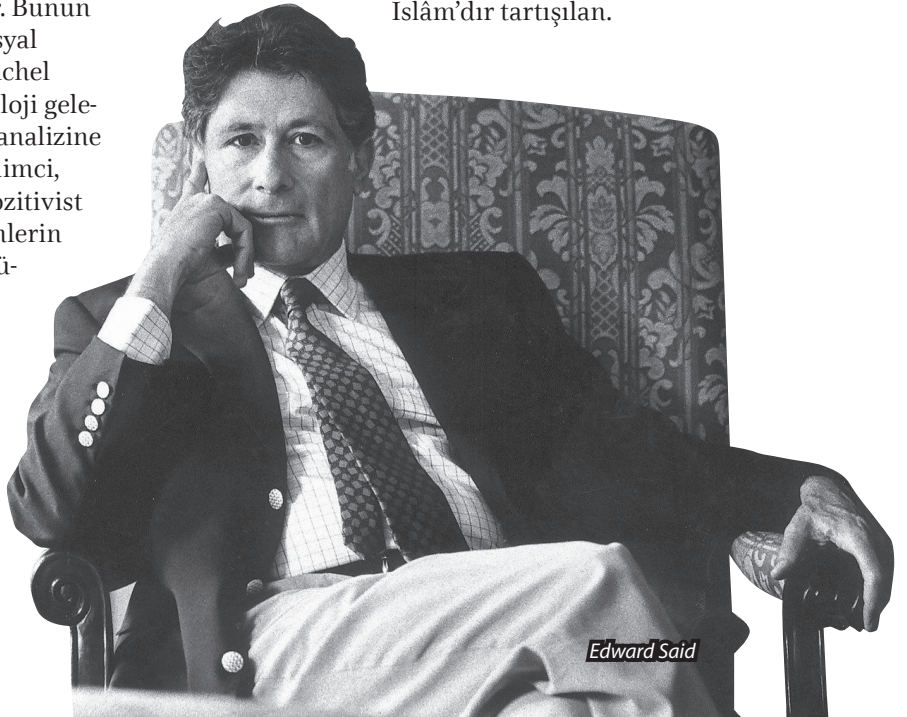
HÜSEYİN ETİL

Vefatının ardından yirmi yıl geçen Edward Said, sosyal bilimler alanında son elli senenin en önemli simalarından, karizmatik şahsiyetlerinden biridir. Bir dönemin entelektüel kuşağını biçimlendiren, dünyaya bakışını yönlendiren bir isim olmuştur. Batı dışı toplumlardaki avangard modernizmin tezlerinin eleştirisinde yasa-koyucu bir entelektüel işlevler üstlenmiştir. Bu kısa değerlendirme yazısında, Said'in *Haberlerin Ağında İslâm*¹ kitabının argümanlarını tartışıp, sonuç kısmında da bugünkü entelektüel yazma ve görme pratiklerine dikkat çekerek yazımı noktalayacağım.

İSLÂM'I ÇERÇEVELEMEK

İslâm ve Batı arasındaki ilişkilere iktidar analizleri çerçevesinde yaklaşan Said, *Oryantalizm* kitabın ve onun yanı sıra oldukça ufuk açıcı önemli eserler kaleme almış, Batı'nın kendi hakkında ürettiği yanılsamalara işaret etmiştir. O, Batı'nın İslâm hakkında ürettiği bilginin tahakküm ilişkileri kapsamında yeniden bir okumasına dayanan çalışmalarında Batı aklının kritiğini güçlü biçimlerde dile getirmiştir. *Haberlerin Ağında İslâm* adıyla Türkçeleştirilen *Covering Islam* adlı eseri de bu kritiklerinin önemlilerinden biri. Bu eser Türkçeye *Medya'da İslâm* (Metis Yayınları) gibi başka bir isimle çevrilmiş olsa da, bana, burada önereceğim *İslâm'ı Çerçevelemek*, en doğru çeviri gibi geliyor. Bunun nedenine gelirse; Edward Said'in sosyal bilim yaklaşımı belirgin bir şekilde Michel Foucault'un, Fransız tarihsel epistemoloji geleneğine yaslanarak geliştirdiği söylem analizine dayanıyor. Söylem analiziyle sosyal bilimci, olguların dışarıda hazır bulunduğu pozitivist sayılıştısını bir yana bırakarak, fenomenlerin (bizim örneğimizde "İslâm") tarihsel süreçler içinde hangi iktidar şebekesine bağlı olarak nasıl kurulduğunu ortaya çıkarmaya çalışıyor. Foucault'un geliştirdiği kavramsal repertuardaki

"iktidar teknolojisi", "benlik teknikleri" ifadelerinde geçen "teknoloji" ve "teknik" kavrayışına burada değinmeliyiz. "Teknik" kavramının ilhamını Foucault, Alman düşünür Martin Heidegger'in "çerçeveleme" (*gestell*) kavramından alır. Heidegger'e göre modern tekniğin özü çerçevelemedir. Başka bir ifadeyle modern dönemde teknik ve teknoloji den söz ettiğimizde, klasik dönemin zanaat yaklaşımından farklı olarak varlığın sürekli kapatılmasını düşünmek durumundayız. İktidarın modern dönemde aldığı farklı modusları analiz etmek isteyen Foucault'un kapatılma biçimlerine, söz gelimi "tumarhane", "hapishane", "okul" vb. odaklanması bu sebeple Heideggeryan sezgilerinden kaynaklanır. Benzer bir yöntemi takip eden Said de İslâm'ın hangi tekniklerle nasıl çerçevlendiğini *Oryantalizm* kitabından başlamak üzere ortaya çıkarmaya çalışıyor. Kitabın orijinalindeki "cover" kelimesi, tam da Heidegger'in kastettiği kapatmak, örtmek manasına geldiği için bir doğru çevirinin "çerçeveleme" olması gerektiğini ileri sürebiliriz. Bu yaklaşım yöneldiği nesnesine şu soruları yöneltir; "İslâm" hangi ağlar, networkler, bağlantılar ve güç ilişkileri içinde hangi amaçlara matuf olarak hangi araçlar yoluyla üretiliyor? Artık burada sabit bir kendilik olarak İslâm'dan söz edilemez. Daha çok geçerli olan güç ilişkilerine bağlı olarak ortaya çıkan *kullanımlarındaki* İslâm'dır tartışılan.

Edward Said

1 Edward Said, *Haberlerin Ağında İslâm*, çev. Alev Alathı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1984.

Batılılar İslâm'a nasıl bakıyorlarsa Türkiye'deki sekülerler de aynı şekilde bakıyorlar; gerici, yobaz, ataerkil, gelişime kapalı, otoriter, faşizan, barbar bir din. Yani bütün kötülüklerin asıl kaynağı. Elbette bu tür söylemler belli politik stratejilerin rızasını, meşruiyet çerçevesini üretiyor.

BİLGİ NESNESİNİN DÖNÜŞÜMÜ: DOĞU'DAN İSLÂM'A

Said'in gösterdiği gibi "oryantalizm" uzun bir dönemden beri Batı bilme rejimi içinde etkili biçimde işlemektedir. Ancak klasik oryantalizm literatüründe "Doğu" (*Batılı olmayan* anlamında genel bir "Doğu" kavramı) kavramı çok daha geniş bir ilgi alanına işaret etmekteydi. Bu tablo içinde "İslâm" özel bir bilgi nesnesi olarak görülmezdi. 1970 sonrasındaki durumda ise İslâmiyet özel bir (b)ilgi nesnesi statüsüne ulaşmıştır. Batı'nın aklındaki bu dönüşümlere birtakım ekonomi-politik faktörler neden olmuştur; sömürgecilğe karşı yürütülen mücadelede "İslâm"ın etkisinin görülmeye başlanması, postkolonyal dönemde ise ulusal kurtuluşçu hareketlerin yerine İslâmcı hareketin geçişi vb. Eskiden de anti-sömürgeci ulusçuluğun öğelerinden birisi olarak İslâm yine vardı ancak ulusçuluk içinde sadece "öge" olarak yer alıyordu. 60'lı yıllarda ise İslâmcılığın kitleselleşmeye başlamasına ve 80'lerin başında artarak büyümesine tanıklık ettik. Tam da bu bağlamda "İslâm'ı bilmek" eğilimi güçleniyor, kristalize oluyor ve İslâm bilgi nesnesi hâline geliyor. (Örneğin ilgili yıllarda Türkiye'de liberal akademisyenler *İslâmiyet çalışmakla* kariyer yapmışlardır. Hatta Cengiz Çandar'ın *Haberlerin Ağında İslâm* kitabında bir kısa sunuş yazısının bulunduğu da anmalıyız.) Batı'da ortaya çıkan bilme arzusunun saf, kendinden işlemediğini; bilme ve anlama arzusunun yönetme arzusuyla yakından ilişkili olduğunu (Said'in de eleştirdiği gibi "saf merak" yoktur) sosyal bilimlerdeki pek çok çalışma göstermiştir. Foucault'un iktidar modalitelerini tasniflerken kullandığı "hükmetmek" ile "yönetmek" (*govermantality*) arasındaki farktan hareketle "idare etmek için bilmenin" önemli olduğunu hatırlatmakta fayda var. Said *Haberlerin Ağında İslâm* çalışmasında Batı'daki İslâm imajının değiştiğini tespit ederek "yeni İslâm imajı"nu sorunsallaştırıyor. Yukarıda andığımız gelişmeler içinde İslâm imajının artık *İslâm'ı bilmekle* birlikte işlediğinin altını çiziyor.

İSLÂM'IN İMAL EDİLMESİ VE MÜSLÜMANLARI ÖLDÜRME POLİTİKASI

Daha spesifik olarak ilgili kitaba gelirsek; Said bu çalışmasında gazeteler ve uzmanlar tarafından İslâmiyet'in *aktarıma* pratiklerine odaklanıyor. Bu aktarma pratiklerinin masum olmadığını, aktarımların temel amacının İslâm'ı karartma olduğunu ileri sürüyor. Haberlerin ve uzmanların ağına takılmış İslâmiyet nosyonunun kullanımlarında açığa çıkan anlamlarını aralamaya çalışıyor. Kitabın temel tezini şöyle ifade edebiliriz: Batı'da gazeteciler ve uzmanlar tarafından imal edilen İslâm anlayışı, *kanunlaşmış* okumayı temsil ediyor. Kitap, ortodokslaşmış yorumların dışındaki tartışmaların, alternatif haberlerin, farklı yaklaşımların asla İslâm'ı temsil etmediğini açıklıkla tartışıyor. Temsil savaşlarında belirgin bir İslâm yorumunun değil, İslâm hakkındaki belirgin bir yorumun zafer kazandığını ileri sürüyor ve bu olguyu güç ilişkileri çerçevesinde analiz etmemiz gerektiğini vurguluyor. Said, bu eserinde, Foucaultcu yöntemi kullanarak, gazetelerde çıkan haberlerin, akademisyenlerin ürettiği makale ve kitapların ve think-tank kuruluşlarındaki stratejistlerin hazırladığı raporların, hükümetlerin aldığı politik kararların hepsinin birleşerek total bir söylem oluşturduğunu gösteriyor. Özetle; İslâm'ı medyada "çevirme"nin (*cover*) akademide "bilme"nin ve jeo-politikada "kuşatma"nın (*contain*) nasıl birlikte çalıştığına işaret ediyor.

Said, İslâm'ın nasıl çerçvelendiğine bakarken, resimsel imajdan ziyade yazılı metinlere, söylem pratiklerine odaklanır. Daha da önemlisi uzman ve akademisyenlerin metinleri onun için ayrı bir yerde durmaktadır. Çünkü Batı'nın İslâm algısı basitçe stereotipleştirme planında çalışmaz, aksine bilgi planında işler. Dolayısıyla onu düzeltmek kolay değildir. Başka bir ifadeyle, sorun basitçe kimlik sorunu olmayıp, epistemolojik kökenleri güçlü ve sarsılması zor bir sorundur. Çalışmasında bu nedenle stereotipleştirmelere değil, doğrudan bilme arzusunun ken-

disine odaklanıyor ve bu ilişkileri tartışmak için “Bilgi ve Güç” başlığı altında bir bölüm açıyor. Buradaki asıl amacının, “bilgi gelince stereotip gider” aydınlanmacı yaklaşımını, önce Fried’ün bilginin önyargılarla, çarpıtmalarla nasıl da iç içe geçebildiğini ve sonrasında Foucault’un “bilgi ile iktidarın nasıl birlikte çalıştığını” göstermesinden hareket ederek eleştirmek ve bilgi planında İslâm’ın nasıl çalıştığını göstermektir. Sofistikleşmiş formüllerle kurgulanan İslâm algısının Müslüman toplumlarının gerçekliklerini karartıcı ve kapatıcı olduğunu ileri sürüyor. Medyada üretilen söylemlerin İslâm hakkındaki gerçekleri örtmekten başka bir işleve sahip değildir. Bunu eleştirerek, farklı İslâm yorumlarının olduğunu belirtiyor. Ona göre, İslâm hakkındaki pozisyonlarımızı bir yana bıraktığımızda İslâm’ın farklı zıt pozisyonlara her daim açık olduğunu görebileceğimiz ortadadır. Birtakım tözcülükle malul yaklaşımları bir yana bırakıp, farklı *entiteler* arasındaki ilişkilere, etkileşimlere odaklanan plastik bir yaklaşım daha doğrudur. Bunu yapmak yerine her ideoloji kendi durduğu yerden İslâmiyet’i çerçevelemek derindedir. İslâm’ın üzerini kendi *keyfine* göre işaretleyerek kendi sembolik yapısını üretmektedir. Politik stratejilerin bir enstrümanı olarak kullanıma sokulan imajlar, algılar, kalıplar gösteriyor ki Batı’nın İslâm kültürü hakkındaki bilgisi totolojik olmanın ötesine geçemiyor. Bu nedenle “Bugün İslâmiyet’e ilişkin hiçbir çalışma bağımsız ve çağdaş baskıların aciliyetinden korunmuş değildir” (s. 167) diye yazıyor Said.

Said’e göre, Batı’nın İslâm hakkında ürettiği bilgileri sömürgelik çerçevesi dışında anlamlandırmak pek mümkün gözükmez. Çünkü Batılı akademisyenler İslâmiyet’i ne zaman yorumlamaya kalksalar Gadamer’i haklı çıkartacak biçimde metne kendi önyargılarını musallat ediyorlar. “İşgâl amacının dışında, ‘İslâmiyet’ bugün Batı’da anlatılan İslâmiyet değildir (...) İslâmiyet bilgileri tarihi, işgâl ve egemenlik düşüncelerine sıkı sıkıya bağlıysa, bu bağların tümüyle koparılmasının zamanı gelmiştir” (194-195). Aksi hâlde, hermeneutik döngü kaçınılmaz hâle gelecektir; İslâmiyet hakkında üretilen bilgiler, gerçek bilgi nesnesi hakkında olmayıp, İslâmiyet’in temsil ve yorumlarından ibarettir. Bilgi nesnesi değil fantezi nesnesidir. Temel fantezi dâhilinde İslâm ve Batılı olmayan toplumlar hakkındaki imajlar, temsiller, bilgiler, yorumlar kanunlaşarak otorite hâline gelmiştir. Said’in

temel derdi de bu kanonikleşmiş argümanlardır. Kanonik okumalara meydan okumak ise eleştirinin görevidir. Tüm bu üretilen bilgilerin Said’e göre bağlandığı bir yer var; *İslâmiyet’i düşmanlaştırmak*. İslâmiyet önceleri oryantalist çalışmaların içinde değerlendirilmeye çalışıldı ama sonraları ise Batılılarca düşmanlık ve korku nesnesine dönüştürüldü.

Günümüzde hükümet, medya, jeo-politik stratejistler ve akademisyenler tarafından üretilen İslâm karşıtı ırkçı yaklaşımların sadece Batı’da üretildiğini sanmıyorum. İslâm dünyasında yer alan Batıcı, laik, sekülerist (ki onların eteklerine tutunan sol siyasetler) klikler tarafından da bu imajlar savunuluyor, üretiliyor, yaygınlaştırılıyor. Türkiye çok yakından bildiğimiz bir örnek. Batılılar İslâm’a nasıl bakıyorlarsa Türkiye’deki sekülerler de aynı şekilde bakıyorlar; gerici, yobaz, ataerkil, gelişime kapalı, otoriter, faşizan, barbar bir din. Yani bütün kötülüklerin asıl kaynağı. Elbette bu tür söylemler belli politik stratejilerin rızasını, meşruiyet çerçevesini üretiyor. Türkiye’deki tartışmaların Batı’dan farkı şu: Batı’da İslâmiyet salt duyumun konusu olmayıp akademik tartışmaların da konusudur ve politik ayrışmalar esasen bilgi zemininde gelişmektedir. Buna karşın Türkiye, hâlihazırda duyum aşamasından kavramsallaştırma aşamasına geçemediği için tartışmalarını son derece kaba klişeler ve semboller zemininde örgütlüyor.

Said, temel olarak, farklı bilgi bölgelerince üretilen bütün bu temsillerin tek bir mantığa hizmet ettiğini, onu da Batı ve İslâm arasında *biz* ve *onlar* gibi düşmanlaştırıcı bir ayırıştırma işlemi olduğunu ileri sürüyor. Kitabın bu sezgisi, doksanlı yıllarda ortaya atılan “medeniyetler çatışması” teziyle doğrulanmış ve akabinde ortaya çıkan fiili savaş durumlarıyla da tescillenmiştir. Bu gelişmeler ışığında yeni iktidar biçimlerini yeniden değerlendirmek gerekiyor. Çünkü iktidarın işleme tarzında önemli değişiklikler gündeme geldi. Bana göre cari durumdaki iktidar modalitesi “biyopolitika” değil, öldürme-politikasıdır ve bu model içinde kelimelerin, kitapların, imajların analizinden daha çok, savaşın bizzat kendisinin, tankların, uçakların, bombaların analizine ihtiyacımız var. İslâm artık var edilmeye değil, yok edilmeye çalışılıyor ve Müslüman “müselman”laştırılarak öldürülmek isteniyor. Said’in çalışmasının terk edilmesi değil, yeni bağlama göre yeniden güncellenmesi gerektiğini ifade etmek gerek.

BİTİRİRKEN: SAİD Mİ, RENAN MI?

Son bir not Said'i okumanın İslâm dünyasında hâlâ bir cazibesinin olup olmadığı meselesine olacak. Belki günümüz açısından asıl mesele de biraz da bu. İslâmî hareketin yükselişe geçtiği, Batı eleştirilerinin yoğunlaştığı bir dönemde Batı'nın tanımlar üzerinde kurduğu bilgi tekeline, zihinlerde işgal ettiği epistemik hiyerarşilere dikkat çekerek oryantalizm eleştirilerinde önemli roller üstlenmişti. Bugün sanki Said'i okumak yerine Renan'ı okumak entelektüeller arasında daha cazip duruyor. "Oryantalist" eleştirisini bir kelime olarak bile uzun zamandır duyduğumuz, işittiğimiz pek söylenemez. İslâm'ın terakkiye mani olduğu görüşü giderek entelektüellerin modernite okumalarında öne çıkmış gibi duruyor. Zamanın egemen kelimelerindeki değişimler de dönüşümü yansıtmaktadır: "Batılılaşma" kavramı yerine "modernleşme", "laiklik" kavramı yerine "sekülerizm" kelimelerinin tercih edilmesi meşruiyet çerçevelerin giderek değiştiğine işaret ediyor. "Ortadoğu batağı" söylemi önceleri daha dar Batıcı elit tarafından kabul görüyorken şimdilerde daha geniş ve farklı cenahlarda karşılık bulmaya başlayan fikirler hâline gelmiştir. Entelektüellerin bugün önlerine koydukları eleştiri gündemi şu olsa gerek: *Batılılaşma eleştirisinin eleştirisi*. "Doğu" imgesi oryantalist dönemden daha sert bir şekilde cehennem, kıyametsel, katastrofobik bir hâl almış durumdadır. Öyle olmasa Hamit Bozarslan'ın İslâm toplumlarını "tanatos"un zaferi, Batı toplumlarını ise "eros"la özdeşleştirme kolayca alımlanmaz, "oryantalistlikle" eleştirilirdi. Bir başka örnek "emperyalizm" kavramının terkinde göze çarpmaktadır. İslâm dünyasının çağdaş dünyada yaşadığı zaman çarpılması artık emperyalizm gibi dışsal faktörlerle izahatı yapılmadan, doğrudan diakronik, kendi tarihsel, özsel yapısı içinde analiz ediliyor. Postmodern evrede modernite eleştirileri, bilim felsefesi tartışmaları, oryantalizm kritikleri akademik ve entelektüel alanda güçlü yankılar bulmuştu. Modernizasyon teorileri eleştiriliyor, modernleşme anlatılarına şüpheyle yaklaşıyor, Batılı düşünce kalıpları acımasızca sorgulanıyordu. Ki bu eleştirileri modernist-ilerici akademik establishment'ı yerinden etmişti. Bu dönemi eleştiri modernliği, oryantalizmi, batıyı görüyordu. Bugün sanki artık İslâm'ı görmekten başka bir şey yapılmamaya başlandı.

Modernite eleştirisi din eleştirisiyle yer değiştirmiş vaziyettedir. Batılılaşmadan duyulan vicdan azabı şimdilerde Doğu'ya kahretmeye bırakmış durumdadır. Doğu artık kötücül, grotesk bir yaratık imajına bürünmüş durumdadır. Göçmen sorunu da aslında aynı düzlemde: "Doğu'dan gelen istilacı barbarlar" retoriği siyasal bir kanal bulmuş durumda. Seküler/laik milliyetçiliğin somut ötekisi; etnik olarak Arap, inanç olarak Müslüman karşıtlığı Batılılaşma kritiklerini askıya almanın bir başka meşru payandası oluyor. "İslâmo-faşizm" gibi bir adlandırma yeni koşullarda oryantalizm ithamına maruz kalmadan kolayca her mahfilde tedavüle girmesini başka bir açıdan yorumlamak mümkün değil sanıyorum.

Bu politik ve entelektüel bağlamda Edward Said'i alımlamanın değişim tarzını kendimize sormamız gerekiyor. Değişen bağlamı önemli addettiğim bir entelektüelin vaktiyle yazdığı bir kitaptan alıntıyla bitirmek istiyorum. Gençlik döneminde İslâm'ı Türk Sonderweg'in bir imkânı olarak gören Ahmet Çiğdem, *Bir İmkân Olarak Modernite* kitabında şöyle söylemişti: Burada benim isteğim bir modernite eleştirisi olamaz. Türk entelijensiyasının giderek yükselen rasyonalite talebi Said'e dönük ilgiyi geriletmiş, modernliği bitmemiş bir proje olarak değerlendiren Habermasvari figürlerin felsefi söylemi daha etkin olmaya başlamıştır. Sanırım, şiir okumayı bırakıp, şiirden zevk almamaya başlayınca, hatta şairleri suçlamaya başlayınca, şiirin yerine romanı ikame edince, şahsiyetten bireye geçince oryantalizm kritikleri de kendiliğinden rafa kaldırılıyor sanıyorum.

Pozitivizmin şafağında kendisini hisseden muhafazakâr entelijensiyanın yükselen amp-rizm merakı, ideoloji-kritiğinin terk edilmesi, entelektüel işlevleri akademik uzmanlık adına küçümsemesi, yirminci yüzyılının ikinci yarısından sonra İslâmî entelektüel söylemi kuranları mütemediyen "romantikleştirerek" tedavülden, okuma listelerinden kaldırma istediği kültürel yaşamımız üzerinde ağırlığını günden güne daha fazla hissettirmesiyle başka bir sonuç da beklenemezdi. Modernite ve Batılılaşma okumaları yenileniyor, bununla beraber İslâm, Türkiye, İslâm dünyası okumaları da yenileniyor. Önümüzdeki dönemi etkileyecek büyük entelektüel gündemler bizleri bekliyor olacak.

ÜÇÜNCÜ DÜNYA SAVAŞI NİJER'DEN Mİ PATLAK VERECEK?

Abdulvehhab BEDİRHAN

Bunlar Afrika'da, yani bizden uzakta, siyasi ilerleme ve ekonomik büyüme konusunda sınırlı oranda yol almış ülkede veya ülkelerde yaşanıyor. Bu ülkeler klasik ırkçı eğilimler bir yana Araplar veya başkalarının kendi şartları da bazen daha kötü olsa da benzetmek istemedikleri bir model şeklinde zikredilmekteler. Ancak Afrika'da yaşananlara, Batı'nın Rusya ve Çin'le çekişmesinde ileri bir karakol diye bakmak mümkün. Bu yaşananlar Moskova ve Pekin'in ifade ettiği üzere uluslararası sistemin Batı'nın hegemonyasını açıkça kırmaya yoğunlaşan bir içerikte değil de şekilde farklı bir bakış açısıyla değiştirilmesi arzularını desteklemeye aday olabilir. İkinci Dünya Savaşı'nın bir kısmı Afrika'nın kuzeyinde cereyan etmişti, Rusya'nın Ukrayna savaşıyla başlattığı Üçüncü Dünya Savaşı'nın bazı gelişmeleri Batı Afrika'ya, bir diğeri Ortadoğu'ya taşınabilir ve belki Tayvan'da tamamlanabilir.

Afrika'nın yaşadığı askerî darbeler serisi sadece klasik iktidar çekişmesi içinde sınıflandırılmaz. Aksine bu darbeler, yıllar önce başlayan ve Ukrayna savaşı gölgesinde şu an stratejik önemi netleşen birbiriyle irtibatlı planların bir parçası olduğu daha da kesinlik kazanıyor. Afrika, orduların ve komutanların, sivil yönetimde mahrum kalacakları ayrıcalıklar ve kazanımların cazibe merkezidir. Batılı güçler ise rejimlerin "demokratik" olmasında ısrar ediyor ve askerlerin bu sistemi koruma görevini üstlenmesi öngörülüyor ancak askerlerin yayılan yolsuzluktan paylarını almaması adaletsizlik duygusuna kapılmalarına yol açıyor ve "demokrasiye" yönelik kinlerini arttırıyor.

Nijer, Rus Wagner kulübüne girmeye hazırlanıyor ve askerler kendilerini içeride ve dışarıda bekleyen zorlukların ve sıkıntılarının farkında, ABD ve Avrupa yardımları almanın şartı olduğu için "demokrasiye" de bağlılıklarının üzerini örtmiyorlar. Zira ikti-

darı ele geçirme hedefinde epey mesafe katettiler. Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu'nun (ECOWAS) taleplerini karşılamadılar ve hatta diyalogu reddettiler. ABD'nin, genelde Batı'nın güvenilir müttefik gördüğü seçilmiş Cumhurbaşkanı Muhammed Bazum yönetiminin kalması için önerdiği "diplomatik çözüme" özellikle de Nijer'i terörle ve Afrika Sahil bölgesinde konuşlanmış gruplarla (Boko Haram, el-Kaide ve DEAS örgütlerinin kolları) savaşın temel üssü yapma kolaylıklarına karşılık vermediler.

Nijer'in, ekonomik durumun iyileşmesini ve "demokratik" yönetimin sürmesini destekleyen geniş halk akımının oluşması için aldığı desteğin yeterli olmadığı kesin. Özellikle de Bazum, ülkede azınlık olan Tuareglerdendi (nüfusun yüzde 9,1'i) ve 2021'de başkanlığı kazanması en büyük etnik grup olan Hausalar (yüzde 51) tarafından kabul görmedi.

Nijer haritada Batı kampı (Nijerya, Benin, Çad) ile Rus kampı (Cezayir, Mali, Burkina Faso) diye dağılmış yedi devlet arasında bir düğme gibi dururken Libya iki kamp arasında bölünüyor. Zira Libya'nın batısı Batı'ya daha yakın, doğusu ise Wagner güçlerinin daimi varlığına sahne oluyor. Nijer darbesi yolunu bulursa bu Burkina Faso ve Mali ile eşgüdümlü gerçekleşiyor demektir. Askerî uzmanlar "darbe enfeksiyonunun" farklı şekillerde ve dozlarda komşu ülkelere bulaşacağını tahmin ediyorlar, Çad, Togo, Gana, Senegal, Benin, Nijerya ve Fildişi Sahili'nin baskı ve tehdit altında olduğunu ifade ediyorlar. Bu ülkeler arasında kabile ve etnisitelere dağılmış bağlantılar şeklinde ortak paydalar bulunuyor. Dolayısıyla gerek rejimler gerekse ordular içinde sömürülmesi ve manipüle edilmesi kolay iç bölünmelere dair bir duyarlılık söz konusu.

Batılı analistler Çin'i ve girişimini (Kuşak ve Yol) Batı Afrika'da "darbeler kuşağında" yaşananlardan en fazla kârlı çıkan taraf göstermekte gecikmediler. Bu analiz şu iki temel etkene dayanmaktadır: Birincisi ordularla yenilenmiş eski ilişkilere, başarılı geçmişleri olmayan ve yerine getirilmesi kuşkuyla kalkınma vaatlerine dayanan Rus yayımlı stratejisi. Yalnız Çin, Batı sömürgesinden nihai olarak kurtulmak için Afrika'ya yardım söylemini yücelten Rus faaliyetlerinden istifade etmek için yatırımlarını katlarsa bu vaatler gerçekleşebilir. Rus söylemi, Moskova'nın Ukrayna savaşıyla başladığı düşünülen yeni dünya sistemi üzerinde gerçekleşebilecek bir hedefdir. Sovyet Rusya birçok Afrika ülkesini bağımsızlıklarına kavuşma çabasında desteklemiştir. Diğer etken ise Afrika ülkelerinin çoğunluğundaki iç şartların-etnik bölünmüşlükler, kronik siyasi ve iktisadi krizler, kaynakların kıtlığı, kalkınmanın eksikliği ve dış yardımların sınırlılığı- birbirine benzerliği.

Ülkeleri ve halkları sömürdüğü için "Batı sömürgesinin" sonlandırılması bahsi, tabiatıyla Fransa'nın kendi nüfuz alanını korumakta başarısız kalmasına yoğunlaşan bir tartışmayı gündeme taşıdı. Buna karşın "Doğu sömürgesi" Rusya'nın asker vasıtasıyla bu Fransız nüfuzuna etki etme başarısını ve Çin'in iktisadi alternatif olma hazırlığını oluşturuyor. ABD kara kıtada kendisine sürekli bir nüfuz temin etmeye çalışırken, seçimle gelmemiş iktidarlara sahip ülkelerde askerlerin kontrol ettiği kurumlarla uğraşırken "Amerikan Kongresi" soru-

nyuyla mücadele etmektedir. Bu sorun Moskova ve Pekin'i rahatsız etmemiş bilakis işlerini kolaylaştırmıştır. Bu tartışmada İran'ın, Afrika'da yayılan "doğu sömürgeciliğinin" (Wagner milisleri şu an Nijer'le birlikte 10 olan dokuz ülkede faaliyet gösteriyor) kendi yerli milislerini silahlandırma ve milisleri Filistin'in tamamını ele geçirirse beşe çıkacak dört Arap ülkesini işgal/sömürme projelerinde kullanma yöntemini güçlendireceğini düşünmesi dikkat çekici.

Fransız ve genelde Batı nüfuzunun gerilemesinin, kurduğu ve "hukuk devletine" dayalı çok uluslu şirketlerle çalıştırmayı sürdürdüğü yüzlerce proje üzerindeki yansımaları dışında askerî darbenin sadece Nijer'de uzun dönem istikrarsızlık getirmeyeceği ve hatta ECOWAS içinde alınan ağır yaptırımlar konusundaki ihtilâflardan hareketle Afrika Birliği içinde bölünmelere sebebiyet vereceği görülüyor. Ancak en büyük anlaşmazlık ECOWAS'ın "darbeyi sonlandırma ve demokratik yönetimi geri getirme" amaçlı askerî müdahale kararıyla ilgilidir. Geçmişte Gambiya, Gine Bissau, Sierra Leone, Fildişi Sahili ve Mali'de darbelerle karşı Afrika müdahaleleri yaşanmıştı ancak şartları farklı ve başarıları değişti. Daha da önemlisi Rus operasyonları (Wagner) henüz yerleşmemişti. Ayrıca Rusya Ukrayna'da olduğu gibi maliyetli bir savaşa dâhil değildi. Bu kez Nijer'deki müdahale Afrika'da birden fazla savaşa yol açabilir.

(Lübnan *Nahar* النصارى gazetesi, 14 Ağustos 2023)

MAHMUD ABBAS'IN HALEFİ KİM OLACAK?

Dr. Salih EN-NEAMİ

Yaşının ilerlemesi ve sağlık durumunun kötüleşmesi arka planında Filistin Yönetimi Başkanı Mahmud Abbas sonrası yerine kimin geçeceği konusu Filistin, İsrail, Arap ve uluslararası düzlemde son zamanlarda büyük önem arz ediyor.

Abbas'ın halefi olarak hepsi de etrafındaki halkadan oluşan bazı isimlerin zikredildiği gözlemleniyor. Şöyle ki isimler borsası, işgalle güvenlik iş birliği dosyasından sorumlu yetkilileri ve Fetih Hareketi Merkez Yürütme Komitesi'nin bazı üyelerini kapsıyor. Bu isimlerin Abbas'ın muhtemel halef adayları diye ortaya atılması ya Filistin gerçekliğinden ve komplikasyonlarından bihaber olduğunu ya da bazı ilgili iç, bölgesel ve uluslararası çevreler nezdinde halefin Filistin Yönetimi Başkanı'nun etrafındaki dar halka içinden olması arzusunu yansıtıyor.

Peki, halef olarak Abbas'ın dar hal-kasından bu isimleri sunanlar kimler? Bu kimseler, sunulan adayların siyasi rollerinin meşruiyetini bizzat Abbas'tan aldıkları gerçeğini görmezlikten geliyor. Kendisi bile yürüttüğü siyasi programın kötü meyveleri sebebiyle meşruiyete sahip değil. Filistin Yönetimi'nin yönettiği kurumlarındaki yolsuzluklar da cabası. Bağımsız bir araştırma kuruluşu olan Filistin Siyasi Araştırmalar Merkezi'nin yaptığı kamuoyu anketlerine göre Filistinlilerin yüzde 77'den fazlası Abbas'tan memnun olmadıklarını vurgulamışlar →

SUUD-ABD-İSRAİL ANTLAŞMASI: BÖLGEDE YENİ DENKLEMİN YÜZ HATLARI

Muhammed EBU RUMMAN

Birçokları Suudi Arabistan'ın Filistin Yönetimi nezdinde tam yetkili olağanüstü büyükelçi ve aynı zamanda mukim olmayan Kudüs Başkonsolosu atmasına, Suudi Arabistan, İsrail ve ABD arasında üçlü ilişkilerle ilgili "büyük antlaşmaya" dair sızan bilgilerin bir parçası diye bakmaktalar. Bu antlaşma hakkında özellikle de İsrail ve Batılı kaynaklardan gelen kehanetler son haftalarda artış gösterdi.

Filistin Yönetimi'nin memnuniyetle karşıladığı bu Suud adımının arkasındaki gerçek sebepler ne olursa olsun ABD-Suudi Arabistan görüşmelerinin antlaşmanın temel maddeleri üzerinde ileri bir aşamaya geldiği açık ve temel farklı konularda ortak anlayışlara varılmasının zorluğundan şüphe duyanlar var.

İronik olan, bu Suud adımının önceki ABD Başkanı Donald

Trump döneminde son düzlükte Suudi geri adımı atılmasaydı Yüzyılın Antlaşması'yla getirilen gerekçeler kapsamında gerçekleşmek üzere olmasıydı. Suudiler Amerikalılara ve İsraillilere kendilerinin bölgesel yük olmadığını ve Suudi Arabistan'ın hesabının Riyad'ın yeni bölgesel liderlik eğilimleri ışığında diğer Arap ülkelerinden farklı olduğunu söylemek için normalleşmeye yüzlerini çevirmişlerdi.

Malum Suud-ABD ilişkileri ABD Başkanı Biden döneminin başından itibaren çok gergin bir süreçten geçti ve bu sürece Suudi Arabistan'ın Çin'le yakınlaşma, İran'la antlaşma ve tamamen farklı bir sürece gitme yönünde adımları eklendi. Bu da ABD Başkanı'nın yönetimini hesapları gözden geçirmeye ve Riyad'la gelecek dönemde bir antlaşma formülü bulma girişimine sevk etti.

Başlarda tartışmalar Suud-İsrail normalleşmesini ele alıyordu ancak Riyad, denklemi Amerikalılara da içine katan üçlü bir düzeye taşıdı. Bu da Washington'la ilişkilerin belirli Suud taleplerinin gerçekleşmesi üzerine kurulu yeni formülüne vurgu yaparak oldu. NATO antlaşmalarına paralel düzeyde bir savunma antlaşması bu taleplerden. Bu talep Kongre'nin onayına ihtiyaç duyan bir konu. Keza Cumhuriyetçi üyelerin onayını da gerektiriyor. Washington'daki karar çevrelerinde hâlen tartışma konusu bu talep. Suud talepleri arasında ayrıca Suudi Arabistan'ın barışçıl nükleer programı var. Bu tablonun arka planında Washington'la ilişkileri Riyad'ı bölgesel bir güç olarak gören farklı temellere dayalı şekilde yeniden belirlemeye dönük bir Suud eğilimi bulunmaktadır.

Karşı tarafta ise Biden yönetimi antlaşmayı birçok düzlemde önemli görmektedir. En başta da bölgedeki Çin nüfuzunun önünü kesmek, Amerikan rolünün yeniden dönüşü ve gelecek başkanlık seçimlerinde bir kart olması. Tüm bu gelişmeler uluslararası ve yerel birçok dosyaya yansiyacaktır. Aynı zamanda Amerikalılar İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu-

Muhammed Bin Selman

Biden

Netanyahu

hu üzerinde baskı kurmaya çalışıyorlar. Amaç ise Beyaz Saray'a, Amerikan siyasi çevrelerine ve hatta ABD'deki Siyonistlere hitap etmeyen hükümetinin kompozisyonunu değiştirmesi veya en azından İsrail politikalarını değiştirmesi ve bugün en zayıf ve en kötü hâlini yaşayan Filistin Yönetimi üzerindeki baskısını hafifletmesi.

Yazar Alon Pinkas İsrail *Haaretz* gazetesinde "ABD-İsrail-Suud Antlaşmasındaki Dördüncü Hayati Tarafı; Filistinlileri Unutmayın" başlıklı makalesinde Filistin konusunun önemine ve özellikle de barışçıl çözüm sürecinin beyin ölümü noktasına gelmesiyle birlikte komplasyonlarına işaret ediyor. Dolayısıyla en önemli soru, mevcut şartlar gölgesinde bu antlaşmada Filistinlilere nelerin sunulacağıdır. Gerçekçi adımlar atılmadan barışçıl ve siyasi çözümle ilgili toz pembe konuşmalar faydasızdır. Buna karşın mevcut İsrail hükümetiyle pratik adımlardan bahsetmek mümkün değil. Bu hükümetin tek bir stratejik tercihi var. Filistin Yönetimi'nin tecrit edilmesi, abluka altına alınması, Filistinlilerin zayıflatılması ve Batı Şeria'daki geniş toprakların alınması.

Filistinliler bölgedeki büyük stratejik dönüşümlerin boyutunun farkında. Beklenen antlaşmada Filistin faktörünün ikincil mesele olduğunu gördüklerinde Netanyahu hükümeti üzerindeki Amerikan baskısı aracılığıyla bulaşık suyu harekete geçirmek ve Filistin Yönetimi üzerindeki baskıyı hafifletmek için fırsat verilmesini ummaktalar. Ancak bu "can suyu" şaibeli. Zira İsrail politikalarını hafifletme yönünde bir

çaba olsa dahi hiç kimsenin mevcut ABD yönetiminin bir çözüm planına sahip olduğunu düşündüğünü sanmuyorum. Heybesindeki her şey, Filistinlilerin günlük hayatıyla ve hizmetlerle irtibatlı sınırlı kısmı adımlar ve politikalarıdır. En iyi şartlarda mevcut durumu ve tüm hesapları Filistinlilerin ve hatta Filistin Yönetimi'nin lehine değil İsrail'in çıkarı için korumaktır.

Belki de önceki gün Ürdün ve Kahire'nin girişimiyle Ürdün, Filistinliler ve Mısırları bir araya getiren üçlü zirveyi, Filistin meselesinin önemini ve bu zor şartlar karşısında Filistin Yönetimi'nin çökmesi senaryosunun riskini vurgulama diye okuyabiliriz. Bu sınırlı ve kırılabilir fırsat karşısında Filistinliler Suudi Arabistan'ın İsraililer için büyük bir ödül olduğunun farkındalar. İsrail'le ilişkilerin gelişmesi hâlinde İsraili liderler gelecekte gerçekçi bir çözümün kabulü yönünde gerçekçi baskılar görecektir ve aksine İsrail'in Arap ve İslâm dünyasına en geniş kapısından gireceği beklenmektedir.

Ürdün açısından Filistin davası stratejik, diplomatik bir öncelik ve millî güvenlik meselesidir. Amman'daki karar organının özellikle de Ürdün'ün çözüm süreci, Filistin Yönetimi'nin desteklenmesi, Netanyahu hükümetiyle gergin ilişkiler, yeni stratejik bağlamları içinde Suudi Arabistan'la ilişkilerin seyri açısından bu antlaşmayı ve sonuçlarını mütalaa etme bağlamında sorular geçerliliğini korumaktadır.

(*El-Arabi el-Cedid* gazetesi, Ürdünlü yazar, 15 Ağustos 2023)

→ ve istifasını istemişler. Zira tevül kabul etmeyecek şekilde gayet açık ki Abbas ve yakınları silahlı direnişe karşı Filistinlilerin eğilimleriyle çelişen bir tutum benimsemiştir. Abbas "abesle iştiğal" diye nitelediği silahlı eylemi reddeden tutumunu ortaya koyarken Filistinlilerin yüzde 71'i Filistin Yönetimi'nin emirlerine boyun eğmeyen silahlı direniş gruplarının oluşturulmasını destekliyor. Abbas işgalle güvenlik iş birliğini hamasetle ortaya koyarken ve "kutsal" görürken Filistinlilerin yüzde 63'ü bu iş birliğinin durdurulmasını istiyor. Ayrıca yüzde 79'u, Filistin Yönetimi'nin bu iş birliğini durdurduğunu veya dondurduğunu iddia ederken doğru söylemediğinden emin. Abbas'ın halefligine aday diye isimleri sunulanların işgalle güvenlik iş birliği yönetimini üstlenenler ve yürütenler olduğunu dikkate alırsak bu durum bu kimselerin halktan meşruiyet almalarının mümkün olmayacağını göstermektedir.

Doğal olarak birileri, silahlı eyleme her zaman karşı çıkan Abbas'ın bu tutumuna rağmen 2005'te başkan seçildiğini dillendireceklerdir ancak bu kimseler 2005 seçimlerinin yapıldığı şartları görmezlikten geliyorlar. Şöyle ki Batı Şeria ve Gazze'deki Filistinliler İsrail'in on binlerce Filistinliyi öldürüp yaraladığı Aksa İntifadasından beş yıl sonra tüm alanlarda kan kaybı yaşıyorlardı. Buna iktisadi ve geçim şartlarındaki tehlikeli kötüleşme eşlik etti. Bu da Abbas'ın 2005'te Filistinlilerin yaşadığı müstesna şartlardan istifade ettiğini gösteriyor. 2006'da yapılan meclis seçimleri Hamas'ın ezici başarısıyla sonuçlandı ve Abbas'ın liderliğini yaptığı Fetih büyük bir yenilgi aldı. Bunun yanı sıra 2005'teki şartların aksine Filistin halkı şu an benzeri görülmemiş devrimci bir atmosfer hâli yaşıyor. Yerel veya örgütsel gruplar olarak çalışan silahlı direniş teşkilatlarının ortaya çıkması bu hâli yansıtır. Bireysel eylemlerin yaşanması da cabası. 2005 yılı şartlarında bazı Filistinlilerin Abbas ve dar halkasının en fazla ilişkili olduğu Oslo antlaşmalarında bazı iddialarının somutlaşacağına dair umutları vardı ancak son →

VATANLARI KURTARMADAN ÖNCE ARAP ORDULARINI KURTARIN

Faysal EL-KASIM

Saygın ülkelerde ordular vatanın en önde gelen sembolü diyemsek de ülkenin ilk ve son hamisi oldukları için genelde vatanın sembolüdürler. Halklar genelde bu ordulara düşmanların ve vatanları zayıflatmaya çalışan herkesin karşısında geçilmez bir set gözüyle bakmaktadırlar.

Bu tanımlama, sınırı korumak ve savunmak doktrini ile eğitilen ulusal ordular için geçerlidir. Ancak çoğu Arap ülkesinde durum çok farklı maalesef. Çoğu ordu milyonlarca Arap'ın gözünde zulüm, saldırganlık ve hatta ihanet ve uşaklığın sembolü hâline geldi. Çünkü en son ilgilendikleri konu vatanın ve halkların korunması, neredeyse misyonları rejimleri ve zalimleri savunmak, halklarla mücadele etmek ve en basit haklarını istediklerinde başlarını ezmekle sınırlıdır. Saygın ülkelerin orduları silahını dışarıya doğrulturken Arap ordularının çoğunluğu silah tersanelerini yöneticileri ve onların yurtdışındaki operatörlerini savunmak için halka doğrultmaktadırlar. Bunda da şaşılacak bir durum yok.

Tarihî belgeler bağımsızlık sonrası yönetimi teslim alan orduların çoğunluğunun aslında sömürgeciliğin yapımı olduğunu doğruluyor. Sömürgeci, vatanlarımızdan 'fiilen' çıkması sonrası ülkelerimizde kendi uşakları ve ajanları olmadan iktidarı askerlere teslim etmedi. İşin aslı sömürgeci güçler tüm yetkilerini, suç, şiddet ve kirli araçlarını generallere kendilerinden sonra yarım kalan işi tamamlamaları için teslim ettiler. Sömürgecinin uygulamalarını askerlerin günahlarıyla karşılaştırırsak sömürgecinin daha az barbar olduğunu görürüz. Çünkü yerli piyonları, baskı, ezme, tahrip, yıkım, yağmalama ve gasp işinde daha başarılı oldu. Sömürgecinin öldürdüklerinin sayısını Arap ordularının öldürdükleriyle birlikte sayarsak sömürgecinin, askerlerin öldürdüklerinin dörtte birini öldürmediğini görürüz. Sömürgeci yıkım ve yağmada daha merhametliydi. Halklar en basit haklarını istemek için son 10 yılda ayaklandıkları vakit bu orduların işlediği suçları belirtmeye gerek yok.

Sömürgecinin Arap dünyasından çıkışından önce Arap ordularının gelişiminin tarihini incellerseniz sömürgecinin orduları oluşturduğunu, eğittiğini ve askerî bir doktrin belirlediğini görürsünüz. İşin garibi çoğu Arap ordusunun doktrini sözde bağımsızlık öncesi dönemdekiyle şekil dışında hiçbir şey değişmezken bu orduların yapısı ve bileşeni sömürgeciliğin kirli dokunuşunu muhafaza ediyor. Örneğin Fransızlar kurdukları ve Arap dünyasında iktidarı teslim ettikleri orduların komutanlarını ve generallerini mezhepçi, ideolojik, etnik ve belirli şahsi özelliklere göre seçiyorlardı. Bu yüzden mesela sömürgecinin çıkmasından onlarca yıl sonra mezhepçi eğilimli olarak kaldığını görürsünüz. Eski bileşenini mevcut bileşeniyle karşılaştırdığımızda Fransız sömürgecinin bazı ülkelerde belirlediği bileşenin bir kopyası biçiminde bulursunuz.

Tunus Eski Cumhurbaşkanı Dr. Munsif el-Marzuki'nin *İkinci Bağımsızlık* adıyla bir kitap yazarak sömürgecinin çıkması sonrası Arap ordularının iktidarı teslim almasının kesinlikle bir bağımsızlık olmadığını, aksine sömürgeci ile ülkelerimizi işgal, gasp ve halklarını ezme operasyonunda yerini alan vatansız ordular arasında görev teslim süreci olduğunu ifade etmesi şaşırtıcı değil. Marzuki, ikinci bağımsızlık diye adlandırdığı tam bağımsızlığın gerçekleşmesi için bugün gerekli olanın, ülkelerimizi sömürgeci adına yöneten askerî gruptan kurtarmak olduğunu vurguluyor. Bu ordular perdenin arkasından veya önünden iktidarı ellerinde tuttukça vatanlarımızın ve halklarımızın bir geleceği olmayacaktır. Eski sömürgeci güçlerin, kendileri yerine halklarımızın etlerini dişleriyle parçalayan vekillerini cezalandırabileceğini düşünen herkes aptaldır. Zira bu ordular sömürgeci güçlerin çıkmadan önce belirledikleri vahşilik ve barbarlık politikasını harfiyen uygulamaktadırlar. Bu ordular

halklarına yönelik suçlarına yoğunlaştıkça kendilerini ortaya çıkararlardan daha fazla övgü ve destek aldılar. Hepimiz bu orduların bazı ülkelerimize ve halklarımıza yaptıklarına yönelik tepkilerinin şahidiyiz. Sömürgeci güçler, öğrencilerinin eski yeni sömürgelerinde yaptıklarından çok mutlu oldukları için hiç harekete geçmediler.

Arap ordularının çoğunluğunun DEAŞ ve benzerleri gibi terör örgütlerinin bir kopyası olduğunu söylersek abartmış olmayız. Bu örgütlerin liderleri, dış organlarının elindeki ajanlardan başka bir şey değildir ve bu örgütlerin üyeleri ise liderlerinin adil davalar için direndiklerini sanan aptallardır. Bu liderler esasında dış projelere hizmetin araçları ve yakıtından ibaretken çoğu ordu komutanı, rolleri itibarıyla dış güçlerin lehine uşaklık görevini yürüten paralı terörist örgüt liderleri gibidir. Ordular, tıpkı uluslararası istihbarat ajanslarının stratejik amaçlar için dini cemaatler kapsamında savaşmaları hedefiyle seferber ettiği aptal zavallılar gibi tamamen vatanseverlik misyonunu yerine getirdiklerini sanmaktalar. Amerikalıların en ünlü ulusal güvenlik danışmanlarından Brzezinski, "cihatçı gruplar kendi çıkarlarımızı gerçekleştirmek için ürettiğimiz jeopolitik silahtır" demişti. Aynı şeyi kendilerinin ürettiği ve ülkelerimizden çıkmaları sonrası halklara karşı yetki verdiği ordular için de söylüyorlar. Arap ordularında milyonlarca askerin vatanseverliğinden şüphe etmiyoruz ancak onların hiçbir gücü yok. Satılmış uşak rejimlerin ve yönetimlerin elinde yakıt olmaktan ibaretler.

Bugün ayaklanan ve haklarını isteyen Arap halklarının

maruz kaldığı en büyük yalan ve aldatma, rejimlerin düşmesi sonrası ülke yönetimi için askerî konseylerin kurulmasının kabul edilmesidir. Askerlerin birçok Arap ülkesindeki devrimlerden sonra istikrarı ve güvenliği koruma gerekçesiyle yeni adlandırmalarla iktidara dönmeleri ardından neler yaptığını gördük. Yeni her askerî konsey, sömürgecinin ülkelerimizden çıkmadan önce uşaklarına verdiği aynı sömürgeci misyonları hayata geçirecektir. Vatansever veya bağımsız tek bir askeri konsey olduğuna inanmayın. Aksine dış güçlerin elinde bir uşak ve piyon olacak, iktidarı da ancak dış destekle alacaktır bu ordular. Dolayısıyla geçmişte vatansız orduların dışarıdakilerin çıkarları için yaptıkları gibi birinci derecede operatörleri için çalışacaktır. Dış güçlerin oluşturmadığı tek bir Arap ordusu gösterin bana!...

Bu yüzden geçiş süreci gerekçesiyle yeni askerî hareketlenmelerle zamanınızı harcamayın. Devrimin söndürülmeleri ve değişim hareketleriyle alay etmeleri sonrası askerin Sudan'da ne yaptığını bakın.

Vatanlarınızı zulüm ve despotluktan kurtarmadan önce ordularınızı uşaklıktan, ihanet ve mandacılıktan kurtarın. Bu ordular dış işgalin altındadır. Ordular, seçilmiş demokratik siyasi kurumların elinde vatansever araçlar olduğu vakit ülkelerimiz ve halklarımız kurtulmuş olacaktır ancak askerin ve dışarıdaki operatörlerinin kabzası altında ezildikçe kesinlikle ayağa kalkamayacaktır.

(El-Kudsülarabi gazetesi, Suriyeli yazar, 13 Ağustos 2023)

→ seçimlerde İsrail yönetiminde aşırı Yahudi dinci sağın yükselişi sonrası bugün bu iddialarından minimum olanın -1967 sınırlarında Filistin devletinin kurulması- gerçekleşme olasılığına inanan tek bir Filistinli yoktur. Filistinlilere göre Abbas'ın dar halkasını oluşturan şahıslar ayrıca Filistin sahasında işlerin bu noktaya gelmesinin sorumlusudur. Zira bu kimseler, Abbas'ın güvenlik organları kabzasını kullanarak hiçbir meşruiyetten beslenmeyen politikalara imza atarken dayandığı araçlardı.

Bazıları bu yaklaşımın tartışmalı olduğunu düşünüyor. Zira İsrail, bölgesel ve uluslararası güçler, özellikle de ABD, Abbas'tan sonra aynı yöntemi izleyen bir şahsın gelmesini istese de bu güçler, bu şahsa halk desteğini güçlendirecek ve iç düzlemde kabul görmesini sağlayacak kazanımlar vermeye çalışacaklar ancak bu güçlerin, yeni ismin halk desteğini iyileştirecek kazanımlar verme gücü oldukça sınırlıdır. İşgal hükümetine egemen dinci sağ güçler muhtemel "halefin" kendisine halk desteği inşa ederken dayanacağı "iyi niyet girişimlerinden" hiçbirine izin vermeyecektir.

Aynı zamanda Filistin topraklarındaki devrimci atmosfere eş zamanlı şekilde Yahudi yerleşimcilerin, Netanyahu hükümeti ve işgal ordusunun desteğiyle Filistinlilere yönelik saldırılarının artması, Filistin halkı ile Abbas'ın direniş seçeneğini benimsemeyen dar halkası arasındaki uçurumu arttırmaktadır. Zira bu seçenek basit ifadeyle bu grubun çıkarlarıyla çelişecektir. İşgalle güvenlik iş birliğiyle ilişkili olanların devrimci hâli kuşatacak siyasi alternatifler sunması mümkün değil.

Ancak bu durum direniş gruplarını, halkçı güçleri ve Filistinli siyasetleri, özgürlük ve kurtuluşu gerçekleştirmek için kapsamlı ulusal bir programda anlaşarak, bu programı temsil edebilecek ve benimseyecek ehliyetinde bir liderliği seçerek Abbas sonrası döneme hazırlanma sorumluluğundan muaf tutamaz.

(alarablog.com , İsrail uzmanı Filistinli yazar, 15 Ağustos 2023)

Arap dünyası mediasından derleyerek ORTADOĞU'dan sayfasını hazırlayan ve tercüme eden Hatil Çelik.

BİR RÖNESANS MÜTEFEKKİRİ: MALİK BİN NEBİ

— METİN ÖNAL MENGÜŞOĞLU —

Cezayir kökenli Arapça kadar Fransızca da konuşan yazarın mütefekkir Malik Bin Nebi'yi ne zaman tanıdım? Necip Fazıl'ın *Büyük Doğu* mecmuasını, bu mecmua polis marifetiyle kapatıldığında da üstadın başyazarlığını yaptığı Mehmet Şevket Eygi yönetimindeki *Yeni İstiklal*'i okuyordum. Bizden eski-yeni haberler, malumatlar, fikirler taşıyan her iki mecmua da Osmanlıcı, milliyetçi, muhafazakâr ve de mistik temayülleri ağırlıklı yayınlar yapmaktaydı. Okuyucularını, kendilerinden (Türkiyeli yazarlardan) başkalarını okumanın tehlikelerine karşı da sıklıkla uyarıyordu.

Bazı meşhur Müslüman âlim ve düşünürleri reformist diye suçlamaktan geri durmuyorlardı. Endişelerinin temelinde halkın din ve imanlarının (aşlında şekilci ve salt itaatkâr dindarlığın) sarsılacağı hususu başta geliyordu. Liseli yıllarımdan itibaren Sezai Karakoç ve *Diriliş* mecmuasını da öğrenmiş, tanımış ve okumaya başlamıştım.

Malatya'nın zengin kültür muhitinde edindiğim idrak ve şuur önceki mecmuaların öğrenimi yerine *Diriliş*'te biraz daha sahil ve beklentilerime yakın bir tatmine ulaşıyordu. Çünkü orada Türkiyeli olmayan Müslüman düşünür ve müellifleri tanıma imkânı da bulmuştum. Bunların başında Malik Bin Nebi gelmekteydi. Bana bu ismi tanıtan Sezai Karakoç üstadın ufku idi.

ÇEVİRİLER, İLK OKUMALAR VE FİKİRLER

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkiyeli muhafazakârların ambargolarına rağmen Mısır, Kuzey Afrika, Hindistan, Malezya gibi Müslüman dünyanın düşünür ve yazarlarının kimi eserleri ile de muhatap olmaya başlamıştık. Tercüme ve yayın faaliyetleri çok nitelikli olmasa da özellikle benim gibi erken uyarılmış gençlerin yüreğine su serpmeye başlamıştı. Malik Bin Nebi'nin *Kur'ân-ı Kerim Mucizesi* ve *İslâm Davası* adlı iki eseri Sezai Karakoç'un tavsiyesi ile arkadaşları ve avukatı Ergun Göze tarafından tercüme edilmiş, yine Karakoç üstadın yakını İsmail Dayı'nın Yağmur Yayınları arasında yayımlanmıştı. Her iki eseri de büyük bir coşku

Malik Bin Nebi

ve heyecanla karşılaşmış, yutarcasına okumuştum. Aslında benim Malatya kültür muhitinde öğrendiklerimi yepyeni, orijinal ve kaynakları daha sağlam bir dille bana yeniden anlatıyordu her iki eser de.

Her iki eserin felsefi ve estetik değerlerine ve düzeyine o yaşlarda bütünüyle vâkıf olabildiğimi söyleyemem. Fakat bu yazıya başlık koyarken bir ara düşündüğüm “Susun, konuşmayın, sömürgeciler bizi dinliyor!” söylemine yakın bir idrak ve şuurun da sahibiydim. Onun bütün düşünce hayatı ve sağlam eserleri boyunca Müslümanlara dair uyarısı bir müelliften okuduğum şu mottoda yatıyordu: “Suyu bulandırıyorlar, derinliği anlaşılmasın diye!” Bunu yapanlar elbette sığ sulara yüzerken dizleri üzerinde eğilerek boğazlarına kadar suya gömülüp seyredenleri aldatmaya çalışan kurnazlardan başkaları olamazdı. Ona göre 20. yüzyıl boyunca bana göre de hâlen Müslüman âleminde kalabalıklara hâkim güç odakları ne yazık böylelerinin tekelindedir.

Müslüman toplumların her coğrafyadaki ıslahatçı ve yenilikçi önderleri Ra'd Suresi 11. ayetini her vesileyle hatırlatmaktaydılar: “*Bir toplum kendinde olanı değiştirmedikçe, Allah onu değiştirmez!*” Malik Bin Nebi de aynı dili kullanarak uyarılarına başlıyordu. Onun eski lisanla söylersek şu sözü belki de okuyucularının ezberine takılan en önemli tespittir: “Müstemele hâline getirilebilmek için müstemele hâline gelmeye layık (müstahak) olmak lazımdır.” Hiçbir aşâğılık duygusu çekmeden bütün Batılı müsteşrik ve düşünürleri okumuş, dinlemiş, tartışmış olan üstat asla alтта da kalmamıştır. Şöyle söylemekteydi: “(Müslüman âleminde) mahalli kültür hazineleri suyunu çekmiş ve Batı'nın kütüphanelerinin raflarına intikal etmişti artık.” Bununla varmak istediği nokta medeniyet kavramı etrafındaki tanımıyla alakalıdır. Ona göre medeniyet insanlığın ortak üretim hazinelerinin toplandığı merkez in müşterek ismidir. Ancak yaşanan çağda Doğu da Batı da bu perspektifi büyük oranda yitirmiştir, elinden kaçırmıştır. Batı'da fen ve teknoloji yani bayındırlık anlamında yaşamasını kısmen sürdürürken Doğu'da teknik imkânlarla beraber medeniyet fikri de yitirildiği için geri kalmışlığın boyutu daha büyük ve daha derinlerdedir.

Malik Bin Nebi'ye göre medeniyet insanlığın ortak üretim hazinelerinin toplandığı merkezin müşterek ismidir. Ancak yaşanan çağda Doğu da Batı da bu perspektifi büyük oranda yitirmiştir, elinden kaçırmıştır.

Şöyle diyordu: “Medeniyetler arasında demir perdeler yoktur.”

Kendi ülkesi Cezayir hakkında yaptığı tespitlerin bir kopyası bütün Müslüman sathında da aynen yaşanmaktaydı onun döneminde. Nitekim Cezayir, kurtuluşu, yüzünü Batı'ya çevirmekte aramış netice itibarıyla bir Fransız sömürgesine dönmüştür. Osmanlı da benzerini yapıp çöküş döneminde her zamankinden daha fazla yüzünü Batı'ya döndürmüştü. Bu sebepten devlet yıkılıp Cumhuriyet kurulduğunda bütün müesseseleriyle bir Batılı toplum yaratılmaya çalışılmıştır. Bu durumu ise şöyle açıklamaktaydı: “Müslüman dünyadaki dikta yönetimleri, tarihten gelen bozuk mirasın eseridir.”

Gerçekten ulaştığımız 21. yüzyılın başından itibaren anlamaya çalıştığımız Arap Baharı adıyla anılan ve diktatörlerin yıkılışını ifade eden değişim ne ifade ediyordu? Neyi değiştirdi o ülkelerde? Ki bizim ülkemizde başlangıçtaki Türkiye Cumhuriyeti tek parti iktidarı dönemi de bir tür diktatörlükten başkası değildi, burada ne değişmişti? Mütefekkirimizi haklı çıkartıyordu. Sözlerinin devamında der ki: “Kişi kutsallaştırmaların sürdüğü, İslâm dünyasının mevcut düzeni (tıpkı Cemalettin Afgani'nin dediği gibi) geleneğin, bu bozuk mirasın yükünden kurtarılmalıdır. Din ıslah ve uyanış faaliyetlerinin temelidir. Müslümanlar Kur'ân'ı anlamada fitri ve ilmî zevki kaybettiler.”

ÖZGÜR VE ÖZGÜN BİR DÜŞÜNÜR

Siyasi fikirleri sebebiyle Cezayir'de defalarca hapse atılmıştı. Bunun üzerine döndüğü Fransa'da tutunamayarak Mısır'a göçmüştür. Arap dünyasında Beyrut, Şam, Halep, Kahire,

Trablus ve Tanca'da bir hayli konferans vermiştir kanaatlerini pekiştirmek amacıyla. Sonunda memleketi Cezayir'e dönerek faaliyetlerini 31 Ekim 1973'te 68 yaşında vefat tarihine kadar sürdürmüştür. Ömrü boyunca Müslüman halkların Batı karşısındaki mağlubiyet psikozunu kırma çabalarında ve bu işin nispi aşamasında çok önemli bir rol oynamıştır.

Türkçede yayımlanmış bütün külliyatını yeni zamanlarda yeniden okudum elektrik mühendisi Malik Bin Nebi üstadın. O, bana din tahsili yapmış, çoğu merkezde kendilerini din adamı gibi takdim edenlerden bambaşka ve çok daha sahici ve samimi görünmektedir, neden acaba? Çünkü sırtında fıkhi, mesleki, geleneksel ehlişünnet bagajı taşımamaktaydı. Bütün ön kabuller, peşin yargılardan azade, özgür ve özgün bir düşünürdü o. Türkçede bir söz vardı, kimi ukalaları niteleyen: "bilgi sahibi olmadan fikir sahibi olmak", gibi. Üstat bunu şöyle yenilemekteydi: "Cahiliyet fikir değil put yaratır". İslâm'ın son mesajı 7. yüzyılda yayılmaya başladığında ilahi vahyin indiği toplumsal yapı boşuna *cahiliye* diye isimlendirilmiş olamazdı. İddiasını *Fikir ve Put* adlı küçük ama muhteşem bir eserle taçlandırılan Malik Bin Nebi diyordu ki: "Ne zaman fikir kaybolmuştur derhal put yeniden hâkim olmuştur, fikirden boşalan yeri doldurmuştur."

Cezayir'de Müslüman rönesansı önerirken bunun bütün İslâmî dünyaya teşmil edilmesi gereğini de vurguluyordu. Öylesine aşıkardı ki yeniden medeniyeti yükseltebilmek adına geleneği kopyalamak ile Kemalizm, Vehhabilik, laiklik ve Batıcılık gibi yeni görünümlü çözümler aynı olumsuz sonucu doğuracaktı. Öyleyse asıl çare neredeyse çağının bütün münevverleri tarafından dile getirilen *öze dönüş* formülüyle mümkündü. Bir *yeniden doğuş* diyordu tıpkı Sezai Karakoç'un Türkiye sathında yaymaya çabaladığı *Diriliş* fenomeni gibi. Batı karşısında sürekli *savunmacı* ve *ispat dili* kullanmanın yerine *yaratma* ve *yönlendirme diline* ihtiyaç vardı. Medeniyeti yeniden var kılma yolunda üç dünyevi faktörü önemsemekteydi: *İnsan, toprak, zaman*. İbn Haldun'un bir tür yeniden hatırlatılması gibi okunabilirdi onun teklifi.

Meseleyi pekiştirmek maksadıyla kurduğu örnek Daniel Defoe ve İbn Tufeyl'in eserleri

Robinson ile Hay bin Yakzan üzerinden yepyeni bir yaklaşımla sunulmaktaydı. Şöyle özetleyebiliriz insan, toprak ve zaman formülünü: Robinson yaşamak zorunda kaldığı adada nihayet kendine sofraya ödevi görsün diye bir masa yaparak oyalanır; yalnızlığını kısmen tatmin eder. O, neticede en fazla bir zanaatkârdır. Gündelik bütün işi *yemek, uyumak* ve *bedeni çalışmalarla* doludur. Hay bin Yakzan ise çocuk yaşta geminin devrilmesi sonucu bir adada yalnız kalmış ve geyik tarafından büyütülmüştür. Kendini besleyen, büyüten hayvanın ölümüyle bir düşünce geliştirir ve arayışa girer. Geyiğin ölümü ona bir kötülük olarak görünür. *Kötülüğün yerini* aramayla işe başlar. Somut ve *şeyle* alakalı değil tamamen soyut, düşünsel bir iştir yaptığı. Öldüren zatı arar, sonunda Allah'ı bulur. Robinson nesnel ve somut bir dünyada bedensel, maddi olanın ardına düşmüş, Hay, fizik ötesinde zihinsel eylemler peşindedir. Doğu ve Batı mukayesesini bu örnekle pekiştirilir üstadın eserinde. Aslında söylenmek istenen her iki dünyanın da bu her iki eylemi dengede tutması gerektiği, ahiretin tarlasında ekip biçerek ancak ebedi saadetin yakalanabileceğidir.

Malik Bin Nebi'nin ikinci üçlemesini de hatırlayarak anlamaya çalışalım: *Şeyler, kişiler ve fikirler*. Her iki üçlemeyi iki örnek üzerinden anlamlandırmaya çalışarak Robinson'u nesnel dünyada yitip gitmiş, Hay bin Yakzan'ı ise öznel dünyaya ait göstermiştir. Ne var ki mevcut durumun fotoğrafını çekerek şöyle söylemekten geri durmamıştır: "Toplum gelişmesinde ne kadar geri ise, ödeyeceği bedel de o kadar yüksek olacaktır. Dünya mistiklerin, sahtekârların ve her türden şarlatanların dünyası olup çıkmıştır." Bebek önce ellerini tanımaya çalışır, ayaklarını, ağzını öğrenir, annesinin memesine sarılırken fitratın içgüdüleriyle davranmaktadır. Bebek için el, ağız, annenin memesi birer *şey*'den ibarettir. Anne olmadığında ağzına biberon tutarak onu tatmin edebilirsiniz, ilk aylarında *kişi* olarak anneyi bilmez. Onu öğrenmesi kişilikleri idraki için biraz yaş alması gerekecektir. Muhayyilesi gelişmiş bu canlının *fikir* planına ulaşabilmesi belirli bir zamana muhtaçtır. İşte şimdiki kendine yabancılaşmış, özellikle Müslüman toplumlar, âdeta ilk bebeklik döneminde henüz *şeylerle* meşgul bir hâlde bulunmaktadır. *Kişilik ve fikriyattan* mahrumdurlar. Kişilik derken

öteki insan tekine saygı ve tanıma, *zaman* hususunda ise Allah'ın bu muhteşem kerametinin hakkını vererek kendisine tahsis edilmiş ömür bölümünü tamamlamayı anlıyoruz.

Verdiği en tipik örnek *en* kavramı üzerindedir. “Fikir yokluğunda en’ler çoğalır”. Müslüman toplumlar arasında “en büyük adam, en önemli husus, en yüce, en kutsal”, say sayabildiğince. Bu çerçevede Bediüzzaman, Ayetullah, Kutbu'l-Aktab, Gavs-ı Azam, Efendi, Mübarek, Ulu vb. gibi örnekler verilebilir.

ÖLÜ FİKİRLER-ÖLDÜRÜCÜ FİKİRLER

Üstadın bir başka üçlemesi ise *hayati enerji* dediği alanda toplanmaktaydı: *Beslenme, üreme ve mülk edinme*. Bu üç enerji ihmal edildiğinde toplumun yıkılacağını söyler. Ancak tamamen serbest bırakıldığında da aynı sonuç çıkacaktır. Zamanın fikhını iyi okuyan üstat âdeta bir fikir ve put uzmanı gibi görünmektedir bana. Belki de mühendislik mesleği onun karşımıza bir denge matematikçisi vasfıyla çıkmasında ana faktör olmuştur.

Bir Arap ülkesinin anayasasında kendi yurttaşları hakkında kullanılan *yigit halk* şeklindeki abartmalı sıfatı kınarken salt hamaset ve slogancı yüceltmeleri insan ya da toplum nezdine yüklemdeki sığığın tanımını şöyle bir cümleyle yargılar: “İslâm toplumu sömürgecilik problemini gündeme getirmiştir, ama sömürgeleşmeye yatkın olma meselesini ihmal etmiştir.” Bu kanaati Türkçede Sezai Karakoç ise şöyle dile getirmişti: “Müslümanlar Batı romantizmi döneminden Batı kritiği dönemine girmek üzeredir.”

Fikir ve Put adlı eserinde *ölü fikirler-öldürücü fikirler* şeklinde bir formülasyonu daha vardır mütefekkir Malik Bin Nebi'nin. *Ölü fikirler* özellikle Müslüman halklar bakımından kendilerinden asırlarca önce ve o tarihlerdeki toplumlara dair üretilmiş fikirlerin yeni zamanlardaki geçersizliğini anlatır. Her ne kadar aynı zamanda bugün üretilen yeni görünümlü fikirler de bu tanımın içerisine giriyor olsa da. Bu sebeple yeni zamanlarda sahiden yeni ve zamanın nabzını tutabilen fikirlere ihtiyaç olduğunu hatırlatır. *Öldürücü fikirler* ise Müslüman dünyaya Batı'dan Müslüman olmayan muhitlerden akan

önergeler ve kopyalardır. Şöyle yazar: “Cidde'ye (Hac mevsiminde) ayak basan hacı, bir kapının önünde 'Amel-i Salih Bürosu' afişini görünce bir şaşkınlık duyar. Sonra ülke içinde birkaç adım attığında, bir gerçeğin farkına varmaya başlar. Gördüğü gerçek karşısında bu afiş, katıksız bir alaya dönüşür: Ölü bir fikirdir o. Ne var ki -ölü fikirlerle tıka basa dolu- kültür evrenini, başka bir medeniyetten ödünç alınmış öldürücü fikirlerle diriltmeye kalkışıldığında, hareket daha da trajik hâle gelir.”

Hiç ara vermeksizin üstadın ara cümlelerinden sonra fikrini nereye bağladığını öğreniriz: “(Ölü ve öldürücü fikirler arasında) bölünmüş Müslümanın iki parçaya ayrıldığı acıklı andır bu an. İşte o yüzdendir ki, camide beş vakit ibadetini yapan abdestli namazlı Müslüman, oradan çıkıp başka bir evrene daldığında çıkarıcı bir insan hâline dönüşüvermektedir.”

Değerler hiyerarşisinin tersine çevrilmiş olduğunu göstermek için verdiği örnekler de hayli önemli ve işlevseldir. Gerek siyaset ve gerekse de itikat ve din alanında yukarıda sözünü ettiğimiz *en*'ler bahsinin en hazin şekli şöyle gösterilir: “Biricik şey'e tapınma” gibi bir nitelemeyle kimi insanların “ilahi adam, olağanüstü adam”, kimi olumsuz sanılan kimselerin de “uğursuz adam” diye anılmasının o dehşetli yanılığısı atlanmamalıdır. Bir başka ifadeyle “mübarek adam” yahut “uğursuz adam” türünden nitelemeler denklemin her iki cephesi bakımından toplumun putlaştırma, tapınma temayüllerinin tersi ve yüzü olarak görüntüsünden başkası değildir, ona göre. Bu bahiste üstadın zikrettiği en tipik örneği şöyle özetleyelim: faraza ilaç yapımı dersinde bir hoca işin hammaddesi olan bitkiyi beceriksiz biçimde tarif ve tasvir etmektedir öğrencilerine. Oysa pencereden dışarıya bir göz atmayı akıllı edebilseydi, o bitkinin, mektebin bahçesinde mebzul miktarda bulunduğunu görecekti. İşte böylesine üretici ve yaratıcı fikirlere bir türlü tevessül edemeyen zihniyet körlüğü yaşanmaktaydı Müslüman dünyada.

UYANIŞ, DİRİLİŞ VE SORUNLAR

Malik Bin Nebi Müslüman dünyada bir uyanış, diriliş aktivitesinin kısmen başladığını asla görmezden gelmemektedir. Fakat inanan insanların ayaklarına takılan kimi takozların hâlen

Malik Bin Nebi bana din tahsili yapmış, çoğu merkezde kendilerini din adamı gibi takdim edenlerden bambaşka ve çok daha sahici ve samimi görünmektedir, neden acaba? Çünkü sırtında fıkhî, mesleki, geleneksel bagajlar taşımamaktaydı. Bütün ön kabuller, peşin yargılardan azade, özgür ve özgün bir düşünürdü o.

tamamen temizlenmediğini de iyi bilmektedir. Özellikle de okuryazarlığın yahut derin düşünce aktivitelerinin çok fazla yaygın bulunmadığı bu sebeple de rahatlıkla cehaletinden ötürü putçuluğa kayma ihtimali bulunan çevreleri uyarmak ister. Der ki: “1925 yılına kadar put zaviyelerin gölgesinde hüküm sürüyordu. Aylak ruhumuz zaviyelere masraflı bereketler ve mucizevi tılsımlar aramaya gidiyordu.” Bu tarihî tespitin ardından giderek uyanan Cezayir toplumu için bu sefer şöyle bir değerlendirmeyi münasip bulur: “Sofu dervişlik ateşi Cezayirlinin bilincine, görev kavramını yeniden bulma imkânı vererek düştü. Şeyh tarafından garanti edilen bedava cennet, yerini alınının teriyle kazanılan cennet kavramına bıraktı.”

Üstat, toplumuna ümit aşlamak için mi böyle yazıyordu yoksa sahiden küçük de olsa bir değişim, dönüşümün sinyallerini hissediyor muydu; Allah bilir. Beklenen oydu ki Müslüman âlemindeki ulema bu gelişimi destekleyici ve yenilikçi bir solukla halkına arka çıksın. Fakat yine üstadın öngörüsü bu sefer başka bir açmazın farkına varmaktaydı. Ulema ne yazık aczini özellikle de siyaset insanları karşısında sergiliyor ve tarih boyunca sıklıkla yaptığı gibi yine siyasilerin ağzına bakmayı tercih ediyordu. Dün, baş ve diş ağrısı, nazar değmesi gibi marazi durumlara karşı halklarına muskalar yazan bu kesime göz yumması hatta desteklemesi neticesinde *muska* bu sefer *oy pusulası* olarak insanların önüne çıkartılmaya başlamıştı. İşte son not: “Sonunda, fikir sürgün edildi ve put Cezayir’in kamu hayatında iktidarı ele geçirdi. Halk bir dinleyici kitlesi, bir seçmen sürüsü, fikrin kendisine çizdiği yoldan sapmış ve putların izinde yolunu kaybetmiş kör bir kervan olup çıktı.” Bu işin açık bir *dolandırıcılık* olduğunu söylerken dolandıran ile dolananın aynı safta koşanlar olduğunu da görmezden gelmemektedir elbette.

Fikir ve put münasebetini irdeleyen üstadın *fikir* derken asıl maksadı Müslüman dünyanın literatürüne *içtihat* olarak girmiş bulunan beşerî çabadan başkası değildi. Ona göre her mümin, Allah’ın kendi zatına, fikir kabiliyeti sebebiyle muhatap kılınmıştır. İşte bu insan teki, nasıl hilkatten ötürü nefes alıp vererek biyolojik yaşamını sürdürüyorsa, metafizik yahut entelektüel hayatının idamesi de tıpkı nefes gibi fikre/içtihada muhtaçtır. Oysa tahkik, takip gibi aziz kavramlar dururken Müslüman kalabalıklar taklit gibi insana yakışmayan alışkanlık ve ezberlere dayalı kapalı ve donuk bir körlüğe mahkûm edilmişlerdir. Böylece fikir ortadan kalkmış putçuluk, dogma, körü körüne benimsemeler ve tutkuların esareti doğmuştur. Nitekim birçok din kisvesi altındaki mahfilde ve de neredeyse bütün Müslüman âleminde “içtihat kapısı kapalıdır” gibi bir fitneyi kendilerine itikak ilkesi hâline getirmiş kimseler yaşamaktadır.

Cehalet bilmemek demek değildi. Bilmediğini bilmemektir. İyi anlatılamamıştı insanlara. Üstat şöyle bir yaklaşımla düğümü harika biçimde çözüyordu: “Heyhat! Hiçbir şey, bilim makyajı yapıp da söz alan bilgisizlikten daha kötü olamaz. Katıksız bilgisizlik yani halkın bilgisizliği açık ve nettir. O yüzden açık bir yara gibi o tedavi edilebilir. Bilgiç bilgisizlik ise (tam cehalet, bilmediğini bilmemek) tedavi kabul etmez; çünkü aptalcadır, sinsidir, sağırdır ve kibirlidir.” Türkiye bakımından birçok örnekte dağdaki çobanların irfanı, üniversiteli kimi okumuşlardan işte tam da bu sebeple daha isabetli kararlar alabilmektedir. Çünkü yarı aydın diye de adlandırılan bu tek gözlü *uzmanlar*, bilgisi kısıtlı ama görgüsü keskin halk adamından daha çok cehalete yakın durmaktadır. Bu tipler bildiğini, her şeyi bildiğini sanarak egosunu merkeze alan öyle bir dünya kurmuşlardır ki onlarla asla tartışılmaz. Bildiklerini iddia ettikleri şey yazarımıza göre puttan başka, tapınılan bir heva, heves, tutku, alışkanlık ve ezberden başkası değildir.

FİKİRLERİN ARŞİMED ÂNİ VE İDEOLOJİK SAVAŞ AJANLARI

Fikir diyerek (içtihat da denebilirdi) bu beşerî eylemin izzetini, haysiyetini put karşısında yükseltirken onun da yanılmaz sayılarak bir putlaştırmaya dönüşmemesi için önlemlerini alır. Elbette beşerî bir eylem olan fikrin yanılabilirliğini ihmal etmez. Hemen birçok eserinde bahsini ettiği *ideolojik savaş ajanlarının* bu noktada çokça rol oynadıklarına değinerek, kendi fikirlerini başkalarının fikir hakkını ellerinden alırcasına onlara dayatabileceklerini, tarih boyunca bunu hep yaptıklarını da göstermeye çalışır. Aslında bu tutumda da farklı bir açıdan putlaştırma göze çarpar.

Yalnızca Müslümanlar arasında değil bütün dünyada mezhep ve meşrep dayatmacılığı o mezheplerin çıkış kaynağı olan dinlerin önüne geçmiştir büyük ekseriyetle. İslâm âlemindeki iç kavgaların temel sebebi mezhepçilik değil midir? İnsanlar karşısındakilerin dinini değil mezhebini, tarikatını, meşrebini, partisini vb. sorgulayarak yaklaşımlarını ona göre ayarlamaktadırlar. Mezhep ve meşrepler “ideolojik savaş uzmanlarının elinde zihinleri bulandıрма aracı hâline gelirse, o zaman milletlerin tarihi açısından çok daha zararlı yanlış yargılara meydan verilmiş olur” diyerek yaklaşımını sergilemektedir Malik bin Nebi. Başta zikri geçmişti birileri için şöyle söyleniyordu: *suyu bulandırıyorlar, derinliği anlaşılmasın diye bu söz mezhepçileri suçüstü yakalama mottosu gibidir bize göre.*

Namuk Kemal “Barıkay-ı hakikat, müsademey-i efkârdan doğar” diye yazmıştı. Şüphesiz Âşık Veysel de farkındaydı hadisenin ki o da: “Koyun kurt ile gezerdi/ Fikir başka başk’almazsa” diyordu. Fikir yoksunluğu putçuluğu doğuruyor bunu anlıyoruz üstadın yaklaşımlarından ama ayrı bir pencere açarak fikirlerin farklılaşmasını da yasaklamadığını görüyoruz. Bu durumda fikir yoksunluğu, kendi fikrini ötekine dayatmanın aynı kapiya çıkarak putçulukta buluştuğunu öğreniyoruz. İşte bu düğüm noktasında Malik Bin Nebi bize yeni bir çıkış yolu göstermektedir; o da “fikirlerin Arşimed ânı” dediği yerde ortaya çıkacaktır. Çünkü fikir elbette yanılabilen bir beşerî eylemdir. Onun isabet ettiği ana “Arşimed ânı” denilmesini istiyordu. Her toplumda niha-

yet farklı fikir üretimleri olmalıdır, olacaktır. Tehlike herhangi bir fikrin topluma dayatılması sebebiyle doğmaktadır. İşte böylesi zamanlarda “bir toplum artık dayanamaz hâle geldiğinde devrim onun kaderinin çarkını harekete geçiren baruttan ateşlemek için başvurulacak tek ateşleyicidir”, diye yazacaktır.

Türkiye toplumu üzerinden meseleyi okumaya çalıştığımızda Cumhuriyet tarihi boyunca tek parti yönetimi sonrasında her on yılda bir maruz kalınan darbeleri (yapanlar devrim diyordu ama sözün arkası gelecektir) değerlendirelim. Bunların birer fikir dayatmaları olduğunu söylemek yanlış mıdır? Darbe sonralarında “fikirlerin Arşimed ânı” asla gelmediği için arzular daima fiyasko ile sonuçlanmış, yeniden darbe öncesi döneme kapı aralanmıştır her seferinde. Çünkü gerçekleştirilen devrim değil darbe idi. Nitekim Malik Bin Nebi bu husustaki sözlerini şöyle bağlayarak bize ışık tutmaktadır: “Pek çok İslâm ülkesinin devrim (bizce darbe) sonrasında, devrim öncesi durumundan çok daha vahim şartları yaşadığı sık sık görülmektedir.”

Şimdi bu paragrafta üstadın fikirlerinin “Arşimed ânı” ortaya çıkacaktır. Bu arada Arşimed ânı herhâlde, keşfin, buluşun gerçekleştiği anın heyecan ve coşkusuyla “Buldum! Buldum! (Eureka)” diye bağırması ile ulaşılan gerçeğe dair bir hatırlatmadır. Nitekim besbelli bir hiper aktif olan Arşimed, kendisine yeterli kudrette bir kaldıraç verilirse, dünyayı yerinden oynatabileceğini de yüksek perdeden söyleyerek şöhret kazanmıştı. Her ne hâl ise Malik bin Nebi de eserinin belki de temel tezi olabilecek yaklaşımlarıyla başlarken kısaca değindiğimiz sözlerini şöyle geliştirmişti: “İdeolojik savaş üstatlarının ve devrimlere erken doğum yaptırıp öldürenlerin en iyi müttefiki karanlıktır, sessizliktir. Enteresandır, Kahire’de medya ve aydın çevrelerinde Cezayir’in kurtuluş devrimi yılları boyunca dilden dile dolaşan parola şu idi: -Susun, konuşmayın... Sömürgeciler bizi dinliyor! Bu, ideolojik savaş üstatlarının bir şaheseri idi. Bizim bamtelimize basmasını bilen bir sanatçı dokunuşu.” Bu nasıl bir sindirilmişlik, köşeye sıkıştırılmışlıktır ki, neticede Müslüman halkları *iki dilli* yapıp çıkmıştır. “Sömürge çağı iki dilliliği yaymıştır” diye yazan üstat sanki Türkiyeli Müslümanların kalbini okumaktadır. Kişi kültürünün farklı muhitlerde

siyasi alanda kanun zoruyla, kültürel çevrelerde ise mahalle baskılarıyla putperestliğe varacak oranda aşırılık gösterdiği ortadadır. Anayasasının da başlangıç ilkeleri adına ezcümle “Kemalizm ve laiklik değiştirilemez, değiştirilmesi teklif dahi edilemez” ifadeleri ikonlaştırılmıştı bu ülkede. Milletın vekilleri arasında bu anayasaya gönülsüzce yemin edenlerin *iki dilli, iki yeminli* insanlar olduğu aşıkârdır.

En tipik örneklerden biri ABD ve Avrupa’da tarihin belli dilimlerinde kanun zoruyla alkol yasağı getirilmesi ama bunun bir türlü başa- rılamaması sebebiyle artık yasaktan vazgeçil- mesi olarak karşımızdadır. Beri yandan on beş asırdan bu yana İslâm dünyasında aynı hususta hem de kanun zoru olmaksızın bu işin önemli ölçüde başarıldığı bilinmektedir. Bir yanda kanun öte yanda inanç faktörü vardır. Hadiseyi bir tür şartlanma olarak açıklamaya çalışırken şöyle söyler: “Bir fikrin şartlandırma gücü, kültürel kökenleri farklı iki toplumda aynı değildir. Teknik değerler üzerinde odaklanmış, yani şeyler dünyasına doğru yönelmiş Ameri- kan toplumunda bu güç, ahlaki değerlere dönük Müslüman toplumundakinden daha zayıftır.”

HAZİN/ACI TABLOLAR VE ÜMİTLİ OLMAK

Malik Bin Nebi, *Fikir ve Put* adlı eserinde *ölü fikirler ve öldürücü fikirler* meselesine müsta- kil bir bahis açarak, Arap şairi Şevki’nin Paris üzerine yazdığı ve kimilerince *ölümsüz* diye ni- telenen şiirini merkeze alarak bir analiz yapar. Doğu toplumlarındaki bazı şair, düşünce adamı ve yazarların öykünmecisi, aşağılık duygusu yük- lü yaklaşımlarını ele alır. Bunlar arasından ağır- lıklı bir kesim Müslüman halklara yukarıda da değinildiği gibi susmayı, görünmemeyi, âdeta var olmamayı önermektedirler. Bu marazi du- ruma ve bakışa işaret edilmektedir: “Bu tutucu adamlara göre önemli olan, kendimizi bulaşıcı hastalıklardan koruyabilmek için bütün hava deliklerini tıkmaktır. Onlara bakarsanız, fikri nefes alış verişimizi dahi kontrol etmemiz, hatta -gerektiğinde- askıya almamız, hâsılı muhtemel bulaşmalardan korunmak için zihnimize gaz maskeleri takmamız gerekiyor.” Nasıl hazin ve acı bir tablodur çizilen bir o kadar da gerçekçi. Gerçekçi diyoruz çünkü yazar aynısını söylüyor:

“Batı’dan alınma “öldürücü fikirler”le komşuluk eden bizim sosyolojik mirasımızdan çıkmış “ölü fikirler”in patolojik gerçeğidir.”

Ölü fikirler yaklaşımı ile yazarın maksadı yalnızca geçmişin uygulamalarını aynen kopya- lamayı dile getirmek değildir. Yeni durumlar üzerinden karşımıza çıkardığı modellere bir bakalım. “Yüksek düzeyde bir memurun odasında dört telefon ve çevresinde beş klima cihazı görüp hayret etmişim” diye yazarken mevcut fikriyata ve bu fikriyatın pratiğine nefis bir dokunuş yapmaktaydı. Dahası yine Müslüman dünyadaki şu diyalogda tecessüm edecektir: “Bir kitabı tamamlayıp bitiren bir yazara hangi konuyu işlediği ve bunu nasıl ele aldığı sorul- maz. Ona eserinin kaç sayfa olduğu sorulur.” Benzer sorularla sıklıkla karşılaşmış birisiyim. Kütüphanemi görenlerden kimilerinin ilk tepki- si “Bunların hepsini okudun mu?” şeklindedir. Biraz daha acıklısını yaşamıştım, üniversite mezunu genç bir tanıdık, kitaplarımı kastede- rek, “Abi, bunların hepsini sen kendi kafandan mı yazıyorsun? diye sormuştu.

Malik Bin Nebi netice olarak Müslüman top- lumların ihmal ettikleri kendi asli değerleriyle beraber ithal ettikleri Batılı, yabancı fikirlerin müşterek hücumu, intikam salvolarıyla karşı karşıya bulunduğu tespitini yapmaktadır. Miras alınmış fikirlerle, sonradan ve yabancı kaynak- lardan edinilmiş fikirlerin tamamı değer kaybı yaşamaktadır. Şöyle söyler: “Sosyal faaliyetleri- mizde her gün etkisizlik ve çeşitli yetersizlikler şeklinde gördüğümüz durumlar işte bu değer kaybedişin toplumsal sonuçlarıdır.” Yine ve en son olarak karamsar, kötümser, ümitsiz bir tablo çizmiyordu. Ancak, şımartıcı ve müte- kebbir temayüllerden de uzak durulması için diyor ki: (İslâm dünyası) “üzengisini kaçırmış ve henüz yakalayamamış bir firari gibi, yeni dengesini arıyor.” *Arıyor* kelimesi dikkatler- den kaçmaksızın şu sözlerini de alıntıylaarak bitirelim: “Tarih, alışılmış yollarda başkalarının ayak izlerini takip ederek (ki bence sözün oriji- nal dildeki hâli taklittir) değil, yeni yeni yollar açarak yapılır.” Bir rönesans, yeniden doğuş, öze dönüş mühendisi olan üstat Malik Bin Nebi’ye bu vesileyle ebedî saadet diliyoruz.

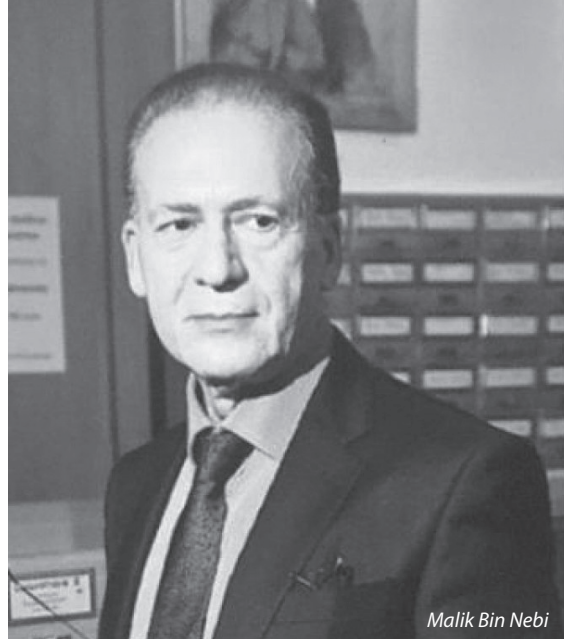
DÜŞÜNÜRLÜK VE ÇAĞDAŞ İSLÂM DÜŞÜNÜRLERİ BAĞLAMINDA MALİK BİN NEBİ

— MUSTAFA AYDIN —

S orokin, Spengler gibi genel düşünür boyutundaki isimleri sadece anmak değil, anlamak, İslâm çerçevesindeki düşünürlerin katkılarını görmek, eksik kalan taraflarını tespit ederek tamamlamak için mesai harcamak gerekir. Bu çerçevede üzerinde durulması gereken düşünürlerimizden birisi şüphesiz Malik Bin Nebi'dir. Ben düşünürle 1967'de ilk defa Ergun Göze'nin Türkçeye çevirdiği *İslâm Davası* ile tanışmıştım. Kuzey Afrika'dan gelen ve ilk elde beklemediğim bu ses beni çok etkilemiş ve heyecanlandırmıştı. Karşımda yeri yurdu belli ciddi testten geçmiş bir *düşünür* vardı. İlgim daha sonra da devam etti. Bu örnek insanın vesile teşkil ettiği bu yazımda İslâm dünyasında düşünce sorunlarıyla ilgili kısa bir değerlendirilmede bulunmak istiyorum.

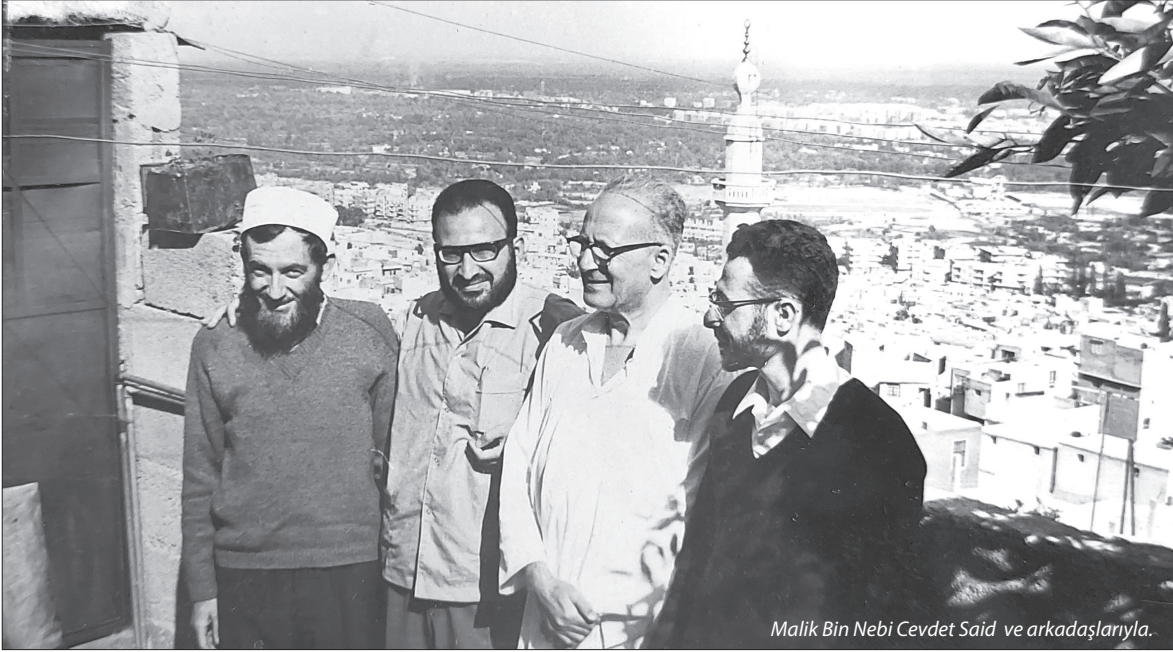
DÜŞÜNÜRLÜK ÜZERİNE

Önce yazının çatısını oluşturan kavramların analiziyle başlayalım. Düşünür; malumat sahibi, bilim adamı, ilim sahibi, mütefekkir/düşünür ve hakîm/bilge gibi bilgi taşıyıcısı insan kategorilerinden birisidir. *Malumat sahibi*, doğru-egri kendi işlerini götürece kadar bilgiye sahip kişi demektir. İnsanların yaklaşık yüzde sekseninin bilgisi bu malumat düzeyindedir. Seviyenin düşüklüğü genelde kendi sınırları içinde bir sorun da teşkil etmez. Sorun, sahibinin bu basit

Malik Bin Nebi

bilgiyle her konuda söz söyleyebileceği kanaatinde olmasıdır. *Bilim adamı*, nesnel dünya hakkında açıklayıcı bir bilgiye sahip kişidir. Bu belli alanlarda yoğunlaşmayı gerektirir, onun için de genelde makro sorunlarla ilgili, bütün üzerine bir söz söyleme şansı yoktur. Şüphesiz önemli olan bu bilginin de sorunu, bu partiküller bilginin her şeyi çözeceğine, daha kötüsü bunun dışında çözümleyici bir bilginin olmadığına inanılmış olmasıdır.

Malik Bin Nebi Cevdet Said ve arkadaşlarıyla.

İlim sahibi, nesnel dünya ile ilgili değil, onun bağlamı ve arka tarafı ile ilgili verili bir bilgi sahibidir. Vahyi bilgi bunun tipik örneğidir. Öncelikli konuları metafiziktir, onun yansıdığı sorunlardır. Mesela ölümden sonraki hayat bir bilim değil, ilim konusudur. Buradaki sorun da bu alanın bilimle doldurulmaya çalışılmasıdır. İlimin bilimleşmesi de bilimin ilmîleşmesi de ciddi bir sorun teşkil eder. İlimin, ağaçların aşılmasına ilişkin bir söyleyeceği olmadığı gibi, bilimin de varlığın ötesine ilişkin söyleyeceği bir şey yoktur. Söylemiş olmaları bir sapmadır.

Bilge (hakim) disiplinler üstü bilgiye sahip kişi demektir. Bilge de ilim sahibi gibi daha çok insanlığın genel özlük alanlarıyla ilgilenir. İçinde bulunduğu topluma bir şeyler söylese de bu bazen toplumuyla bile bağdaşmayabilir, ancak onun gibi inşai değildir. Yine kendini bir mesaj türüne bağlı saymaz. Herhangi bir toplumun istikbali ve tarihsel misyonuyla da pek ilgilenmez. Eşyanın tabiatında hep bir incelik arar ve bulur. Dolayısıyla hikmet doğası itibarıyla eleştirel değildir.

Asıl konumuz olan (ve dördüncü sırada yer alan) *düşünür* ise, genelde toplumunun istikbali ile dertlenen, bunun için de millî-dinî, ulusal, ümmetle ilgili, küresel, sorunlara kafa yoran, bu konularla ilgili düzeyli bilgi sahibi olmanın

yanında, kendine özgü paradigmalara bilgi üretebilen ve çözümleme bağlamında mümkün olduğunca bu bilgilerin uygulama yollarını gösterebilen kişidir. Öbür bilgi sahibi kişilerle karşılaştırarak bunu daha belirgin hâle getirebiliriz: *Düşünür* bilimci gibi ulusçu değildir. Ama içinde bulunduğu toplumun dertleriyle ilgilenir. Genel ölçüleri gözetir, toplumsal mantığı önceler. Esasen bilmeyi mekân ve zamanla kesiştirip gözlenen sorunlarla bir ilişki kurduğumuzda farklı düşünür kategorileri ortaya çıkar: Doğu düşünürleri, Batı düşünürleri, Çin düşünürleri, Amerikan düşünürleri, İslâm düşünürleri vb. gibi.

Düşünür yalnızca hiçbir kıstasa ve düzene sahip olmayan bir malumat sahibi olmadığı gibi, özel bir konunun nedenselliklerini açıklayan bir bilim adamı da değildir. Onun için bilgisi herhangi bir alanla sınırlı değildir. Hatta öğrenim dönemlerindeki disiplinlere de bağlı değildir. Öyle ki bir düşünürle muhatap olan kişi onun çıkış disiplininin ne olduğunu bile kestiremez. İlk bakışta kültür sosyoloğu sanılan Aliya İzzetbegoviç'in hukukçu, sosyal bilimci (edebiyatçı) sanılan Sezai Karakoç maliyeci, din bilimci sanılan Hasan Hanefi dil bilimcidir vb. *Düşünürün* aldığı bu format toplumla ilgilidir, onu belirleyen toplumsal eğilimdir.

Burada üzerinde durulması gerekli önemli nokta, düşünce tarihinin verilerine (mesela bu alanın duayeni sayılan Sorokin'e göre) düşüncenin belli bir çağda yalnızca bazı toplumsal eğilimlere göre şekillenmesi değil, insanlık tarihinde çok kapsamlı bölgelerin farklı ve köklü paradigmalara varlığıdır. Buna göre genel anlamda doğu (Çin, Hint kültürleri) duyumcu, Batı (Grek ve ötesi) düşünsel, Mezopotamya'yı merkez alan Ortadoğu sezgici bir düşünce yapısına sahiptirler. Şimdilerde anlaşıldığı gibi düşünceyi zihni bir kurgu şeklinde alacaksa düşünme ve tabii buna bağlı olarak da düşünürlük Batı'ya özgü bir şeydir. Dolayısıyla o boyutta bir düşünürlük Batı dışı toplumların işi olmaz. Ancak bizim söz konusu ettiğimiz ölçüyü esas aldığımız takdirde düşünce insanlığın bilen kesiminin bir ortak eylemine dönüşür.

Bu noktada yargımızı teyit edecek bir önemli önemli argümanımız da şudur: Kültür ve toplumlar, *soyut düşünceye* (teoriaya) aynı derecede önem vermemişler, *uygulamayı* (praxis) önde tutmuşlardır. Bilgiyi bir egemenlik aracı olarak kullanmayı düşünmeyen toplumlarda teorinin önceliği söz konusu değildir. Mezopotamya'nın büyük kültür geleneklerinde, Roma ve nihayet Osmanlı gibi imparatorluklarda önemli olan sosyal gerçekleştirmeler, bir başka deyişle zihinsel değil fiili yapılarıdır. Bu tür gerçekler göz önünde bulundurulmadan yapılacak sağlıklı değerlendirmeler Batı'ya özgü bir fikri sabitenin teyidi olur.

İSLÂM DÜŞÜNCEŞİ VE KISACA TARİHSEL GELİŞİMİ

İslâm düşüncesi, kabaca düşüncede İslâm'ın temel ilke ve kavramlarını esas alan kendine has formları ve disiplinleri olan düşünce demektir. Her kültürün kendine has bir düşünce tarzı olabileceği gibi İslâm'ın da kendine has bir düşüncesi vardır. Bu düşünce toplumsal şartlara göre hemen her kültürde olduğu gibi başka kültürlerle de etkileşerek yükselişler ve düşüşler gösterir, bir kısmı kalıcı, bir kısmı geçici kırılmalar, gelişmeler yaşar. İlk yüzyılın fütûhatlarından sonra İslâm'ın yayılmasının zorunlu bir sonucu olarak ilk örnek amelî pratikler doğrultusunda dinin açıklanmasına, bilgilendirilmesine girişilmiştir. Ortaya konanların doğru veya yanlışlığı

Malik Bin Nebi, düşünürlüğü en önemli özelliklerinden birisi olan tüm insanlık için ortaya koyduğu görüşlerin yanında bağlı bulunduğu kültür dünyasının (burada İslâm ümmetinin) ve daha pratikte de yaşadığı toplumun sorunlarına kafa yormuştur.

bir tarafa bu durum dinler tarihinin kaçınılmaz bir kuralıdır.

Söz konusu kurala bağlı olarak İslâm tarihinde de ortalama bir sırayla, mevcut dinî bilgi ve belgelerin toplanması, daha sonra hadis çalışmalarına dönüşen İslâm geleneği diyebileceğimiz sünnetin toplanması, dinî pratiklerin kurallaştırılmasını sağlayan fıkıh çalışmaları, dinin temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması için yapılan tefsir çalışmaları; İran, Mısır, Hint düşüncesinin ve özellikle felsefe hareketinin de etkisiyle inanç sisteminin tartışılıp kuralara bağlanması (akideleştirilmesi), daha sonraları neredeyse yegâne bilimsel (düşünsel) gelişme görülen ve bırakılışının da İslâm düşüncesinin bitmesi diye kabul edilen felsefi tartışma aşamaları birbirini takip etmiştir.

Yaygın bir kanaate göre İslâm dünyasında düşünür sıkıntısı yaşana gelmiştir. Gazali ve özellikle İbn Rüşd'den beri pek düşünür çıkarılamamıştır. Hatta (*Tehâfütü'l-Felâsife* gibi) felsefe eleştirilerine bağlı olarak Gazali bu işin sorumlularından birisi kabul edilmiştir. Bu iddiaya göre en son Batı Müslümanlığı Endülüs'e sığınan İslâm düşüncesi, İbn Rüşd'e gösterilen tepkilerle de iyiden iyiye durmuştur. Bu tez, medreselerin düşünür çıkaramadığını iddia edegelmiştir. Hâlbuki medreseler düşünür çıkarmak için değil, ilim insanı yetiştirmek içindir. Bu iddianın sahiplerine günümüz üniversitelerinin niçin düşünür çıkarmadığını sormak abes olur. Çünkü üniversite düşünür değil, tekil ve nesnel bilgi üreten bilim insanı yetiştirir. Dolayısıyla sorulacak soru üniversitelerimizin özgün bir bilim insanı yetiştirip yetiştiremediğidir.

Fikrî gerileme görüşü sonuna kadar doğru değildir. İslâm dünyasının değişik yerlerinde İbn Rüşd'den sonra da pek çok düşünür eserler ortaya koymuştur. Osmanlıda *Mizânü'l-Hak* yazarı Kâtip Çelebi, *Mevzûâtü'l-Ulûm* gibi bir eserin sahibi Taşköprülüzade Ahmet Efendi gibi düşünürler çıkmıştır. Günümüz aydınlarının ve bizde özellikle Cumhuriyet kuşağı beyninin İslâm kültürüne açılan bütün kapıları kapalıdır. Güneş yoktur, iddiasındaki kişinin gözlerini kapatıp "Ben öyle bir şey görmüyorum!" metaforunu yaşıyorlar. Bırakın bir karşıtlık içinde boğulmaya çalışılan İslâm düşünürlerini, bazen aydın etiketi taşıyan kişilere "Fazla değil, bana, Hint, Çin, Japon ve hatta Amerika yerlisi üçer düşünür (bilge) adı söyleyin." gibi bir soru yönelttiğimde "Var mı ki söyleyeyim?" diye yüzüme bakarlar. Tarihin bilgi ve bilge dünyaları hakkında ciddi hiçbir bilgiye sahip değiliz. Çünkü kültürleşmeyi bilmeyen Batılı gittiği yerlerdeki kendini test edip doğrulayacak bilgilerin dışında eski kültürlerle ait tüm yerli bilgi kaynaklarını yok etti. Amerika'nın eski asıl adını bile bilmiyoruz. Amerika adı, Batılı işgalcilerin verdikleri bir addir. Bir süredir de kültür koruyuculuğu yapıyor.

Osmanlı'nın son yüzyılında, bir yıkıntının içinde bile pek çok düşünür çıkmıştır. Buna göre Cumhuriyet dönemi hayli sönük geçmiştir. Bana göre bu durum, totaliter bir ortamda boyutları pek tahmin edilemeyen bir tür hegemoni yaşamak, dolaylı da olsa yeterince özgür olamamak, belki daha önemlisi belli siyasal paradigmlar doğrultusunda siparişe uygun bilgiler üretmek gibi sebeplerle açıklanabilir. Bu yargımızı doğrulayacak en önemli argüman, bir noktaya kadar sol kanat düşünürleri de kapsıyorsa da Ali Fut Başgil'den Nurettin Topçu'ya, Necip Fazıl'dan Sezai Karakoç'a vb. İslâmci düşünürlerin siyasal sistem bazında tabir caizse birer defolu insan şeklinde ortaya çıkmalarıdır. Sistem takdir etmese de belli bir noktaya kadar düşünürler çıkmıştır ve tabii çıkacaktır.

ÇAĞDAŞ İSLÂM DÜŞÜNÜRLERİ

Bu açıklamalar, Batı düşüncesinin önemsizliği değil, öncelenmesi ile ilgilidir. Batı kurgusal düşüncesinin modern dönemlerde diğer düşünceler için bir itici güç olduğunda şüphe yoktur. Bu çerçevede ortaya çıkan Müslüman düşünür-

lere çağdaş düşünürler dememizin nedeni de budur. Ortalama iki yüzyıldır, İslâm dünyasının sorunlarının da -büyük çapta- nedenini oluşturan Batı'ya ait bu itici güçle hemen her ülkede düşünürler çıktı ve toplumlarının öncelikli sorunlarından hareketle düşünceler ürettiler. Aksiyoner tarafı olmayan ve daha çok ilim adamı konumunda bulunan Muhammed Hamidullah gibi seçkin kişileri bir kenara bırakırsak, değişik ülkelerden son iki yüzyılda hayatta olan ve olmayan düşünürlerden şöyle bir örnekendirme yapılabilir:

Afganistan: Cemalettin Afgani
Bosna Hersek: Ali İzzetbegoviç,
Cezayir: Malik Bin Nebi, Muhammed Arkoun
Fas: Muhammed Âbid el-Cabiri
Filistin: İsmail Raci el-Faruki
Irak: Muhammed Bakır es-Sadr
İran: Ali Şeriatî, Seyyid Hüseyin en-Nasr, Abdülkerim Suruş,
Malezya: Muhammed Nakıb el-Attas,
Mısır: Muhammed Abduh, Hasan Hanefi
Pakistan: Muhammed İkbâl, Mevdudi, Fazlur Rahman,
Suriye: Cevdet Said
Tunus: Raşid Gannuşî
Türkiye: Nurettin Topçu, Cemil Meriç, Fuat Sezgin, Sezai Karakoç, Kemal Karpat vb.

Burada yeni nesil daha pek çok isim zikredilebilir. Tabii bunlara Alman Murat Hofmann, Fransız Roger Garaudy, yine Fransız Yusuf René Guénon, gibi pek çok Batı kökenli İslâm düşünürü eklenebilir. Bilim adamlığının ötesinde bunlar, toplumlarının tarihsel misyonlarına dikkat çeken, bu köklü sorunu anlatmaya çalışan insanlardır. Tabii ki bu temel misyonun en önemli unsuru İslâm'dır. Tarihteki yerinden hareketle gelecekteki yerini belirleyebilme çabasıdır. Tabii sorunun diğer tarafında toplumlarını günümüz dünyasında konumlandırabilmesi yer almaktadır. Düşüncenin en belirgin yönlendiricisi toplumunun öncelikli ihtiyaçlarıdır. Bu söz konusu sorunu, yerli, millî, tarihsel, güncel ve daha önemlisi işin sabitesi bakımından İslâm çerçevesinde kalarak çözebilmektir.

Bu yargımıza sıradan pek çok örnek verilebilir. Şüphesiz çoğu düşünür, Batı'nın düşünsel birikimi karşısında yukarıda söz konusu ettiğimiz tarihsel çizgiden farklı ve genel olarak

soyut düşünceyi öncelemiş, tabiatıyla felsefeye yönelmiştir. Esasen İslâm düşüncesindeki durgunluk da bütünüyle böyle olmasa da genelde felsefeden uzaklaşmakta görülmüştü. İsimlerini zikrettiğimiz düşünürlerin çoğu düşüncelerini felsefe bağlamında sürdürmüşlerdir. Tabii bunun yanında toplumsal talepler önemli bir rol oynamıştır. Mesela Türkiye’de Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi düşünürler, yıkılan çok milletli Osmanlı’nın yerine, bütünü kurtarılamayacağına göre, Türk etnisitesi üzerinden daha dar bir toplum inşa edebilmenin yollarına kafa yormuşlardır. Mesela Ziya Gökalp tarihsel misyonun devam ettirilebilirliği noktasında bir sentez formülü bulmaya çalışmıştı ama devam ettirilip üzerine bir şey inşa edilemedi, ulusçuluk görüşünde yoğunlaşıldı.

Doğu ve Batı arasında bir yerde bulunan Aliya İzzetbegoviç Batı düşüncesinin derin bir eleştirisinin yanında, İslâm bağlamında Doğu ve Batı arasında bir yol bulmaya çalışmıştır. Buna göre (İngiltere üzerinden bir düşünce egzersizine rağmen) bir üçüncü yol yoktur. Yine İranlı düşünürler gelenek üzerinde yoğunlaşmakta, bizde ise bir şeyin temellendirilmesinde tarih özel olarak öncelenmektedir. Düşünürün toplumsal eğilim ve taleplere denk düştüğüne ilişkin açık örneklerimizden birisi, bu konu üzerinde durmamıza vesile olan Cezayirli Malik Bin Nebi’dir.

BİR DÜŞÜNÜR OLARAK MALİK BİN NEBİ

Malik Bin Nebi, 1905 yılında Cezayir’in Konstantin kentinde dünyaya geldi. Tebessa şehrinde bir taraftan Kur’ân eğitimi alırken Fransız kolonijine devam ederek buradan mezun oldu. Mâlik Bin Nebi’nin ailesi Cezayir’in Fransız sömürgesi olmasına karşı olduğu için dedesi ve amcaları Libya’ya göç etmek durumunda kaldı. Küçük Malîk’in çocukluk yılları ekonomik sıkıntılar içinde geçti. Bilinci böyle bir ortamda gelişmeye başladı. Yükseköğrenim görmek üzere Fransa’ya gitti ve Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü’ne kaydolmak istedi. Yazılı sınavda başarılı olmasına rağmen sömürgecilik karşıtı fikirlerinden dolayı mülakatta elendi. Ancak düşünürümüz, daha rizikosuz görünen elektrik mühendisliği bölümüne kaydını yaptırdı ve buradan mezun oldu. Bu arada İslâm’ı seçerek Hatice adını alan eşiyile tanışıp evlendi.

Malik Bin Nebi, elektrik mühendisi olmasına rağmen hep kültürel konulara ilgi duydu, Doğu Dilleri Enstitüsü gibi akademik ve entelektüel çevrelerde bulunup sömürgecilik ve İslâm dünyasının problemleri ile ilgilendi. Paris’teki Müslüman gençlerin kimliklerini korumaları için büyük gayretler sarf etti. Sömürgecilik karşıtı fikirlerinden dolayı herhangi bir göreve atanmadığı gibi, yine aynı sebepten iki kez tutuklanıp hapse girdi. 1956 yılında Fransa’dan ayrılıp önce hac görevini yerine getiren Malik Bin Nebî, daha sonra Kahire’ye geçerek burada o dönemler aktif bir İhvân-ı Müslimîn taraftarı olan Cemal Abdünnasır ile tanıştı. Mısır hükûmeti tarafından kendisine maaş bağlandı ve sonraki hayatını konferanslar verip, eser telif ederek geçirdi. Cezayir Millî Kurtuluş Cephesi’ne (FLN) fikirleri ile destek veren düşünür, 1962 yılında elde edilen bağımsızlıktan bir yıl sonra ülkesine döndü. Cezayir Üniversitesi rektörlüğü başta olmak üzere çeşitli resmi görevlerde bulunan Malik Bin Nebi 1973 yılında genç denebilecek bir yaşta (67) vefat etti.

Bu kısa biyografide Malik Bin Nebi’nin düşünürlüğüne bütünüyle değiniriz. Çocukluğundan itibaren kendi ülkesi ve İslâm dünyası için sömürgeciliğin ne anlama geldiğini bizzat yaşayarak öğrendi, bilinci böyle bir ortamda oluştu. Onun için de pek çok İslâm ülkesinde gördüğümüz mandacı aydın tipinden birisi olmadı, tüm ilişkilerine rağmen baş sömürgeci Fransa’yı bir velinimet konumuna yerleştirmede. Hayatı boyunca Müslümanlara sömürge sitemlerinden kurtulabilmenin yollarını göstermeye çalıştı. Ona göre bunun yolu yalnızca sömürgecilerle savaş değildi, İslâm davası idi.

Düşünürümüze göre, İslâm ülkelerindeki gelişmeler, eğer arka plan İslâm ile doldurulmazsa ve ekonomik kalkınma ve teknoloji ile yetinilecekse sömürgeciler tarafından ciddi bir tepki bile görmez. Kristalize bir sömürü sürüp gider. Vakiya Kuzey Afrika’nın gelişmiş ülkelerinden birisi olan Tunus’ta, geniş bir halk kesimi için Fransa’nın, açın ekmeği, işsiz iş imkânı olarak görüldüğünü Tunuslu düşünür Raşid Gannuşî’nin bizzat ağzından dinlemiştim. Böylesi bir ortamda İslâm davasına yer bulmak bir hayli zordur.

Malik Bin Nebi'nin düşünce dünyasının, sömürgecilik ve İslâm gibi iki önemli unsuru vardır. Bizzat etkilendiğini söylediği iki yazar da bunu gösterir. Fikirleri üzerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önemli kişilerinden birisi olan Ahmed Rıza'nın *Batının Doğu Politikasının Ahlaken İflası* ve Muhammed Abdulh'un *Tevhid Risalesi* ciddi anlamda etkili olmuştur. Yeri gelmişken belirtelim dünün Osmanlı karşıtı İttihatçıların bir görüşü, İslâm duyarlılığı vardı. Bugünün Amerikancıları gibi birer düşüncesiz değillerdi. Medeniyet, kültür ve İslâm dünyasında fikir konuları düşünürümüzün bilhassa üzerinde durduğu konulardır. Ona göre başlangıçta canlı bir dönem yaşayan İslâm düşüncesi İbn Rüşd'den sonra iyiden duraklamıştır. Düşünce hareketleri Kuzey Afrika'da Muvahhidler devletinden sonraki dönemde yerinde saymış ve eskiyi tekrar etmekle yetinmiştir. Düşünce yetersizliği eylem yetersizliğini de beraberinde getirmiştir.

Müslüman ülkelerin mevcut durumunu analiz eden Malik Bin Nebi sömürgecilik üzerinde ısrarla durur. Avrupa'nın Amerika'yı keşfi ile başlayan bu süreçte Batı dışında kalan ülkelerin maddi ve manevi bütün kaynakları sömürülmüştür. İşin en kötü yönlerinden birisi bu ülkelerdeki aydın kimselerin kendi medeniyetlerine olan aidiyet ve güvenlerini kaybetmiş olmaları, çözümünü bir manda yönetimi olarak Batı'ya teslim olmakta görmeleridir. Sömürgecilerin ideolojik savaş ajanları veya uzmanları diye tanımlandığı oryantalistlerin, Müslümanların sorunlarına özgün çözümler getirmelerini engellemek için bütün sahalarda at koşturduklarını, bazen de Müslümanların önüne suni problemler çıkararak bunların tartışılmasıyla oyaladıklarını söyler.

Sorunların analizinde İbn Haldun'un *hadâra* adını verdiği ve daha sonra güncel dile medeniyet diye çevrilen kavramını kullanır. Bu konuda çözümler üretmeye çalışır. Esasen çok erken yaşlarda tanıştığı İbn Haldun'un düşüncelerine eserlerinde çokça atıflar yapar. Problemlerin çözümünde İslâm dünyasında İbn Haldun'dan sonra duran fikir üretme mekanizmalarını yeniden canlandırmak, bu noktada Batı'dan da istifade etmek ama asla kendi medeniyetimize yabancılaşmadan bunu yapmak gerektiği düşüncesini hayatı boyunca

savunur. İslâm medeniyetinin kapitalizm ve sosyalizm arasında bir üçüncü yol olduğuna ve orta ümmet oluşuna dikkat çeker.

Malik Bin Nebi'nin dilimize çevrilen en önemli eserleri şunlardır: *Kur'ân-ı Kerîm Mucizesi* (çev. Ergun Göze, Yağmur Yayınları, İstanbul 1969), *İslâm Davası* (çev. Ergun Göze, Yağmur Yayınları, İstanbul 1967); *Çağa Tanıklığım*: (çev. İbrahim Aydın, Bir Yayınları, İstanbul 1987); *Cezayir'de İslâm'a Yeniden Doğuş* (çev. Ergun Göze, Yağmur Yayınları, İstanbul 1973); *Savaş Esintisi* (çev. Salih Özer, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1997); *İslâm Dünyasında Fikir ve Put* (çev. Cemal Aydın, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1915); *İslâmî Uyanışın Şartları* (çev. Ömer Budak, Ekin Yayınları, İstanbul, 2023); *Kültür Sorunu ve Bir Toplumun Doğuşu* (Ankara Okulu, Ankara, 2014).

KONUNUN GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ

Rahmetle andığımız ve anlamaya çalıştığımız Malik Bin Nebi yazımızın başında özelliklerini vermeye çalıştığımız, ezber malumatfuruşluğun, ayrıntıdaki konularla uğraşan bilim adamlığının ötesinde tam anlamıyla bir İslâm düşünürüdür. Düşünürlüğün en önemli özelliklerinden birisi olan tüm insanlık için ortaya koyduğu görüşlerin yanında bağlı bulunduğu kültür dünyasının (burada İslâm ümmetinin) ve daha pratikte de yaşadığı toplumun sorunlarına kafa yoran insandır. Ben bu noktayı genel hatlarıyla istikbal sorunu diye alıyorum. Genel bir olgu olan kurtuluş, "istiklal" ve "istikbal"i içine alır. İstiklal bağımsız hâle gelebilme olayıdır. Hâlâ Batı ülkelerinin açıkça sömürdüğü ve dolayısıyla istiklalini elde edemeyen ülkeler varsa da İslâm ülkelerinin çoğu istiklalini elde etmişlerdir. Ne var ki Malik Bin Nebi'nin de üzerinde ısrarla durduğu gibi bunların bile büyük bir kısmı kristalize bir sömürge olmaktan kendilerini kurtaramamışlardır.

İslâm dünyasının sorunu ülkelerin sadece istiklallerini elde etmek değil, istikbalini de sağlayabilmektir. İstikbal, tarihsel misyonuna sahip çıkabilmeleridir. Roger Garaudy'nin dediği gibi günümüz Müslümanlarının bütün insanlığa söyleyebileceği bir sözü olması, mevcut sözü usulüne göre söyleyebilmesi, milletlerin millet oluşuna ve bunun sürekliliğine katkıda bulu-

nabilmesi, bunun için tevhidi mesajı gününüze tercüme edip inandırıcı olabilmek için de hak ve adalete riayet edebilmesi gerekmektedir. İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslâm* adlı eserinin girişinde “Benim bu eserle yaptığım şey, Kur’ân’ı güncel dile bir çeviride bulunmaktadır” diyor. Bu sırf bir şeylerin reddiyesi değil, bir şey sunabilme çabasıdır.

Bu çerçevede Malik Bin Nebi’nin bize anlatmak istediği İslâm ülkelerinin düşünce sistemi sırf teknoloji ve tarihsel bilgi kırıntıları olamaz. Yalnızca teknolojik gelişmenin hedef alınması bütün ülkeleri olduğu gibi İslâm ülkelerini de tarihsel misyonlarından uzaklaştırır. Örneğimizdeki Hindistan, Çin ve Japonya’nın, sanayileşme ve ekonomik kalkınmadan başka hiçbir misyona sahip olmayışları bu yargımızı doğrular. Hepsi Batı’nın materyalist yelkenlisinin gönüllü forsalarıdır.

göre Müslüman ülkelerin yegâne hedefi teknolojik maddi bir ölçek olan “ilerleme” olamaz.

Maalesef İslâm dünyasının en önemli sorunlarından birisi hâlâ birer sömürge ülkesi olmalarıdır. Günümüzde sömürgecilik tabir caizse daha kristalize olmuş hâliyle sürmektedir. Kristalize sömürgeciliğin temel özelliği zihinlerin ipotek altına alınmasıdır. Üç yüzyıldır süregelen Batı kültür emperyalizmi insanlığı buraya kadar getirdi. Zihin sömürüsü pek kolay mücadele edilemeyen bir sömürü tipidir. Çünkü fiziksel sömürüler görülmekte ve bitirilebilmektedir. İslâm ülkelerinin hemen tamamına yakını özgürlüklerini elde etmiş, görünüşte bağımsız birer ülke hâline gelmişlerdir. Ne var ki zihinleri sömürgeci kültür tarafından formatlanmış aydınları eliyle bağımlılıkları sürmektedir. Daha açık bir ifadeyle aydınları birer manda yönetimi aydını konumundadırlar.

Artık bu ülkelerin ne Budizm’i ne Konfüçyanizm’i ve ne de Şintoizm’i vardır. Öyle gözüküyor ki bu dünyanın bilgeleri artık geride kaldı. Artık yeni bir düşünürleri de yok, yelkenliye uymak ve hareketine katkıda bulunmak için uğraşan teknisyenleri var. Japonya’nın dünyanın nereye gittiği, nelerin olup bittiği üzerine söyleyecek hiçbir sözü yoktur. Kocaman gövdesiyle, bilgisayar teknolojisinde Amerika’dan daha ileride gözükken Hindistan hakeza. Gen teknolojisi, yapay zekâ, sanal dünya vb. gibi konulardaki gelişmeleri insanlığın nihai bir aşaması gören Türk düşünürleri de bundan farklı değildir. Bu bağlamda Malik Bin Nebi’ye

Bu sömürgeci kurtuluş, toplumlarının tarihsel misyonuna dönüşle mümkündür. Önemli sorun, yeni bir aydın kesiminin oluşturulmasıdır. İslâm dünyası kendi aydınını kendisi yetiştirebilir hâle gelmelidir. Ne var ki mankurlaşmış mevcut aydın kesimini bu süreçten kurtarmak pek de kolay gözüküyor. Sorunun tam çözümü demografik bir kuşak değişimine bağlı gözüküyor. Sözün kısası düşünür, toplumunun ve daha ötesinde de ümmetinin istikbali üzerinde kafa yoran kimsedir. Yoksa gereksiz değil ise de ulusçu bir bilim insanı olur. Malik Bin Nebi, büyük sıkıntılar içindeki hem kendi toplumu Cezayir’in hem de İslâm ümmetinin üzerinde kafa yoran bir düşünürdür.

ÖLÜ DÜŞÜNCELER, ÖLDÜRÜCÜ DÜŞÜNCELER VE MAKBUL DÜŞÜNCELER

— MEHMET FURKAN ÖREN —

Modern dönem İslâm düşüncesi sömürgecilik ve reaksiyondan bağımsız bir şekilde düşünülemez. 19. ve 20. yüzyılda İslâm bağlamında fikir üreten ve çözümlenmeler yapan düşünürlerin ruh hâllerini ve analizlerini Batı hegemonyası ve bunun karşısında *öze dönüş* söylemi dikkate alınarak analiz edilmelidir. Bu yüzyıllarda ortaya çıkan manzara, İslâm merkezli kurutuluş söylemiyle koşutluk arz edecek şekilde belli bir karamsarlığın sindiği atmosferde yürümektedir. Bu atmosferi İslâm kulvarında kalem oynatan düşünürler için dramatik hâle getiren önemli hususlardan birisi teolojiktir. Zira İslâm, sistem ve düşünce olarak kendisini en yükseğe, ideal olana ve üstünlüğe yerleştirir. Bu vurgunun ana parametresi İslâm'ın en son ve en mükemmel din oluşuyla ilgilidir. Bu yönüyle hiçbir beşerî fikir ve ideoloji İslâm düşüncesinin üzerinde olamaz ve ona meydan okuyamaz. İslâm toplumunun Batı fikirlerinin etkisinde kalmaya başlama süreciyle bu inanç birleştirildiğinde manzaranın tatsızlığı daha belirgin hâle gelmektedir.

Bu yönüyle tarih boyunca İslâm'a alternatif olabilecek ya da İslâm'ın düşün alanını etkileyen fikirler reaksiyonla karşılaşmıştır. Bu tarz meydan okumalar Müslümanların İslâm merkezli yeni bir okuma gayretine girmeleriyle sonuçlanmıştır. Kulağa garip gelse de vurgulu bir şekilde varlık bulan mükemmel din ve buna bağlı mükemmel siyaset ve medeniyet düşüncesi özelde 19. ve 20. yüzyılda Müslümanlar için önemli handikaplardan birisini oluşturmuştur.

Doğrusu inanan bir insan için inandığı din mükemmel olmak durumundadır. Oysa dinler her zaman belli bir insani yorumla hayat bulurlar ve insani yorumların mükemmelliği ise tartışmalıdır.

MODERN ZAMANLAR VE SÖMÜRGEÇİLİK

Modern dönem İslâm düşünürlerinin çözüm önerileri dinin özüne “mükemmele” ya da makbul olana dönüş arayışlarıyla karakterize olmaktadır. Malik Bin Nebi bu durumun örneklerinden birisidir. Bin Nebi 20. yüzyılda Fransız sömürgesi olan Cezayir'de yaşamış, İslâm toplumunun çöküşüne şahitlik etmiş, bununla beraber İslâm medeniyetinin mükemmelliğine inanmış ve savunmuş bir düşünürdür.¹ Ona göre sömürgeciliğe karşı kurtuluş İslâm'dadır.² Bin Nebi'ye göre Müslümanların mevcut durumu çökmüştür ve çöküşten kurtulmadan sömürgeciliğin bitmesini beklemek mantıksızdır.³ Bin Nebi, Mehmet Âkif ve Muhammed Abduh gibi modern İslâm düşünürleriyle paralel bir şekilde ontolojik dinle yorumlanan din ayrımını yapmakta, çöküş sürecini İslâm'ın doktrinel boyutundan ayırmaktadır. Çünkü mükemmel ve son ideal düşünce sistemi İslâm çökemez, çöken Müslümanlardır ve bu çöküş ancak yeni bir dinî ruhla engellenebilir. Bin Nebi'ye göre Cezayir

- 1 Malik Bin Nebi, *Çağa Tanıklığım*, çev. Muharrem Tan, Ekin Yayınları, İstanbul, 2023.
- 2 Malik Bin Nebi, *İslâmî Uyanışın Şartları*, çev. Ömer Budak, Ekin Yayınları, İstanbul, 2023, s. 101.
- 3 Bin Nebi, *İslâmî Uyanışın Şartları*, s. 141.

örneğinde görüldüğü gibi İslâm toplumunun mevcut uygulama, düşünce, eğitim ve metotları geleneğin taklididir ve modern şartlar altında ölü düşüncelerdir.

Batı'dan alınan ya da İslâm medeniyet düşüncesi dışında herhangi bir düşünce ise tehlikelidir. Çünkü bu düşünceler İslâm toplumunun medeniyet anlayışı, yaşam biçimi ve söylemlerine uymamaktadır.⁴ Buna göre Müslümanlar ölü düşüncelerle tehlikeli düşünceler arasında kalmıştır/kalmaktadır. Hurafeler, batıl inançlar, bidatlerle bezenmiş geleneksel yaşam biçimleri ve zamana hitap etmeyen ölü düşünceler işe yaramıyor ve Batı'dan alınan düşünceler tehlikeli ise çözüm gücünü köklerden alan "makbul" düşüncelerdedir.⁵ İslâm toplumunda işe yaramayan ölü ve tehlikeli düşüncelerin "makbul" düşüncelere refere edilmesi, İslâm düşüncesinin "sahih" bir şekilde yeniden ortaya konulması şarttır.

Malik Bin Nebi'nin kendi çağdaşları "modern" İslâmcı düşünürlerle paralel bu fikirleri, sorunun tespiti konusunda ufuk açıcı olmakla birlikte çözüm konusunda muğlaktır. Ona göre çağdaş İslâm medeniyeti gücünü köklerden ve İslâm medeniyetinden almalıdır; ancak özellikle Sıffin Savaşı'ndan itibaren çözülme sürecine giren İslâm toplumunun yanlış uygulamaları

ve sorunlarından azade olmalıdır.⁶ Öte yandan çağdaş İslâm düşüncesi Batı ve modern dünya düşüncesi gibi olmamalı ancak çağdaş ve zamansal olmalıdır. Aslında bu teorinin veciz ifadesi Âkif'in "Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı,/ Asrın idrakine söyletmeliyiz İslâmı..." dizeleridir. Bin Nebi'nin Âkif'in bu dizeleriyle paralellik arz eden düşüncelerinin Mısırlı düşünür Abdul'tan mülhem olduğunu söylemeye gerek yoktur ki Akif de Abdul'u benimser. Buna göre kurtuluş İslâm'da, İslâm'a gidişin yolu ise doğrudan ana metinlere gidip zaman ve zemine uygun çözümler üretmek ve çözümlerin kitlesel bir bilinçlendirme faaliyetiyle halka yaymaktadır.

Malik Bin Nebi sömürgecilikten kurtulmanın yolunun fikirlerden geçtiğini ifade etmekte, bu çerçevede Kur'an'ı gündeme getirmektedir. Onun düşüncesinde eğitimin ana amacı dinî bir referansla topyekûn bir toplumsal dönüşümü sağlamak ve ruhu olan yeni bir İslâm düşüncesiyle sömürgeciliği zihinlerden silmektir. Ne var ki sömürgecilik Hristiyan teolojisinin tersinden bir okumasına dayanan dinsel köklere sahip olsa da karmaşık bir siyaset, ekonomi, eğitim ve felsefi anlayış olan modernitenin ve modern siyasal organizasyonun bir parçasıydı. Bin Nebi pek çok Müslüman entelektüel gibi Batı'yı tek bir kutup şeklinde görme eğilimindedir. Oysa Bin Nebi döneminde Cezayir'i işgal eden Fran-

4 Malik Bin Nebi, *İslâm Davası*, çev. Muharrem Tan (İstanbul: Ekin Yayınları, 2019), s. 72.

5 Bin Nebi, *İslâm Davası*, s. 94-96.

6 Bin Nebi, *İslâm Davası*, s. 52.

sa, Almanya tarafından işgal edilecektir. Öte yandan İngiltere, Fransa ve İtalya gibi ülkelerin bu dönemlerde aralarının hiç de iyi olmadığı söylenebilir. Modernleşme bir sömürgeci okuma biçimiye şayet, bu düşünce evvela bizzat içinden çıktığı Batı'nın kendisini sömürerek sömürgeciye dönüştüren bir süreçtir ve bunun en büyük kaybedeni ise Hristiyanlıktır. Modern sömürgeci egemenlik bir dizi radikal siyasi, ekonomik, teknik ve düşünsel dönüşümdür ve karmaşıklaşan sosyal, siyasal, düşünsel ve kültürel süreçlere karşılık varoluşsal bir okumadır.

Etkileri hâlen de bariz bir şekilde görülen bu sürecin ana özelliği dinamik oluşudur. Bugün en sağlam metinler günler içinde "demode" hâle gelebilmekte, sağlam yazılan anayasalar ve eğitim reformları birkaç yıl içinde revizyona ihtiyaç duyabilmektedir. Monist karakteri, statik yapısı, doktrinci referans kaynaklarıyla dinin/dinlerin bu karmaşayla baş etmesi geleneksel teamüllerle mümkün değildi ve elan da olmadığı görülmektedir. Modern dönemde ortaya çıkan sosyal ve siyasal sorunların dinsel çözümleri doktrinel boyutuyla dinî metinlerin liberal bir şekilde radikal yorumunu gerektirmektedir ki buna yönelik girişimler reform bağlamında mahkûm edilmiştir. Dinî metinlerin radikal yorumları doğal olarak metnin bağlayıcılığına zarar verebilecek bir opsiyona kapı aralamak demektir ve bu, Kur'ân merkezli bir din eğitiminin içeriğini tartışmalı zemine çeken önemli etkenlerdendir.

FİKİRLER VE YENİ YORUMLARIN SORUNLARI

Vurgulamak gerekir ki İslâm medeniyetinin güncel sorunları, tasviri analizleri, problem tespiti konusunda modern İslâm düşünürleri gayet verimli fikirler ortaya koymuşlardır, Ma-

lik Bin Nebi de bu sürecin önde gelen düşünürlerindedir. Ancak modern şartlarda dinin ana metinlerinden hareketle "yeni" çözüm önerileri Bin Nebi örneğindeki gibi tartışmalıdır. Denilebilir ki eğitim merkezli seferberlik çağrıları ve sorunların çözümüne dönük metodolojik muğlaklıklar modern dönem İslâm düşünürlerin zayıf noktasıdır. Çünkü kitlesel eğitim müfredatı, misyon en önemlisi endokrinasyon süreciyle ilgilidir ve burada genel halk kesimine endokrine edilecek sahih dinin ne olması gerektiği konusunda büyük bir müphemlik bulunmaktadır. Din eğitiminin endokrinasyon boyutuyla kitlesellik kazanıp sosyal projelere döndürülme isteği modern bir toplumsal mühendislik tasarımıdır ve özünde İslâm tecrübesine de aykırıdır. Pek çok düşünürün vurguladığı ve Thomas Bauer'in iyi bir şekilde ortaya koyduğu gibi İslâm medeniyetinin tarihsel açıdan bilgi anlayışı gevşek bir müphemlikle karakterizedir ve müphemlik belli bir doktrinin alternatif düşüncesi sosyal, kültürel ve siyasi şartlar dolayısıyla yok edemeyişleriyle ilgiliydi ve içtihat bu durumun bariz bir göstergesiydi.⁷ Oysa şimdi eğitim hem kitleselleşmekte, hem merkezileşmekte hem de endokrinasyon karakteri belirginlik kazanmakta bu da din eğitimi dolayımındaki tartışmaların zayıf noktasını oluşturmaktaydı. Bin Nebi'nin vurguladığı üzere çağdaş İslâm toplumu hurafeler, batıl inançlar ve Batı'dan alınan taklitçi düşüncelerle boğuşmakta ve bu cendereden çıkışın yolu ise sömürgecilikten kurtulan İslâm şeklinde belirlemektedir. Ne var ki İslâm konuşamamakta, insanlar tarafından konuşulmaktadır. Cedelcilik ve tarafgirlik konusunda eleştirel olan Bin Nebi birlik, bütünlük vurgusu yaparken batıl inancı ortadan kaldıracak, İslâm toplumunu taklitçi düşünceden uzak tutacak otantik (*sahih*) ve aynı zamanda dinamik İslâm anlayışını mevcudun yanlışlığı üzerine kurgulamakta, "yeninin" doğruluk ölçütleri tartışmalarına girmemektedir. *İslâmî Uyanışın Şartları* adlı çalışmasında İbn Haldun ve Keyserling'den hareketle medeniyet oluşumu için gerekli unsurlardan söz etmekte ancak İslâmî uyanışın metodoloji şartlarından ziyade sömürge karşıtlığı ile karakterize bir durum ortaya koymaktadır.

7 Thomas Bauer, *Müphemlik Kültürü ve İslâm*, çev. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.

Malik Bin Nebi, İbn Haldun'un yükseliş ve çöküş teorisinden ziyadesiyle etkilenmiş benzemektedir. Ne var ki İslâm düşüncesi merkeze alındığında İbn Haldun'un çöküş teorisi Bin Nebi'ninkinden daha anlaşılabilir. Diğer bir ifadeyle Bin Nebi, İbn Haldun'un daha çok devlet merkezlilikle şekillenen çöküş teorisini medeniyet alanına taşımakta ve güncel durumu İslâm medeniyetinin çöküşüyle karakterize etmektedir. Ancak İbn Haldun'un kurucusu insanlar olan devleti "kurulur, gelişir, çöker ve yenisi kurulur" şeklinde formüle ettiği döngüsel tarih anlayışını, binlerce yıllık geçmişe sahip, kurucusu yaradan olan bir medeniyetin çöküşüne hamletmek gücünü yaratıcıdan alan mükemmel bir sistemin nasıl çökebileceği sorununu gündeme getirmektedir. Belirgin olmamakla birlikte Bin Nebi, burada İslâm'la onun yorumu arasında ayrıma gitmekte, çöken şeyin İslâm'ı yanlış yorumlayan Müslümanların güncel durumu olduğuna işaret etmektedir. Aktif yorumun yanlışlığına göndermede bulunmakta, ne var ki zaman ve zemine de yaslayacak yeni yorumun makbuliyet ölçüsünün ne olabileceği konusuna girmemekte ve "yeni" yorumu sömürgecilik karşıtlığıyla karakterize etmektedir. Buna göre eğer Müslümanlar Kur'an'ı doğru (her ne kadar bu doğrunun ölçütleri ve sınırları belirgin olmasa da) anlasalardı çöküş gerçekleşmeyecekti.

İlgi çekici bir şekilde tarihsel bakımdan İmam Şafii örneğinde olduğu gibi İslâm düşünürleri yoğun bir hakemlik tartışmasına girmişleridir. Bu hakemlik tartışmasının ana sorunu dini doğru ve gerçek bir şekilde anlayacak ve aynı şekilde topluma aktaracak bireyin karakteristik özelliğinin ne olması gerektiği, kimin dinî metinleri yorumlama "yetkisine" sahip olacağıyla ilgilidir. Klasik boyutuyla İslâm içtihat tartışmaları özü itibarıyla ehliyetli şahıs tartışmalarıdır ve dinî metinleri yorumlama konusunda çok katı kıstaslar geliştirilmiştir. Oysa Bin Nebi örneğindeki gibi "sahih" din tartışmaları modern İslâm düşünürlerinin ana gündemiyken bu sahîh dini ortaya çıkarabilecek, sistematik kılabilir ve bunu belli bir plan çerçevesinde topluma aktaracak "ehil" kişi/kişiler tartışması bulunmamaktadır. Netice Bin Nebi'nin eğitimin merkezine koyduğu Kur'an'ın birilerince konuşulması gerekmektedir. Kim konuşturmalı ve konuşulan dilin sahîh İslâm olup olmadığına

Malik Bin Nebi'de dikkat çeken husus sömürgeciliği bir 'etik' tartışması yapmaktan ziyade etkenlik ve edilgenlikle ilişkilendirmesi ve merkeze düşüncüyü (bilgiyi) yerleştirmesidir. Sömürgecilik bir çeşit güç ve zayıflıkla ilgilidir.

kim karar vermelidir? 20. yüzyıl şartları bir taraftan dinî metinlerin radikal bir yorumunu gerekli hâle getirirken, öte yandan yorumlayıcının vasıfları, karakteristik özellikleri ve dinî metinleri yorumlamaya ehil olup olmadığını silikleştirmektedir. Bu çelişkiyle birlikte çağdaş ve modern İslâm düşüncesi, merkezinde Kur'an olan güçlü (aynı zamanda sahîh ve en doğru) bir dinî söylemin gerekliliğini vurgulamaktaydı.

Metinlerinde sık sık Afgani ve Abduh gibi isimlere atıf yapan Malik Bin Nebi, ıslahat geleneğinin bir parçası şeklinde kodlanmalıdır. Aslında İslâm'ın tarihsel olarak zaten dinamik bir yorum benimsediği ve ıslahatçı olduğu vurgulanmaktadır.⁸ Oysa Bin Nebi'nin Sıffin Savaşı'na kadar götürdüğü gelenekselleşme ve donuklaşma söylemi, modern Müslüman düşünürlerin ıslahat söylemlerini tarih "karşıtı" bir çerçeveye sokmakta, bu da makbuliyet tartışmasını gündeme getirmekte ve "Onlar yanlış anladılar, biz doğru anlayalım!" gibi bir durumu ortaya çıkarmaktadır.

Abbasiler döneminde Şafii gibi âlimler dönemlerindeki yorumsal çeşitliliği riskli görmekte, bu riske karşılık dinî metnin bireyden önce gelen yönüne işaret ederek, dinî yorumlamada bireysel inisiyatife set çekecek çözümler geliştirmeye çalışmaktaydı.⁹ Benzer bir şekilde

8 Wael B. Hallaq, "İçtihat Kapısı Kapandı mı?", çev. Kamil Yelek-Enes Eryılmaz, *İslâm Hukukuna Entelektüel Bakış*, ed. Necmettin Kızılkaya, Pınar Yayınları, İstanbul, 2020. Yasin Aktay, "Reform, İctihad ve Tecdid Bağlamında İslam ve Hayat", *Milel ve Nihal* 5/2 (2008), 75-86. Murat Çizakça, "Gerçekte Suçlu Şeriat mıydı?", *Dipnot*, 11-12 (2013), s. 151-174.

9 Taha Cabir Alvani, "Fıkıhta Kriz ve İçtihat Metodolojisi", çev. Menderes Gürkan, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2006.

modern dönemi Müslümanlar için kaotik bir süreç olarak okuyan Malik Bin Nebi,¹⁰ buna karşılık Kur'ân metni karşısında bireysel inisiyatifte "liberal" bir alan açmakta, Muhammet İkbâl'in "Kur'ân'ı sanki sana indirilmişçesine oku!" şeklindeki sözünü aktararak herhangi bir yetkinlik tartışmasına girmeden metnin kapısını herkese açmayı teklif etmektedir.¹¹ Elbette ki bu gayet iyi bir tekliftir. Ancak İslâm medeniyetinin çöküşü bir dizi süreçler ve süreçler bağlamında dinî metinlerin yanlış okumasıysa yeni okumaların makbuliyet ve sahilik ölçütleri önem kazanmaktadır.

GÜÇ, CEHALET VE EĞİTİM

Güncel literatürde güç ve bilgi arasındaki tartışmalar sıklıkla Fransız düşünür Foucault'u referans almaktadır. Oysa Foucault'la kısmen çağdaş sayılabilecek Malik Bin Nebi'nin sömürülebilirlik kavramı güçle düşünce arasındaki ilişkiye dikkat çekici çözümler getirmektedir. Bin

de bulunduranın düşüncesine de meşruiyet kazandırır. Sömürgecilik kendine dayalı bir rıza üretme sürecidir ve rıza göstermemek (direniş) ancak güçlü bir alternatif doktrinle mümkündür. Burada sömürülen kişi kendi benliğini ve karakterini ortaya koyabilecek alternatif fikirler üretir ve bu alternatif fikirler iktidar blokunun (sömürgecilerin) ürettiği söylemleri zayıflatıcı potansiyel oluşturursa ve bu alternatif söylem kamusal bir alan kazanmaya başlarsa sömürülen zihin özgürlüğe kavuşur. Bunun için İslâm toplumu Batı söylemlerini dikkate almamalı ve yeni bir benlik inşa etmelidir. Eğitim de bu sürecin ana merkezini oluşturmalıdır.

İronik bir şekilde Malik Bin Nebi ve onunla paralel bir şekilde düşünce üreten kalemler eğitim modellerini zımni bir "cehalet" kabulüyle temellendirmektedir. Oysa cehalet söylemi, sömürge düzeniyle koşut oryantalist söylemin karakteristik özelliğidir. Cehalet bir çeşit damgalama olarak modern kitlesel eğitimin paradig-

Sömürgeciliğin kültürel emperyalizme evirildiği bu şartlarda alternatif düşünceler üretmek ve buna kamusal olarak kazandırarak küresel bir vizyon katarak sorunların çözümünü için gereken teklifleri insanlığa sunmak Müslümanların görevidir.

Nebi üzerinde yapılan araştırmalar onun düşün dünyasını ele alırken Foucault'dan bahsetmez ki Bin Nebi'nin çağdaşı Foucault'u okuyup okumadığı bilinmiyor. Oysa Edward Said'in oryantizm tezinin çıkış noktasının Foucault olduğu bilinen bir gerçektir.¹² Bu bağlamda Bin Nebi'nin sömürülebilirlik tezinin sağlıklı anlaşılması, Foucault ve Said'in okunmasıyla mümkün olacaktır.

Malik Bin Nebi'de dikkat çeken husus sömürgeciliği bir "etik" tartışması yapmaktan ziyade etkenlik ve edilgenlikle ilişkilendirmesi ve merkeze düşünceyi (bilgiyi) yerleştirmesidir. Sömürgecilik bir çeşit güç ve zayıflıkla ilgilidir. Güçlü olan zayıf sömürür ve bu sömürü sadece fiziksel değil, düşünseldir de. Bu anlamda fiziksel güç, aynı zamanda fiziksel gücü elin-

malarıyla işe koşturulur ve doğrudan/dolaylı bir şekilde kamusal alanın dönüşümünü hedefler. Bin Nebi de eğitime, toplumsal ve kamusal bir dönüşümün çözümü gözüyle bakmaktadır. Buna göre toplum eğitimsiz ve ölü düşüncelerle bezenmiştir, onu düzeltmek ise her ferden görevidir. Oysa insanlık tarihinin hiçbir döneminde eğitim modern dönemdeki kadar Demokles'in kılıcına dönmemiştir. Bugün modern kitlesel eğitimin çarkından geçmeyen bireyler âdeta aforoz edilmektedir. Cahil, vasıfsız, niteliksiz, akılsız ve beceriksiz gibi damgalardan kurtulmanın önemli yolu bir eğitim kurumundan alınacak belgeye bağlıdır.

Malik Bin Nebi'nin ölü düşüncelerle kast ettiği halk dindarlığı, gelenekselleşmiş kalıp yargılar "koca karı" inancı, sihirler ve büyüler, dışarıdan alınan "gereksiz" düşüncelerdir. Bu söylem aslında Batı uygarlığını gündeme getiren ötekinin cahilliği söyleminin İslâmcı entelektüellerce zımni bir alan kazandığını göstermektedir.

10 Malik Bin Nebi, *İslâm Davası*, s. 95.

11 Malik Bin Nebi, *İslâmî Uyanışın Şartları*, s. 66.

12 Yücel Bulut, "Edward W Said'e ve Oryantalizm'e Dair", *Istanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 3/8, 2004, s. 113-160.

Burada oryantalist söylemle İslâmcı söylem müşterektir âdeta. Oryantalizm “İslâm toplumu cahildir Batı uygarlığı kurtuluş yoludur!” kabulüyle yola çıkar. İslâmcı söylem ise “İslâm toplumu cahildir, İslâm yeniden okunarak eğitim seferberliğiyle bu cehalet ortadan kaldırılmalıdır!” söylemini savunur. İster Batılı isterse İslâmcı olsun mevcudun cehaletinden yola çıkan bu söylemlerin ortak noktası, karakteristik özelliği akılcı, rasyonel, bilimle barışık, zaman ve zemini iyi okuyan “kitabî” eğitimidir. Oysa İslâm tarihi boyunca cehalet ontolojik olarak akli spekülasyonlara indirgenip okuryazarlıkla ilişkilendirilmemiştir. Hatta tersi durumlar bile söz konusudur. “*Kitap yüklü merkepler*” ayeti (Cuma, 62/11) cehaletin bilgi ile değil, erdem, ahlak ve duruşla ilgili olduğuna işaret eder ki İslâm’ın Peygamber’i okuma yazma bilmeyen bir ümmidir. Oysa modern İslâm düşünürlerinin cehalet ölçüsünün merkezi hemen hemen modernleşmeyle paralel şekilde okuma ve yazma sürecine evirilmiştir.

DİN EĞİTİMİ VE TEKNO-KAPİTALİZM

Pek çok bileşeni olmakla birlikte sömürgecilik özünde teknikle desteklenmiş kapitalizmdir. Burada güçlü araçları ve teknolojiyi elinde bulunduranlar avantajlı konumdadır. Max Horkheimer’in vurguladığı gibi kendi kendisini mekanik bir akılla sabitlemiş yeni paradigmada makbul olan şey tekno-kapitalizmle içkin mekanik akılcılıktır.¹³ Bu şartlar altında mühendislik ve onun türevleri olan ve daha çok parasal kazanç sağlayan becerilere dönük eğitsel faaliyetler revaçta olur/olmaktadır. Genelde insanlar eğitimi medeniyet, kültür ve düşünce ile ilişkilendirmeye isteklidirler. Oysa çoğu zaman eğitim Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisinde en alta yer alan temel gereksinimler çerçevesinde kurgulanır. Buna karşın Malik Bin Nebi örneğindeki gibi İslâmcı düşünürler medeniyet tartışmalarının merkezine eğitimi koyarken, eğitimi kültürel ve düşünsel dönüşüm bağlamında ele almakta ve merkeze ‘popülerliği’ bariz bir şekilde niş geçiren dini koymaktadır. Oysa sanayi toplumunda düşünsel ve ideolojik boyutuyla eğitim tercih edilen bir şey değildir. Örneğin İkinci Abdülhamit’e yazdığı rapor-

13 Max Horkheimer, *Akıl Tutulması*, çev. Orhan Koçak, Metis Yayınları, İstanbul, 1994.

da Abduh din eğitimine rağbetin azaldığı ve teknik eğitimin revaçta olduğunu vurgularken, din merkezli okulların mevcut şartlar altında zamanla kendi kendine kapanacağından söz etmektedir.¹⁴ Bin Nebi’nin maddi kaygılar nedeniyle elektrik mühendisliği okuması da bu açıdan dikkate değerdir.

Sonuçta zor şartlarda kalem oynatan Malik Bin Nebi, İslâm toplumunun gidişatının sağlıklı olmadığını ve Müslümanların kendilerini düzeltmeleri gerektiğini vurgulamakta, rehber olarak Kur’ân’ı göstermektedir.¹⁵ Bunun için eğitimin de seferber edildiği toplumsal bir seferberlikle İslâm toplumunun bilişsel bakımdan dönüşmesi ve bu dönüşüm sonucunda düşüncelerin özgünleşerek sömürgecilikten kurtulması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Onun tek derdi İslâm toplumunun yarasına merhem olacak çözümler geliştirmektir. Eksisi ve artısıyla düşüncelerinin hâlen tartışılması bu sorunların tespitine yönelik derinlikli çözümlemeleri dolayısıyladır. Tekno-kapitalizmin yöntemi, uygulanabilirliği, “popülerleşme” durumu ve genel çerçevesi belirsiz olsa da manevi bir ruha ihtiyaç duyduğu pek çok düşünürün ortak görüşüdür ve bu doyumsuz “vahşiliği” frenleyecek güçlü aday ise hâlen din gibidir. İnsanların hikmete, tevekküle, diğerkamlığa, paylaşmaya her zamankinden daha çok ihtiyacı var ve bu ihtiyacın giderilmesi paradigma değişimiyle ilgilidir.

Malik Bin Nebi köklerini medeniyetten alan, merkezinde din ve onun tavsiye ettiği erdemlerin olduğu bir toplumsal anlayışı önermiş ve bunun sömürgecilikten kurtuluşun da yolu olduğunu vurgulamıştır. Neticede sömürgeciliğin kültürel emperyalizme evirildiği bu şartlarda alternatif düşünceler üretmek ve buna kamu-sallık kazandırarak küresel bir vizyon katarak sorunların çözümü için gereken teklifleri insanlığa sunmak Müslümanların görevidir. Bunun nasıl olacağı elbette ki derinlikli bir şekilde tartışılmayı hak eden bir sorun olarak gündemdeki yerini korumaktadır. Bin Nebi’nin fikirleri bu bağlamda başvurulacak kaynaklar arasındadır.

14 Mehmet Furkan Ören, *Muhammed Abduh ve Eğitim Görüşleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi-Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2013).

15 Malik Bin Nebi, *Kur’an Fenomeni* (Külliyat Yayınları, 2008).

MALİK BİN NEBİ'NİN “ÇAĞA TANIKLIĞI” VE SÖMÜRÜLMEMEYE ELVERİŞLİ KÜLTÜRÜN KARAKTERİSTİĞİ

— KAMİL ERGENÇ —

Burjuva Protestan kültür kodlarından esinlenen modern paradigmanın hegemonyasında şekillenen son dört asırlık tarih, bilinen insanlık tarihinin doğal tekâmülünün bir sonucu değil, bilakis büyük bir sapmanın/inhirafın tarihidir. Felsefenin/hikmetin kılavuzluğunu reddeden bu sapma, araçsal-seküler aklı öne çıkararak insanın ve doğanın mahvına giden yolun köşe taşlarını döşedi. Araçsal-seküler akıl sayılabilir ve ölçülebilir olana odaklandı, kesinlik iddialı çözümler yaptı, evreni ve insanı matematiğin-fiziğin diliyle okudu...

Madde ile mananın, ruh ile bedeninin, dünya ile ahiretin, fizikle metafiziğin arasını ayırdı ve bunları birbirinden bağımsız unsurlar şeklinde kodladı. Bilgiyi güçle eşitleyerek, tahakküm-sömürü aracı olarak kullandı. Avrupa merkezci gelişen bu yeni (modern) süreç, sadece ortaya çıktığı coğrafyaya sınırlı kalmadı. Dünyanın geri kalanını da kendisine benzetmek için oldukça sistematik ve barbarca bir sömürgeleştirme stratejisiyle hareket etti. Kendi büyük sapmasını başka uluslara da dayattı. Çünkü başka türlü hayatta kalması mümkün değildi. Çirkinlik-kötülük ne kadar yaygınlaşırsa o kadar normalleşirdi. Avrupalı beyaz adam da kendi sapkınığını görünmez kılmak için, sapkınılığı küreselleştirmeyi tercih etti. Bunu büyük oranda başardı da...

SÖMÜRGEÇİLİK VE YENİ SÖMÜRGEÇİLİK

Sömürgecilik bu başarıda en önemli rolü oynadı hiç şüphesiz. Sadece yer altı-yer üstü maddi kaynakların ele geçirilmesi değil, ülkelerin-

toplumların zihinsel açıdan da istimlak edilmesi anlamında sömürgecilik (*kolonyalizm*), beyaz adamı ihya etti. Maddi varlıkların ele geçirilmesi için askerî müdahale de dâhil “sert sömürgecilik” yöntemi uygulanırken, zihinsel istimlak için önce ilgili toplumların lisanlarına müdahale edildi. İnsan, tabiat, tarih, iktisat, siyaset, zaman, mekân, toplum, devlet, Tanrı vb. tasavvuruna ilişkin kelimelere beyaz adamın dünya görüşüne uygun olarak yeniden içerik kazandırıldı. Akabinde ise araçsal-seküler aklın rehberliğinde ontolojik, epistemolojik, metodolojik perspektif inşasına girişildi. Bunun için de ilgili ülkelerde Avrupa merkezci bilgi sisteminin belirlediği sınırlar içinde konuşan/üreten üniversiteler kuruldu veya gelecek vadedilen kişilerle beyaz adamın evinde eğitim imkânı sağlanarak devşirildi. Sözünü ettiğimiz bu devşirmelerden özellikle postkolonyal (sömürgecilik sonrası) dönemde istifade edildi/ediliyor. Sömürge mağduru halkla beyaz adam arasında tercümanlık görevi bu devşirmelere tevdi edilmişti: “Biz şu an yönettiğimiz milyonlarca insanla bizim aramızda tercüman olabilecek bir sınıf oluşturmak için elimizden geleni yapmalıyız; kanda ve renkte Hintli, ama beğenide, fikirde, ahlakta ve anlayışta İngiliz olan kişilerden oluşan bir sınıf. Ve bu sınıfa ülkenin yerel dillerini rafine etme, bu dilleri Batılı terminolojiden ödünç alınan bilim terimleriyle zenginleştirme ve bu dilleri aşamalı olarak büyük nüfuz kitlelerine bilgi taşımaya uygun araçlar hâline getirme işlerini bırakabiliriz.”¹

1 Gayatri Spivak, *Madun Konuşabilir mi?*, Çev. Dilek Hattatoğlu-Gökçen Ertuğrul-Emre Koyuncu, Dipnot Yayınları, Ankara, 2016.

İkinci Dünya savaşı sonrasında bağımsızlığını kazandığını zanneden uluslar, beyaz adamın dayattığı epistemolojik emperyalizmin sınırları içinden konuştuklarının ve eylediklerinin farkında olmadıkları için, sınır, bayrak ve millî marşla avundular. Avrupalı gibi düşünerek, onun bilme, kavrama, yorumlama biçimine sadık kalarak, onun bugününü kendi yarını yapmak için çaba harcayarak muasır medeniyet seviyesine erişeceğini zanneden bu uluslar, nekolonyalizm (yeni sömürgecilik) mağduru olmaktan ne yazık ki kurtulamadılar. Sömürgeciliğin epistemik şiddetine yanıt veremedikleri için kendi içlerinden düşman üreterek enerjilerini tükettiler, tüketiyorlar. Bu düşmanlık büyük ölçüde ya etnik, folklorik, yerel, bölgesel ya da mezhebi farklılıklardan kaynaklanıyordu. Beyaz adamın insanlığa 'armağanı' olan ulus devlet, tek etnisiteye-kültüre dayalı katı bir gerçekliği ihtiva ettiği için farklılıklarla bir arada barış içinde yaşama pratiği üretmedi. Farklıyı ya asimile ya entegre ya da yok edecekti. Onun kendi özgünlüğü içinde var olma hakkını tanımıyordu. Üçüncü dünya milliyetçiliğine yaslanarak homojen bir toplum yaratmaya çalıştı. Bu milliyetçilik etnik, kültürel bir örnekliği temsil, tebliğ etmenin yanında, beyaz adamdaki öğrendiği tarih yaklaşımı sayesinde geçmişi yeniden yorumlayarak "seçilmiş ulus" klişesi üretti. İslâm dünyası toplumları özelinde bu klişe Türk, Arap, Fars, Kürt, Mağrip İslâm'ı şeklinde kategorize edilerek her bir ulusun kendini merkezde konumlandırmasını sağladı. Bu konumlandırma, bugün de yakinen müşahade edileceği üzere, ümmet bilincini yaraladı.

MALİK BİN NEBİ'NİN DÜNYASI

Malik Bin Nebi, Mağrip havzasının Müslüman mütefekkirlerinden biri hüviyetiyle gerek Cezayir'in sömürgeleştirilmesi (*dekolonizasyon*) sürecinde aldığı sorumluluk gerekse (daha totalde) İslâm dünyası toplumlarının ahvaline ilişkin çözümlenmeleriyle, 20. yüzyıl İslâmcı tefekkür mirasının önemli simalarından biri olarak öne çıkar. Dünya ölçeğinde imparatorluktan ulus devlete geçişin kritik eşiği olan Birinci Dünya Savaşı'na ve İngiliz-Fransız sömürge imparatorluklarının gerileyip Amerikan emperyalizminin tahkim edildiği postkolonyalist (sömürgecilik sonrası) tarihin başladığı İkinci Dünya Savaşı'na tanıklık etmiştir. Sömürgeciliğe geç kalan ve fakat azgın iştihasıyla bu geç kalımlıyı telafi etmek isteyen Japonya ve Almanya'nın kesin mağlubiyeti; İslâm dünyasının askerî ve siyasi temsilcisi Osmanlı'nın parçalanması; vaktiyle Avrupa'nın sömürgeci olan Amerika'nın 20. yüzyılın küresel imparatorluğu biçiminde öne çıkması; Bolşevik devrimiyle tarihe karışan Çarlık Rusya'nın, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kisvesiyle geri dönüşü...

Tüm bu yaşananlar ve daha fazlası bir insan ömrüne sığacak kadar kısa bir sürede cereyan etti. Malik Bin Nebi sözünü ettiğimiz bu süreçlerin hemen hepsinin yakın tanığıdır. Doğrudan sömürge olan bir ülkede, Cezayir'de, dünyaya gözlerini açan Bin Nebi'nin hayatı 20. yüzyıl sömürgeciliğinin karakteristiğine dair önemli ipuçlarıyla doludur. Sömürge ya da yarı sömürge ülke aydınlarının çoğunda -en bilinen örnekler olarak Seyyid Kutub ve Ali Şeriatî zikredilebilir- olduğu gibi Nebi'nin de ilk

Malik Bin Nebi ulemanın, sömürgeci güçlerin ideolojik savaşta kullandığı araçlar hakkında en ufak deneyimleri olmadığını, karakter yapıları itibarıyla olaylar karşısında tavrı koyacak irade keskinliğinden ve olgunluktan yoksun olduklarını belirtir.

düşünsel durağı milliyetçiliktir. Mısır'da Sa'd Zağlul Paşa'nın, bir İngiliz subayın yaralanması sebebiyle sürgüne gönderildiği haberini okuduğunda, bütün benliğini vatanseverlik (nasyonalizm) duygusunun kapladığını söyleyecektir.²

Ne ki yıllar sonra milliyetçi-ulusalcı akımlardan teberri edecektir Malik Bin Nebi... Tıpkı çağdaşı Ali Şeriatî ve Seyyid Kutub gibi... Bu teberri edici Cezayir milliyetçiliğinin iki portresiyle karşılaştıktan sonradır. Bunlardan birincisi Fransız sol hareketleriyle uzlaşan ve bizzat yönetim kadrosunda burjuvaziyi iyi bilen ve militanların bulunduğu kanat. Diğeri ise sömürgecilerle uzlaşan burjuva kanadı.³ Çünkü Fransız sol hareketi Cezayir direnişine karşı ikiyüzlü davranmakta hatta direnişi küçük düşürücü ithamlarda bulunmaktadır. Ali Şeriatî, Fransız radikal Marksistlerinin, Cezayir direnişini sürdüren FLN (Ulusal Kurtuluş Cephesi) mensupları için "bunlar bir avuç Arap feodalinin oyuncağı olan gerici dinci anarşistlerdir" dediğini kaydeder. Öte yandan Fransız Komünist Partisi'nin Cezayir'de süren canî sömürgeci savaşı protesto bile etmediğine değinir.⁴

Milliyetçi-ulusalcı akımların beyaz adamla kurduğu bu yakın ilişki postkolonyal dönemin de karakteristik özelliğidir. Nitekim Frantz Fanon da "milliyetçi siyasi partiler hiçbir zaman sömürgecinin karşısına dikilme ihtiyacı hisset-

mezler. Tek yaptıkları sömürgeci burjuvaziden daha fazla iktidar istemektir" diyerek bu duruma dikkat çekecek⁵, yerli burjuvazinin sömürgecilerle iş birliği yaptığını söyleyecektir. Ümit bağladığı Japonya'nın Çin'i işgal girişimine tarıklık olduğunda ise ulusalcı-milliyetçi yaklaşıma "ana davaya ihanet ettiği" gerekçesiyle tamamen sırtını döner Malik Bin Nebi...⁶

Yeni liman selefiliktir artık... İslâm dünyasının kurtuluş reçetesini, köklere, kaynağa dönüş çağrısı yapan bu akımda bulmuştur. Abdülaziz Bin Suud'un kitaplarını okumaktadır. Sömürgeci güçlerin Hicaz'da Suud devletinin hâkim olmasından rahatsız olduğunu düşünmektedir. Hicaz'ın Vehhabi/selefi düşünceyle ışık saçan bir merkez olacağını zannetmektedir. Bu merkezin enerjisini önemsemekte, Bağdat hilafetinin düşmesiyle çöküşe sürüklenen İslâm dünyasının kurtarılması sürecinde, ortak bir İslâm düşüncesinin hükümran oluşunu temin edeceğine inanmaktadır.⁷ Yanıltıcı iyimserliğin büyümesine kapılmıştır bu dönemde Malik Bin Nebi... Vehhabiliğin İslâm dünyası toplumlarını siyasetten soğutacağını, literal, tekdüze yaklaşımıyla Müslüman bilinci taşlaştıracığını, zahiri aşırılıklarıyla görgüsüz bir modernleşmenin faili olacağını, küresel emperyalizm ve Siyonizm'le iş birliği yaparak Mekke-Medine gibi aziz beldelelerin hürmetini-izzetini ayaklar altına alacağını öngörememiştir. Mısır'da Firavunların zulmünü aratmayan Sisi'nin en büyük destekçisinin Vehhabi/Suud tiranlığı olduğunu⁸ görseydi şüphesiz daha farklı düşünürdü... Aydınlanma tiranlığının tarih dışı, arkaik, ilkel, primitif diye kodladığı din/İslâm, 1979'da İran'da, büyük bir meydan okumanın öznesi olarak, ulusalcı-milliyetçi görünümlü Amerikancı Pehlevi

2 Malik Bin Nebi, *Çağa Tanıklığım*, Çev. Muharrem Tan, Ekin Yayınları, İstanbul, 2018, s. 89-116. Bin Nebi'nin hatıratında vatansever olarak tercüme edilen kelime "nasyonalist". Esasında bu kelimeyi ulusçu-milliyetçi şeklinde çevirmek daha uygundur. Türk Dil Kurumu tarafından 1942'de neşredilen *Felsefe ve Gramer Terimleri*'nde "ulusçuluk" kavramı kabul edilmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı'nın eğitimde terim birliğinin sağlanması için teşkil ettiği komisyon tarafından 1952'de neşredilen *Orta Öğretim Felsefe Terimleri*'nde ise "milliyetçilik" kullanılmış. Bk. Mustafa Namık Çankı, "Nationalisme", *Büyük Felsefe Lügati*, İz Yayıncılık, 2021, cilt: 2, s. 887-888.

3 Malik Bin Nebi, *age.*, s. 280.

4 Ali Şeriatî, *Öze Dönüş*, çev. Kerim Güney, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 192-193.

5 Frantz Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri*, çev. Şen Süer, Versus Yayınları, İstanbul, 2013.

6 Malik Bin Nebi, *age.*, s. 417-418.

7 Malik Bin Nebi, *age.*, s. 313-314.

8 Mahmud Fethi, "Mursi'ye 'Sisi Seni Devirecek' Dedik, Bize Hep 'Hayır O Bizim Adamımız' Cevabını Verdi", Söyleşi: Zahide Tuba Kor, *Serbesiyet*, 22 Ağustos 2023.

Hanedanlığı'nı mağlup ettiğinde, küresel emperyalizmin Vehhabiliği devreye sokarak, bu inkılabın İslâmî değil Şii olduğuna İslâm dünyası toplumlarını ikna etmeye çalıştığını görseydi de... Malik Bin Nebi gibi uyanık bir zekânın Vehhabilikle ilgili bu öngörüsüzlüğü onun çağa tanıklığındaki zaafardan biri bağlamında not edilebilir.

SÖMÜRÜLMEME ELVERİŞLİ OLMAK

Sömürülmeye elverişli olmak Malik Bin Nebi'nin Cezayir özelinde dikkat çektiği ve fakat İslâm dünyası toplumlarının tamamını ilgilendiren oldukça önemli bir çözümlerdir. Meseleyi sadece sömürenler/kolonyalistler boyutuyla değil sömürülenler boyutuyla da ele alan bu yaklaşım bugün de üzerinde hassasiyetle durulmayı hak ediyor. Çünkü sömürgeciyi başarılı kılan, büyük ölçüde, karşısındakinin zafiyetleridir. Bilindiği üzere bünye sağlıklı olduğunda bağışıklık sistemi güçlüdür ve mikroplara karşı dayanıklıdır. Ne zaman ki sağlığını kaybedip bağışıklık sistemi zayıflar o vakit daha önce kolaylıkla bertaraf edilen mikroplar bünyeyi işgal eder. Toplumsal bünyeyi sağlıklı kılan hususlar *a) Sahih bilginin üretimi (ulema-entelektüeller) b) Öğretimi/talim-terbiyesi (mektepler), c) Yayılımı (ulema-entelektüeller) d) İnşası (sanat-edebiyat) e) Himayesi-temsili (toplum) şeklinde sıralanabilir.*

Akabinde ise adaletin ikamesi gelir. Ki bu da yine sahih bilgiye yaslanır. Adaletin ikamesi hukuki sürecin sıhhatiyle yakından ilgilidir. Bu noktada otoriteye ihtiyaç vardır. Onu da devlet temsil eder. Devlet, cem olmuş akıldır ve belli bir siyaset (yönetme ahlakı) üzeredir. Bu siyasetin ilke, prensip, umde ve şiarlarını yüce Kur'ân ve nebevi gelenek belirler. Ulema-entelektüeller bu iki ana kaynaktan ilham alarak siyasetin tekâmülüne nezaret eder. Toplumsal bünyeyi siyasal bilinç sahibi olma yönünde teşvik eder. Fertlerin karar alma süreçlerine aktif katılımını özendirir. Onların zihnî, entelektüel kapasitelerini en üst düzeye çıkarmak için çaba harcar. Her bir ferдин ilgi ve istidadı doğrultusunda en kâmil seviyeye çıkmasını sağlayacak koşulların oluşması için yönetim erkini yönlendirir. Böylece toplumla devlet arasında sağlıklı bir iletişim ve denetim sistemi oluşur. Toplum devleti denetleyemediğinde, erk sahipleri şımarır, azar,

müstağnileşir. Devlet gücünü kendi çıkarları için kullanmaya başlar. Bu durumda toplumun devlete güveni azalır ve inkıraz kaçınılmaz hâle gelir. Ulema-entelektüeller her hâl ve şartta bağımsızlıklarını erk sahiplerine karşı toplumun tarafında durur. Onların cesaret ve celadetleri toplumsal bünyenin yozlaşmasını engeller.

Sözünü ettiğimiz bu özelliklerini kaybeden toplumlar sıhhatini de kaybetmiş olur. Böyle toplumlarda kokuşma/yozlaşma (*tefessüh*) kaçınılmazdır. İnsanlar niteliksel değil pragmatik, oportünist tercihlerde bulunur. Fayda, değer önüne geçer. Her şey metalaşır, alınıp satılabilir hâle gelir. Ahlaki ilkeler buharlaşır onun yerine çıkar temelli ilişkiler geçer. İzzet ve şeref, onur ve vakar gider, onun yerine omurgasızlık, ilkesizlik, hafifmeşreplik gelir. Bilgiye verilen kıymet azalır. Binaenaleyh ulema, entelektüel havzasının itibarı aşınır. Entelektüel çabanın yerini dedikodu alır. Hakkın hatırını değil halkın hatırını gözeten popülist yaklaşımlar öne çıkar. Kalabalıkları hoşnut etmek için hakikatın kalbi kırılır. Adalete olan güven azalır. Hukuk, adaletin tecelli etmesine vesile olmak yerine güçlü olanın şımarıklığını, aymazlığını, pervasızlığını artırır. Yönetim erkini elinde bulunduranlar, halkı "ayak" kendilerini ise "baş" görür. "Ayaklar baş olamaz" klişesine sığınarak toplumsal bünyenin edilginliğini perçinler. Kendilerini denetleyecek kimse olmadığı için güç sarhoşluğu yaşar. Nihayetinde toplumsal bünye anormalliği normalleştirir. Kötülük sıradanlaşır. Cehalet (bilgisizlik anlamında değil bilgiye ilgisizlik anlamında) katmerleşir. Bu noktada yapılacak tek şey vardır. Sorumlu ulema- entelektüelin her türlü riski alarak, nebevi tavrın ve tarzın öncülüğünü yapmak. Hem sürülemiş halkı hem de onları sürüleştirenleri rahatsız etmek. Ve sürüleşmeye razı olanları insan olmaya/direnişe çağırarak...

Malik Bin Nebi'nin nazarında İslâm dünyası toplumlarının sömürülmeye elverişli kültür üretmesi tarihin belli bir döneminden sonra ortaya çıkan insan tipiyle alakalıdır. Mağrip için bu dönem Muvahhidler sonrasındır. Ona göre Muvahhidler dönemi yüce Kur'ân'ın muradına uygun insan tipinin inşasında önemli rol oynamıştır.⁹ Sonraki dönemlerde bu insan tipinin

9 Atike Çiçek, *Malik Bin Nebi'de Sömürgecilik Olgusu*,

Cevdet Said ve Malik Bin Nebi

yerine taklidi öne çıkaran ve böylece ölü düşünceler biriktiren insan geçmiştir. İsfehani'den öğrendiğimiz kadarıyla taklit (قلد) kökünden “bükülüp boyna takılmış olan ip, gümüş vb. türünden kolye” demektir.¹⁰ Mehmet Okuyan aynı kelime kökünün yüce Kur'an'da iki yerde “gerdanlıklar” iki yerde ise “anahtarlar, kilitler” anlamında kullanıldığını söyler.¹¹ İsfehani de fazladan gündelik kullanım örneği de var. “Onun boynuna bir iş koydum (yani onu yapmaya mecbur ettim) “ cümlesinde de aynı kökten gelen kelime kullanılmış. Bu bağlamda taklit, olumlu ve olumsuz anlamda kullanılabilen bir muhtevaya sahip. Son Elçi (s.)'nin hayat tarzını yaşanabilir kılmak bağlamında “boynumuza iş almak”, yani gündelik hayatımızda Elçi gibi davranmaya çalışmak taklidin olumlu boyutuna işaret ederken, “boyuna takılan ip manasında” ise mecazen, kolaylıkla sevk ve idare edilebilen, aklını kullanmadığı için başkaları tarafından güdülen anlamında olumsuz boyutuna işaret eder.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmanuş Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2019, s. 45 dipnot.

10 Rağıb El İsfehani, *Müfredat*, mütercimler: Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul, 2006, s. 395.

11 Mehmet Okuyan, *Çokanlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü*, Düşün Yayınları, İstanbul, 2016, s.698.

DEĞİŞİMİN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Çağdaş İslâm düşüncesinin, Malik Bin Nebi de dâhil, öncü simaları Müslüman toplumlar da yaygın olan taklidin ikinci boyutuna itiraz etmektedirler. Başka bir ifadeyle aklını kullanmaya cesaret edemeyen, özne olma bilincini yitirmiş, kolaylıkla sevk ve idare edilebilen, siyasal bilince yabancı insan yığınlarının herhangisi bir değişime katkı sunamayacağına dikkat çekmektedirler. Bu gerçekliğin ortaya nasıl çıktığını anlamaya çalışır Malik Bin Nebi. Bulduğu cevaplardan bir tanesi, Cezayir özelinde, farklı isimlerle faaliyet gösteren sufi akımlardır. İseviyye-Kadiriyye bunlardan sadece ikisi... İslahata kapalı olduğunu söyler bu yapıların.¹² Sömürgecilerin başarısıyla bu yapılar arasında bağ kurar. Cezayir'in farklı beldelerinde sömürge karşıtı bilinç uyanışı olmasına rağmen sufi yapıların etkili oldukları yerlerde edilginliğin yaygın olduğuna dikkat çeker. İslâm'ın manevi otoritesinin canlı ve fakat siyasal boyutunun ölü olduğu bu yapıların sömürge siyaseti için tehlike oluşturmadığını söyler. Tarikatçılık salgınına karşı adeta savaşır. Ama halkın bu yapılara olan ilgisi oldukça büyüktür. İslahat hareketinin öncülüğünde elde edilen kazanımlar, sömürgecilerin törensel dini yaklaşımlara olan ilgi ve desteği sayesinde kaybedilir. Kendi tabiriyle “kapıdan kovulan tasavvufi hareketler bacadan girer.” Kapısına kilit vurulan tarikat zaviyeleri tekrar açılır. Amariyye ve Kadiriyye tarikatlarının zaviyelerinden tambur sesleri duyulmaya başlar. Yıllar önce gençliğinde duyduğu bu sesleri tekrar işitmesi Bin Nebi'ye “Sisifos'un trajedisi”ni hatırlatır. Cezayir halkının siyasal sorunlardan uzaklaşıp gösteri ve yürüyüş basitliğine döndüğü izlenimi edinir. Sağlıklı din anlayışını zedelediği için ıslahat öncüleri tarafından kaldırılan zerde (nezir kurbanı sunumu) törenlerinin, sömürgecilerin yardakçısı kimi ulusalcı kesimler tarafından yeniden icra edilmesini hazmedemez. Benzer yaklaşım Reşid Rıza için de söz konusudur. O da bilinçsiz ve cahil şeyhler yüzünden sömürgecilerin Cezayir'de kolay tutunabildiğini söylemiştir.¹³

İslâm dünyası toplumlarının büyük bir kısmında etkili olan sufi yapılar, kalam ve fıkıh gibi katı sınırları/hiyerarşisi olan yaklaşımlara naza-

12 Malik Bin Nebi, *age.*, s. 288.

13 Malik Bin Nebi, *age.*, s. 289.

ran gündelik hayata kolay nüfuz edebilmeleri, ticari örgütlenme kabiliyetleri, muhatabının manevi huzurunu da temin eden disiplinli doğası, üslup zarafetini-fedakârlığı ve diğerkâmlığı önceleme, gösteriş, kibir gibi çirkin hasletlerden beri olmaya özen göstermesi gibi özellikleriyle Müslümanların tarihsel tecrübesinin bir ürünüdür. Son Elçi'nin ahirete irtihali sonrası Roma-Sasani gibi kadim medeniyetlerin mağlup edilmesiyle artan refah ve akabinde toplumsal bünyede ortaya çıkan zevk ve eğlenceye düşkünlük, gösteriş/debdebe merakı gibi süfli eğilimlere karşı nebevi geleneğin eminlik, sadelik, tevazu gibi özelliklerinin tekrar hayata hâkim olmasını isteyenlerin çabasının sonucudur.

Emevi-Abbasi döneminde Meşşai (peripatetik) kültürün İslâm dünyasına sızması nasıl ki vahiyden bağımsız aklı öne çıkardı ve sonraları bu akıl Aristo'nun "faal akıl" öğretisiyle iç içe geçerek felsefeyi nübüvvetin üstünde konumlandırıp nübüvveti devre dışı bırakmak istediye, İsraki kültür sızıntısı da nassa/şeriatı karşı küstah bir sufilige rahim oldu. Böylece nebevi geleneğin sadık tilmizi olan sufilik gitti yerine batını, içrek, ezoterik, mistik bir kültür geldi. İsrakilik, keşf, sezgi, ilham, rüya odaklı bilgilenmeyi öne çıkararak vahiyle terbiye edilmiş aklın çabasını tahfif eden bir gelenek oluşturdu. Bu gelenek Müslüman toplumları edilgin, pasif, duygusal, meraksız, siyasal akla yabancı yığınlar hâline getirdi. Türkiye özelinde yakın zamanda tanıklık ettiğimiz 15 Temmuz ihaneti, işraki geleneğin beslenen bir yapının emperyalist-kolonyalist güç odakları tarafından satın alınabilmesi sayesinde mümkün oldu. Atasoy Müftüoğlu'nun neonurcu diye adlandırdığı bu akım bir yandan işraki geleneğin ana omurgasını oluşturan keşf, sezgi, rüya, ilham unsurlarını kullanarak muhataplarını düşünemez/akledemez hâle getirirken, diğer yandan İslâm öncesi kültür kodları (özellikle "şamanlık") itibariyle işraki perspektife hayli müsait olan Türklüğe "Türk-İslâmci" gömlek giydirerek toplumsal meşruiyetini temin edebilmiştir. Bu ve benzeri akımların sömürgeciler tarafından İslâm dünyasının her yerinde destek görmesi, Malik Bin Nebi'nin "sömürülmeye elverişlilik" çözümlemesi bağlamında düşünüldüğünde dikkat çekicidir. Öte yandan Libya'da İtalyanlara karşı direniş örgütleyen Senusiler; Kafkasya'da Rus

Malik Bin Nebi, aklını kullanmaya cesaret edemeyen, özne olma bilincini yitirmiş, kolaylıkla sevk ve idare edilebilen, siyasal bilince yabancı insan yığınlarının herhangi bir değişime katkı sunamayacağına dikkat çekmektedir.

emperyalizmine direnen Şeyh Şamil; müritleriyle birlikte Osmanlı-Rus savaşına katılan Ziyeddin Gümüşhanevi¹⁴; Endonezya'da Hollanda karşıtı isyan örgütleyen nakşilik gibi örnekler de var.¹⁵

Burada dikkat edilmesi gereken husus bu yapıların nassın sınırlarına/nebevi geleneğe bağlılıklarıdır. Muhataplarını sadece duygu yoğunluklu eylemlere değil -ki savaş duygusal yoğunluğun en üst düzeyde olduğu gerçekliktir- aynı zamanda kurucu-inşai zihinsel çabaya da yöneltmekle mükelleftirler. Kuşkusuz kurucu-inşai zihinsel çabanın en kâmil şekli siyasette tebarüz eder. Demek ki sufi yapılar muhataplarının siyasal bilincine de katkı sunmak, bu bilincin fail olmasını sağlayacak koşulları inşa etmek mecburiyetindedir. Bu siyasal bilinç nübüvvet temelli olmak zorundadır. Müslümanlar, Fransız İhtilali'nin dünyaya dayattığı ve bütünüyle Hıristiyanlığın tarihsel tecrübesinin izlerini taşıyan kavram ve kurumlarla siyaset yapmak zorunda değildir. İslâm, dün olduğu gibi bugün ve yarın da, iktisadi, içtimai, siyasi, hukuki ve sair tüm alanlarda adalet-hakkaniyet esaslı bir sosyal gerçekliği inşa edebilecek yetkinliktedir. Malik Bin Nebi'nin, sömürgecilerin hoşlandığı Müslümanlar diye tanımladığı Cezayir'deki kimi sufi yapıların benzerleri İslâm dünyasının pek çok yerinde var ne yazık ki... Yukarıda zikrettiğimiz neonurculuk bunlardan sadece biri... Türkiye özelinde Nakşi-Halidi geleneğin önde

14 Hamid Algar, *Nakşibendilik*, çev. Cüneyd Köksal-Ethem Cebecioğlu-İsmail Taşpınar-Kemal Kahraman-Nebi Mehdiyev-Nurullah Koltaş-Zeynep Özbek, İnsan Yayınları, İstanbul, 2019, s. 474.

15 Şerif Mardin, "Kültürel Değişme ve Aydın: Necip Fazıl ve Nakşibendi", *Ortadoğu'da Kültürel Geçişler* içinde, der. Şerif Mardin, çev. Birgül Koçak, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2019, s. 248-276.

gelen siması Said Nursi'nin siyaseti olumsuzlayan tavrı, takipçileri için kötü bir miras olarak kalmış, siyasetin yüksek etki üreten doğasına kayıtsız da kalamayan sufi havzalar "arka kapı" siyaseti stratejisine sığınmışlardır. Bu strateji ise son derece ciddi şu zafiyetlere sebebiyet vermiştir:

- Verili siyasal düzenin kavramsal ve kurumsal hegemonyasına razı olmak (ki bu düzenin Hıristiyanlık içi gerilimin neticesinde ortaya çıkan Fransız İhtilali'yle alakasına yukarıda değinmiştim.)
- Nübüvvet temelli siyaset dilinin, söyleminin, pratiğinin inşa ve ikamesi için gösterilmesi gereken ilmî, entelektüel çabayı yadsımak
- Siyasi erk tarafından sağlanan imtiyazları/ ayrıcalıkları kaybetmemek için toplumun yapısal-kronikleşmiş sorunlarına kayıtsız kalmak
- Şeffaflık yerine gizemli, mahrem ilişkileri tercih etmenin kaçınılmaz sonucu olarak istihbarat manipülasyonlarına açık olmak.

Doğrudan bir siyasi partinin (MSP) kuruluşuna müzaheret ettiği söylenen Mehmed Zahid Kotku da Türk toplumunun ahlaki ve kültürel bakımdan yeniden yönlendirilmesinden yanadır.¹⁶ Siyasal boyut Kotku'da da zayıftır. Bu zayıflık müzaheret ettiği Millî Görüş geleneğinin hâlihazırda içinde bulunduğu siyasal kabızlık durumundan da anlaşılabilir. Üzülerek söylemek gerekiyor ki, Türkiye de dâhil İslâm dünyası toplumlarının ekseriyetinde Müslümanlar Suud/Körfez mahreçli Vehhâbilîğin zahiri aşırılığna, literalizmne, tekfirine dayalı tedhişçi; Sufi havzalar tarafından temsil edilen uzlaşmacı, sinik, pasif, gizemli; milliyetçi-ulusalcı kesimlerin riyasetindeki homojen, etnisist, tekdüze, hamasi, popülist, vülger ve liberal-demokrat kesimler tarafından öne çıkarılan bireyci, oportünist, pragmatik, hedonist tavrı, tarz ve tutumların şekillendirdiği siyasetlere mahkûm durumdadırlar.

Aydınlanma ideolojisinin kavramsal, kurumsal hegemonyasıyla hesaplaşan, burjuva Protestan kültür kodlarının nihai mutlak gibi sunulması-

na itiraz eden, yüce İslâm'ın ruhuna uygun siyaset dilini-söylemini-pratiğini üretmek için çaba gösteren nitelikli kadro hareketlerine tesadüf etmek mümkün değildir.

ENTELEKTÜEL-İLMÎ ÇABAYA KAYITSIZLIK VE ÇIKIŞ YOLU

Sömürülmeye elverişli kültürde öne çıkan bir diğer özellik entelektüel-ilmî çabaya kayıtsızlıktır. Ulemaya verilen kıymetin azalması, inceleme, araştırma, öğrenme merakının yerini tembelliğin alması ilgili kültürün dinamizmini kaybetmesine (yani içerik üretme zaafıyla malul hâle gelmesine) neden olur ve böylece içerik üreten dinamik kültürler tarafından istimlak edilir. Müslümanlar, ilmî-entelektüel çabaya ve bağımsızlığa özen gösterdikleri dönemlerde tarihin öznesi olmayı başardılar. Ne zaman ki bu bağımsızlık ve özen kayboldu o vakit inkıraz kaçınılmaz bir gerçeklik şeklinde kendisini dayattı. Malik Bin Nebi ulemanın sömürgeci güçlerin ideolojik savaşta kullandığı araçlar hakkında en ufak deneyimleri olmadığını, karakter yapıları itibarıyla olaylar karşısında tavır koyacak irade keskinliğinden ve olgunluktan yoksun olduklarını, kendilerine emanet edilen halkın çıkarlarını koruma görevini hakkıyla yerine getiremediklerini, hatta onu ayaklar altına alarak siyasi makamlara aşağılık kişilerin gelmesine (zımnen) katkı sunduklarını söylerken¹⁷ inkırazın en önemli nedenlerinden birine de dikkat çekmektedir.

Klasik kültür potasında şekillenen zihinlerin, sömürgeciliğin sinsi, kurnaz adımlarının farkına varamaması üzerinde dikkatle durmak gerekiyor. İnceleme, araştırma, öğrenme, sorgulama kabiliyetini yitiren toplumsal bünyenin, etki altında kalması kaçınılmazdır. Bu etki altında kalış bir süre sonra efendi-köle ilişkisine dönüşecek, İbn Haldun'un ifadesiyle "mağluplar galipleri taklit edecektir." Bu taklit öyle bir raddeye varacaktır ki, mağlup olan galip gelene benzedikçe insanlığını yeniden kazanacağını zannedecektir. Fanon'un beyazlar tarafından sömürgeleştirilen siyahi psikolojisiyle ilgili çözümlemesinde dediği gibi: "Yüzüm kadar kara olan ruhumun en karanlık köşesinde; kara

16 Hamid Algar, *age.*, s. 97'deki dipnot.

17 Malik Bin Nebi, *age.*, s. 328 ve s. 382.

çizgilerle taranmış bilincimin karanlıkta kalan en arka bölgesinden kopan arzu: beyaz olmak”¹⁸

Bu arzu Avrupalı beyaz adamın epistemolojik emperyalizmine yanıt veremeyen ulusların-toplumların da arzusudur. Sömürgeci şiddete cevap veremediği için kendi içinden düşman yaratıp onlarla savaşan, enerjisini beyaz adamı mağlup etmeye değil aynı ülkeyi paylaştığı yurttaşlarına yönelenlerin gizlemeye çalıştığı ama bir türlü gizleyemediği arzusu... Sartre’in bile “hümanizmamızın striptizi”¹⁹ demek zorunda kaldığı *sömürgeci şiddeti* kanıksamak kadar utanç verici bir şey olamaz. Aralarında Türkiye’nin de bulunduğu İslâm dünyası toplumlarının ekseriyeti bu şiddetle barışık yaşıyor. Aydınlar ve akademisyenler beyaz adamın epistemolojik emperyalizmiyle yüzleşmek ve hesaplaşmak yerine onu albenili ambalajlara sarıp kendi halklarına pazarlıyor. Malik Bin Nebi, Cezayir halkının Fransız sömürgesi altındayken maruz kaldığı istiskal edici muameleden kurtulmak için Fransız okullarına gittiklerini, oysaki Yahudilerin böyle yapmayı İkinci Dünya Savaşı sonrası sinagoglarını eğitim-kültür yuvası hâline getirerek bağımsızlıklarını kazandıklarına dikkat çeker. Müslümanların aynı çabayı göstermemesinden, düşünce ve eylem planı olmamasından yakınır. Öğrencilik yıllarında da başıboş Arap gençlerine nazaran Yahudi gençlerin daha sistemli çalıştıklarına şahit olmuştur. Fransız mekteplerini tercih eden Müslümanların bu yönelimlerinde hiç kuşkusuz kendilerini küçük, çaresiz, yoksul ve cahil görmelerinin payı büyüktür. Bu mekteplerden mezun olanlar sömürge şiddetiyle yüzleşmeyi başaramadı. Bilakis o şiddeti üçüncü dünya milliyetçiliği adı altında kendi halkına pazarladı. Osmanlı-Türkiye modernleşme tecrübesi içinde Jön Türk hareketi bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu hareket Cezayir’de Fransa karşıtı muhaliflere ilham vermiş, onlar da “Jön Türk” adıyla anılmış. Mustafa Kemal, sömürge karşıtı mücadelenin kahramanı olarak halk arasında teveccühe mazhar olmuş. Öğrenciler arasında artan Türkiye ilgisi Fransız hocaları endişelendirmiş.²⁰ Bu ilgi, İstiklal Harbi sonrası Türkiye’de olup-bitenleri gördükten sonra yerini kaygıya bırakmıştır muhtemelen.

18 Frantz Fanon, *Siyah Deri Beyaz Maskeler*, çev. Cahit Koytak, Encore Yayınları, İstanbul, 2016.

19 Frantz Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri*, s. 33.

20 Malik Bin Nebi, *age.*, s. 63.

Bandung Konferansı’nda Türkiye’nin, Cezayir de dâhil diğer sömürge halklarının bağımsızlıklarına karşı çıktığını, BM güvenlik konferansında Fransa’yla birlikte Cezayir aleyhine oy kullandığını gördüklerinde ise kaygı yerini hayal kırıklığına ve öfkeye bırakmıştır. Turgut Özal 1985’te Cezayir’i ziyaret edecek ve geçmişte yapılan bu büyük hatalardan dolayı özür dileyecektir.

Mağluplar, galiplerin zihinsel üstünlüğüne inanma eğilimindedir. Bu inanç onları galibin dünya görüşü ve hayat tarzını (sorgusuz-sualsiz) ithal etmesi gerektiğine ikna eder. Tıpkı zencinin beyazı “zihinsel üstünlükle” kodlaması gibi sömürge halkları da sömürgeciyi öyle kodlar. Beyazın siyahiyi kodlama şekli ise “fiziksel üstünlük” tür. Fanon buradaki fiziksel üstünlüğün içerisinde cinsel gücün baskın olduğunu, yani beyazların siyahiyi “olağanüstü cinsel güce sahip” diye resmettiğine dikkat çekerek, siyahinin öldürülmeyip hadım edilmesini bu bağlamda açıklar.²¹ Özelde siyahî daha genelde ise Doğu toplumlarının Avrupalı beyaz adam nezdinde şehvetle-cinsellikle birlikte anılması, onların rüşd sahibi olmadıklarına işaret etmek içindir. Trajik olansa rüşd sahibi olmadığına Doğulu-nun kendisinin de inanmasıdır. Beyaz adama benzemek için attığı her adımın onu kendi olmaktan çıkardığını fark edemeyecek kadar kördür. Bu körlüğün failleri ise aydınlardır. Bu aydınlar beyaz adamın büyük günahlarını fark edip onunla hesaplaşmaya ve yüzleşmeye, onun bilme, kavrama, yorumlama biçiminden teberri etmeye çalışan entelektüelleri sapkınlıkla suçlayarak kriminalize ederler.

Malik Bin Nebi hem sömürgecilerin emellerini, yöntemlerini ve ideolojik savaş taktiklerini fark eden hem de Cezayir özelinde İslâm dünyası toplumlarının sömürülmeye elverişli kültürel kodlarını deşifre eden müteyakkız bir Müslüman mütefekkir kimliğiyle, kendi halkını sömürgecilerin epistemolojik emperyalizmine ikna etmeye çalışan aydın prototipinden de, antikolonyalist uyanışa/dirilişe önderlik etmesi gerekirken manevi/içsel güce odaklanıp devrinin eskârına kayıtsız kalan ve böylece sömürgecilerin ekmeğine yağ süren ulema tipinden de ayrılmaktadır.

21 Frantz Fanon, *Siyah Deri Beyaz Maskeler*.

MALİK BİN NEBİ'Yİ FİKRİ TUNA'NIN GÖZÜNDEN TANIMAK

— FETHİ GÜNGÖR —

İslâm âleminin çok boyutlu sömürüye maruz kalmasının sebeplerini irdeleyen ve mevcut vaziyetten çıkış için yol arayan son asır mütefekkirlerimiz arasında özgün tahlilleriyle dikkat çeken düşünürlerimizi¹ tanımak, mevcut durumu dirayetle değerlendirip kalıcı çözüm önerileri ortaya koyabilmemiz açısından büyük önem arz etmektedir. Çağa tanıklık etme vazifesini hakkıyla ifa ederek 31 Ekim 1973'te can emanetini sahibine teslim eden Malik Bin Nebi'nin fikirlerini vefatından yarım asır sonra daha iyi kavramak gerekiyor. Zira kendisi İslâm âleminin sorunları üzerine kafa yoran, çözümler bulmaya çalışan ve bunları teklifler şeklinde sunan bir entelektüeldi.²

MALİK BİN NEBİ'Yİ FİKRİ TUNA'DAN DİNLEMEK

İslâm âleminin içinde bulunduğu perişan vaziyetten kurtulabilmesi hususunda Malik Bin Nebi'nin yaklaşımını benimseyen Fikri Tuna, sömürgecilerle hakkıyla mücadele edebilmek ve sömürülmekten kurtulabilmek için öncelikle sömürüye elverişlilikten kurtulmak gerektiğine vurgu yapar. Kahramanmaraş'ın Göksun kazasına bağlı Temurağa (Kaңcuvey) köyünde 1934 yılında dünyaya gelen Fikri Tuna Suriye, Mısır, Libya gibi farklı İslâm ülkelerinde tahsil görmüş, Cezayir'de on yedi sene eğitim-öğretim ve araştırma hizmetleri sunmuş bir âlimdir.

1 "Malik Bin Nebi'yi Cevdet Said'den Dinlemek", *Tezkire*, sayı: 70, 2019, s.107-114.

2 Fethi Güngör, *İslâm Medeniyetinin Sadık Muhafızı Malik Bin Nebi*, Genç Yayınları, İstanbul, 2019.

Kahramanmaraş ve Kırşehir'de müftülük görevi de icra etmiş olan, Hindistan'dan Fransa'ya, Afrika'dan Kafkaslara çok farklı coğrafyalarda seyahatler gerçekleştirerek derinlemesine gözlemler yapan Fikri Tuna'nın gözünden, *Maraş'tan Marakeş'e* adıyla neşrettiğimiz hatıratında geçtiği hâliyle Malik Bin Nebi'yi yakından tanımak mümkün olacaktır:

"1957 yılında gittiğim Kahire'de Ezher'de Arap Dili ve Edebiyatı Bölümünde okurken bir taraftan da Mısır Radyosu'nda Türkçe servisinde spikerlik yapıyordum. O zaman Mısır'da kurulan Cezayir geçici hükümetinin saygın üyeleriyle tanışma fırsatı bulmuştum. Malik Bin Nebi, Tevfik Medeni, Ferhad Abbas gibi birçok önderle tanışarak Cezayir konusunda geniş bilgi sahibi olmuş ve Cezayir'in kahramanca tutumuna ve yiğitçe savaşına hayran kalmıştım. İşte bundan dolayı, Fransa'ya giderken yolumu Cezayir'den geçirmeyi tercih etmiştim.

Cezayir'e gittiğimde ilk ziyaret ettiğim kişi İslâm âleminin meşhur simalarından büyük mütefekkir Malik Bin Nebi olmuştu. O benim Fransa'ya gitmemi pek uygun bulmamış, Cezayir'in bana ihtiyacı olduğunu, icap ederse yarıda kalan doktora Cezayir'de tamamlama imkânı bulabileceğimi, o hususta yardım edeceklerini söyleyerek Cezayir'de kalmamı teşvik etmişti.

Malik Bin Nebi'nin tavsiyesine uyarak ilgili bakanlıklara, yani Eğitim ve Temel Öğretim ve Din İşleri bakanlıklarına görev talebiyle müracaat ettim. Bana bir gün zarfında olumlu

cevap verildi ve Eğitim Bakanlığının Buzeria denilen güzel bir sayfiyede yer alan Yüksek Öğretmen Okulu'nda Arapça ve İslâm Felsefesi hocası olarak tayin edildim. Daha sonra Cezayir Üniversitesi'nin Bin Aknun'da bulunan Edebiyat Fakültesi'nde Osmanlıca okutmak üzere ayrı bir görev daha üstlendim... Tevfik Bey tarafından İstanbul'dan Cezayir'e götürülen beş bine yakın belgenin Arapçaya tercümesini bizzat ben yaptım. Çeviriyle de yetinmeyerek, bu belgelerden büyük ehemmiyeti haiz olanları seçip Cezayir Tarih Araştırmaları Merkezi'nin çıkardığı tarih mecmuasında bir değerlendirme girişiyile birlikte neşrettim..."³

SÖMÜRGEÇİLİĞİN ENSTRÜMANLARI: ŞARKİYATÇILIK VE MİSYONERLİK

"Haçlı seferleri esnasında Doğu'nun üstünlüğünü anlayan Batılılar, birtakım entrikalarla, birtakım fikir hareketleriyle İslâm âleminin birlik ve beraberliğini yok etmeyi amaçlamışlardır. Şarkiyatçılık ve misyonerlik müesseseleri bu amaca hizmet etmiştir. Malik Bin Nebi'nin her iki konuda eserleri vardır. Bu konuları ilk ele alan eser Rahmetullah Hindî'nin *İzhâru'l-Hakk* isimli kitabıdır. Lübnanlı dostum Ömer Ferruh *et-Tebşîr ve'l-Mubeşşirûn* (Misyonerlik ve Misyonerler) isimli eserinde Hollandalıların Habeşistan'da ne kadar büyük adımlar attıklarını anlatır. Beyrut o zamanlar Osmanlıya tâbi bir vilayet idi. Anadolu'da, Memâlik-i Osmaniye'de yüze yakın misyoner okulu açılmıştı... İkinci eser Dr. Muhammed el-Behîy'in *el-Fikru'l-İslâmîyyu'l-Hadîs ve Silatuhu bi'l-İsti'mârî'l-Ğarbi* (Çağdaş İslâm Düşüncesi ve Batı Sömürgeciliğiyle İlişkisi) adlı eseri olup bunda da yabancı okullardan uzunca bahsedilir. Ömer Ferruh'un dile getirdiği bu kolejler Osmanlı Devleti'nin bütün vilayetlerinde görülebiliyordu. Bu da şunu ispatlıyordu: Osmanlı Devleti eğitim konusunda Avrupa'ya mukavemet edecek durumda değildi."⁴

"Afgani'nin şeytandan daha şeytan gördüğü İngilizler yüzünden dün de bugün de yarın da sorunlar yaşadık, yaşayacağız. İngiliz siyasetini anlamazsak ilelebet sömürülmeye devam edeceğiz... Nerede bir bela, karışıklık ve

Malik Bin Nebi ve Cevdet Said

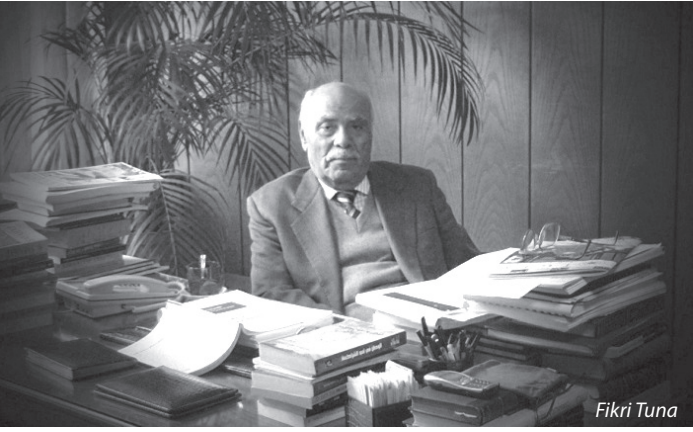
İslâm aleyhine bir pusu varsa, onda mutlaka İngiltere'nin parmağı vardır. Cemalettin Afgani de bu görüştedir. Onun tefekkür sistemini benimsemiş biri olarak ben de böyle düşünüyorum. İki büyük tehlike vardır: İngiltere ve İsrail. Amerika değil."⁵

"Cezayir'de iken çok yakından tanıdığım Malik Bin Nebi bir oturumda şu hikâyeyi anlatmıştı: İngilizlerin Mısır'da hâkim olduğu dönemde Filistin'den bir heyet Mısır Genel Valisi'ne gidiyor. Heyet başkanı haham; "Ekselansları, biz sizin gayenizi çok iyi biliyoruz. Siz de bizim hedefimizi çok iyi biliyorsunuz. Biz siz olmadan da hedefimize varabiliriz, ama biraz geç olabilir. Ama biz olmadan siz hedefinize ulaşamazsınız. İkimiz de ortaklaşa bu hasta adamın ölümünü hızlandıralım. Biz Kudüs'ü ele geçirelim, siz de diğer bölgeleri bölüşürsünüz." diyor. Churchill;

3 Fethi Güngör, *Maraş'tan Marakeş'e: Fikri Tuna*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2019, s.34-35.

4 Fethi Güngör, *age.*, s.64.

5 Fethi Güngör, *age.*, s.109.

“Biz Yahudileri sevmiyoruz, isteyen Yahudilerle evlenebilir (yani dostluk kurabilir), ancak İngiltere'nin âli menfaatleri için icap ederse şeytanla bile mukavele yapmaya hazırız” diyor. İşte İngiltere'nin yıkıcı sömürgeci yüzü! Onun için İslâm'a en fazla düşman olan, ama bunu hiçbir zaman açığa vurmeyen İngilizlerdir. İngiliz komutan Kudüs'e girince, “Selahaddin, biz geldik, ayağa kalk!” demiştir. Şerif Hüseyin gibi bazı Araplar İngilizlerin oyuncağı olmuştur.”⁶

“İslâm'ın zuhurunda Arap kabileciliğiyle niye çatıştığını anlamak için onun nasıl prensipler taşıdığını, İslâm davetinin nasıl bir davet olduğunu anlamamız gerekir. İslâm sadece Araplara mı gelmişti yoksa tüm insanlığa yönelik bir çağrı mıydı? Zira bazı müsteşrikler çağrı Kureyş'e idi ama başarılı olunca diğer Arap kabileleri de yöneldi, orada da başarılı olunca diğer milletler de itibar etti görüşünü savunurlar. Oysaki Kur'ân en başından beri İslâm davetinin umumi olduğunu, bütün beşeriyete çağrı olarak geldiğini, Arap-Acem bütün insanlığı muhatap aldığını çeşitli ayetlerle ifade ediyor. Hucurât Suresi'nde “İyi biliniz ki, Allah nezdinde en üstün olanınız en muttaki olanınızdur.”, Tekvîr Suresi'nde “O ancak bütün âlemler için inmiş bir zikirdir” buyuruluyor. Kur'ân, bütün bir beşeriyet için gelmiş olan umumi bir davettir: “Biz seni bütün insanlar için müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik...” (Ahzâb 33:45). Ama ne yazık ki, Avrupa şöyle dursun, Müslümanlar bile bunu tam anlamış değildir!

Şarkiyatçılık hareketinin asıl gayesi Müslümanlar arasında şüphe yayarak onları İslâm'dan

6 Fethi Güngör, *age.*, s.110.

uzaklaştırmak ve İslâmiyet'i zayıflatmaktır. Güçlü Macar müsteşrik Goldziher gibi birkaç istisna dışında, Malik Bin Nebi'nin *el-İstişrâq ve'l-Musteşriqûn* (Oryantalizm ve Oryantalistler) adlı eserinde de vurguladığı gibi müsteşrikler İslâm'ı çarpıtarak anlatan kimselerdir. Hem şarkiyatçılık hem de misyonerlik faaliyetleri İslâm'ı zayıflatarak İslâm âlemini yıkmak hedefini gütmüş, fıkhi ve tasavvufi mezhepleri ayrı bir dinmiş gibi takdim etmişlerdir. Müslümanlar içinden çeşitli bölgelerde bu müsteşriklerin etkisinde kalarak benzer fikirler savunanlar da çıkmıştır.

Bugünkü İslâm âleminin perişan durumu ve İslâm'dan uzak düşmeleri öncelikle Müslümanların kendi sorunudur. Ancak Amerika ve Rusya başta olmak üzere şarkiyatçılık ve misyonerlik hareketiyle kavram kargaşasına yol açmalarının önemli payı vardır.”⁷

MÜSLÜMAN ÖNDERLERİ YAKINDAN TANIMAK

“... Taassup, fikir hareketini durdurma, içtihat kapısını kapatma Yahudi oyunudur. “Ben dünya diniyim, beşeriyetin ihtiyacına cevap vereceğim” diyen bir din içtihat kapısını nasıl kapatır? Ahkâm ayetleri beş yüz kadardır. Kıyas ve içtihat olmaz ise, hukuk, fıkıh olmaz ise meseleleri nasıl izah edeceğiz?

Üstadım Malik Bin Nebi, en çok tesiri altında kaldığım insanlardan biridir. Elektronik mühendisidir ama İslâm'ı uygarlık düzeyinde anlayan büyük bir üstattır. İki eseri sömürü düzenini en iyi şekilde izah eder. Ondandır çok istifade ettim. Kahire'den tanırım kendisini. Cezayir'de kalmamı sağlayan da odur. Çünkü maksadım Sorbonne'a gidip doktora yapmaktı. Bin Bella, Ferhat Abbas, geçici Cezayir hükûmetinin Başbakanı... tarafından gerçek anlamda bir kurtuluş savaşı veriliyordu. Fransızlar gövde olarak Cezayir'i görüyorlardı ve katiyen bırakmak istemiyorlardı. Ben o zaman hem öğrenciydim hem radyoda spikerlik yapıyordum. 1,5 milyon insan şehit düştü. Cezayirli sadece Fransa'yla değil, NATO'yla, Avrupa'yla, bütün dünyayla savaştı. 1955'te ilk kurşun atıldı, 1962'de ülke istiklaline kavuştu...”⁸

7 Fethi Güngör, *age.*, s.264-265.

8 Fethi Güngör, *age.*, s.115.

“Şam’da okurken çeşitli fikir adamları ve bazı dinî akımlarla temas kurmayı ve onların savundukları fikirleri öğrenmeyi, görüşlerine vakıf olmayı arzuluyordum. İslâm’ı savunan akımlardan en önemlisi “İhvân-ı Müslimîn; Müslüman Kardeşler” idi. Dolayısıyla, gerek Müslüman Kardeşler Teşkilatı’nın önderlerini tanımayı gerekse teşkilatın yayınladığı kitapları okumayı ve kendimi sosyal açıdan yetiştirmeyi ilk talebelik çağımda bile kendime hedef edinmiştim. Mesela Mevdudi ve eserlerini Şam’da tanıdım. Hizbu’t-Tahrir ve Nebhani’yi orada tanıdım. Nebhani’nin İngilizlerle olan ilişkisini orada öğrendim. Müslüman Kardeşler’in başta kurucusu Hasan el-Benna olmak şartıyla Mısırlı birçok önderini Şam’da tanıdım. Bunların arasında Abdülkadir Udeh, Said Ramazan, Hasan Hudeybi gibi güçlü liderler ve bilginler bulunmaktaydı.

Mustafa Sıbai ile de Şam’da tanıştım. Hutbelelerini çok dinledim. Beni Mevdudi ve Malik Bin Nebi’den sonra en çok etkileyenlerden birisi Sıbai’dir. Dolayısıyla ilk yazılan sosyal hareketler alanında ve sosyalizm-kapitalizm-komünizm gibi iktisadi ideolojilerin zuhur ettiği dönemlerde bilhassa İslâm’ın nev’i şahsına münhasır iktisadi görüşünü onlar tarafından yazılan kitaplardan öğrendim.”⁹

“Osmanlı Devleti’nin yıkılması, parçalanması ve teker teker yutulmasıyla beraber ve İslâm camiasının bir sembolü olan ve birlik ve beraberliğini temsil eden hilafetin kaldırılmasıyla İslâm âlemi her parçasıyla beraber bugünkü hazine durumuna düşmüştür. Avrupa’nın Şark Meselesi olarak tanıttığı ve bütün dünyanın bir meselesi olarak ortaya koyduğu mesele aslında Osmanlı Devleti’dir. Cezayirli Malik Bin Nebi’nin de ifade ettiği gerçek bu gerçektir. Muhammed Abdul’un Osmanlı Şeyhülislamına sunduğu layihanın muhtevası da bu gerçeği yansıtmaktaydı. “İslâm dininin bekası, Müslümanların himayesi, ancak ve ancak Osmanlı Devleti’nin bekasıyla mümkün olacaktır.” gerçeği...

Yine Malik Bin Nebi’nin İngiliz yüksek komiserine giden bir Yahudi heyetinin başkanının ağzından söylediği gibi... “Ekselans, sizin ve bizim istediğimiz aynı şeydir. Siz de biz de bu hasta adamın bir an önce ölmesini istemekteyiz.

Ancak, şunu bilmenizi istiyorum ki, biz hedefimize, yani, Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılışıyla, hasta adamın ölümüyle gerçekleşecek olan Yahudi devletinin kurulmasını biz kendimiz de başarabiliriz. Ancak siz kendi hedefinize bizsiz ulaşamazsınız. Çünkü para bizdedir.” Dolayısıyla, Şark meselesi olarak sunulan -çoğu bu gerçeği bilmiyor, Emir Şekib Arslan tekraren söyler bunu- Osmanlı Devleti’dir. Nitekim Osmanlı Devleti’nin yok oluşuyla birliğin sembolü olan hilafet konusu da yok olmuştur.

Hilafetin önemi o günlerde pek anlaşılmanışı ama bu günlerde ne kadar önemli olduğu ortaya çıktı. İslâm âlemi için, hatta Müslüman olan bütün ırklar için bir tek yol vardır: Birlik olmak, dirlik olmak ve kuvvetli bir gücün himayesinde bulunmak. Eğer bu gücü Müslümanız diyen ırklar geliştiremezlerse, neticeleri mutlaka ve mutlaka Endülüs’ün neticesi gibi olacaktır: Ya Hıristiyanlaşacaklar ya da köleleşecekler!”¹⁰

SORUNLARIN KAYNAĞINI DOĞRU TEŞHİS EDEBİLMEK

“... Öncelikle İslâm âlemin parçalanmasına sebep olan bazı hususları âlimler, mütefekkirler ve İslâmî şiarlar bakımından ele almak gerekiyor. Çağdaş âlimlerden Zahid Kevseri ana konularla uğraştı; müşebbihe, cebriye gibi meselelerle meşgul oldu, Ehl-i Sünnet’in görüşünü nezih bir şekilde ortaya çıkaran cevaplar verdi. Sünneti en uygun şekilde ortaya koydu; “sevad-âzam” dedikleri Ehl-i Sünnet akaidini savundu. Malik Bin Nebi’nin alanı başka, o medeniyet açısından karşılaştırdı. Fransa’da tahsil görmüş bir elektronik mühendisidir. Suriye’de yazdığı bir eseri hariç eserlerini Fransızca yazmıştır. Temel İslâmî ilimlerde birikimi yoktur. Ama İslâm’ı toplumsal yönden çok iyi bilen, Batı’yı, sömürge düzenini çok iyi tanıyan, sömürüye elverişlilik durumunu, İslâm âleminin neden sömürüldüğünü çok iyi şekilde anlatan bir mütefekkiridir. Kevseri’nin savunduğu konuları Malik Bin Nebi toplumsal yönden Batı-Doğu ilişkileri bağlamında ele almıştır. İkisini birbiriyle mukayese etmek yanlıştır. Bugün nasıl şarkiyatçılık ve misyonerlik hareketi reddediliyorsa, Kevseri o zaman İslâm’a, Ehl-i Sünnet’e aykırı görüşleri reddetmiştir. O aykırı görüşler inhiraf, ana

9 Fethi Güngör, *age.*, s.137.

10 Fethi Güngör, *age.*, s.146.

caddeden ayrılma sayılıyordu. Malik Bin Nebi bu ana bilgilerin doğruluğunu teyit ediyordu aslında.”¹¹

“Hristiyan kulübünün menfaatlerini gözetten bir Avrupa vardır. İslâm âleminin güçlenmesine izin vermeyeceklerdir. İslâm âlemi onlar için pazar olarak kalmalıdır. “Büyük Türkiye” olacaksak kendi yağımızla kavrulmalı, kendi teknolojimizi geliştirmeliyiz.

İsrail’de sorun etmedikleri atom çalışmaları İran söz konusu olduğunda niçin sorun ediyor? Gerek Türkiye gerek Pakistan gerekse Suriye, İslâm devletlerinden hangisi olursa olsun, İsrail’e karşı bir durumda Avrupa ve Amerika bunlara karşı duracaktır. Çünkü İsrail, Amerika’nın esasıdır. Çünkü mal, servet onlardadır.”¹²

“el-İsti’mar ve’l-qâbiliyye li’l-isti’mar” yahut sömürü ve sömürüye elverişlilik durumu kavramını ortaya koymuş olan büyük mütefekkir Malik Bin Nebi’yi memleketimizde tanımayan yoktur. Zira kendisinin genellikle Fransızca olarak yazıp bilhassa Suriye’de Arapçaya tercüme edilen eserlerinin bazıları Türkçeye çevrilmiş ve bu şekilde üstadın düşünceleri Türkiye kamuoyuna intikal etmiştir. Elektronik mühendisi olan Malik Bin Nebi, Cezayir’in Kostantin şehrinden olup büyük bir aileye mensuptur. Asrımızda İslâm âleminin çeşitli alanlardaki meselelerini ve bilhassa sömürgecilikle ilgili problemlerini en iyi bilen, en ciddi bir şekilde araştıran ve büyük bir vukufu hâl çarelerini anlatan bir mütefekkidir. *Sömürülen Devletler ve Sömüren Devletler, Kalkınmanın Şartları ve Cakarta’dan Tanca’ya* gibi birçok eseri bulunmaktadır.”¹³

“Malik Bin Nebi’yi bir ziyaretimde Cezayirli Emir Abdulkadir’in nasıl mason olduğunu sormuştum. Sormamın sebebi de onun bir İslâm mücahidi şeklinde anlaşılmasıydı. Güldü ve dedi ki; “İtalyan kökenli 33 dereceye sahip bir mason ölürken şunu söylemiştir: 30-40 senedir emir alıp emir veriyorum. Ama hâlâ kimden emir alıp kime emir verdiğimi bilmiyorum.” Ve ekledi: “Zavallı Şeyh Abdulkadir ne bilecekti masonluğu? Ona masonluğu kabul ettirenler

kendi istedikleri gibi izah ettiler, o da anlamadan kabul etti.”¹⁴

“Hüseyin Cahit; “Birinci Ordu kumandanı Arap, İkinci Ordu kumandanı Boşnak, Üçüncü Ordu kumandanı Çerkes...” diye sayıyor ve “Hani, Türk nerede?” diye soruyor. Türk milliyetçileri de Arap milliyetçileri de hata etmiştir... Bir gün Malik Bin Nebi’nin evine gitmişim, sıkça girdim zaten, şöyle dedi: “Hiç kimse şu gerçeği inkâr edemez: Osmanlı Devleti en azından dört asır dünyaca kabul edilen İslâm hudutlarını başarılı bir şekilde korumuştur. Tâ Habeşistan’a, Yemen’e, Avrupa’ya, Asya’ya kadar yayılmış devasa genişlikteki hududu dört asır korumuştur. Başka hiçbir şey yapmamış olsa bile onun iftihar hanesine yazmak için bu kâfi gelir.” Nitekim umran alanında Osmanlı Devleti’nin Balkanlarda yaptıkları bellidir...”¹⁵

“Hindistan’da o kadar büyük bir kitleyi 40 bin kişilik bir askerî güç sömürgeleştirmiştir. Sömürüye elverişli olmasalardı bu işgal gerçekleştirilebilir miydi? 18. asrın ilk yarısından itibaren sömürgeler hızlanmıştır. Mısır, Suriye, İran, Afganistan, Türkistan... “Onlara karşı muktedir olduğunuz kadar kuvvet hazırlayınız. Tâ ki korku içinde olsunlar.” (Enfâl 8: 60). Asıl mesele sömürü düzenine elverişli olmamak... Osmanlı bir valiyi bile tayin edemeyince, hâliyle İngilizlerin Mısır’a girmesine de mâni olmamıştır.

Menfaatleri gereği Batı Rusya’yı, Rusya da Batı’yı desteklemiştir. Mesela, Napolyon Rusya’dan yeşil ışık almadan Cezayir’e girememiştir. Malik Bin Nebi şu görüştedir: Batı İslâm ümmetini ve Osmanlı’yı sömürme konusunda birlik içindedir. İslâm âlemi ise kardeş oldukları hâlde, aynı Allah’a, aynı kitaba ve aynı peygambere inanmalarına rağmen mücadelede birlik içinde olamamışlardır. Kafkasya’da İmam Şamil, Sudan’da Mehdi, Mısır’da Müslüman Kardeşler gibi bölgesel direnişler olmuştur. Ama bu devletler bir araya gelerek birlikte mücadele verememişlerdir. Sebebi ise son kale olan Osmanlı Devleti’nin tasfiye edilmesidir.

Filistin Müftüsü Hüseyin; “Birinci Dünya savaşı Osmanlı Devleti’nin tasfiyesi için ilan edilmiştir.” der. Tamamen sömürüye elverişli duruma

11 Fethi Güngör, *age.*, s.155-156.

12 Fethi Güngör, *age.*, s.187-188.

13 Fethi Güngör, *age.*, s.210.

14 Fethi Güngör, *age.*, s.249.

15 Fethi Güngör, *age.*, s.251.

İslâm âleminin içinde bulunduğu perişan vaziyetten kurtulabilmesi hususunda Malik Bin Nebi'nin yaklaşımını benimseyen Fikri Tuna, sömürgecilerle hakkıyla mücadele edebilmek ve sömürölmekten kurtulabilmek için öncelikle sömüröye elverişlilikten kurtulmak gerektiğine vurgu yapar.

gelen Osmanlı Devleti, İran, Afganistan, Yemen ve diğer Arap devletleri ardı ardına sömürü düzeninin kucağına düşüp sömürölmeye başlamıştır...”¹⁶

“... O dönemde veren el Müslöman eli, alan el Hıristiyan eliydi. Üstat olan akıl İslâm aklı idi, mukallit olan akıl ise Hıristiyan aklı idi. Hâkim olan güç İslâm gücü idi, mahkûm olan güç ise Hıristiyan gücü idi. Her alanda önde olan toplum İslâm toplumdurdu. Her alanda perişan ve zelil olan toplum ise Hıristiyan toplumdurdu... Ama maalesef, Müslömanlarda başlayan inhitat dolayısıyla tarih seyrini değiştirdi ve İslâm âlemi için tehlike çanları çalmaya başladı. Bu şekilde Avrupa’da sanayileşme hareketi şiddetle ilerlerken zavallı Müslömanlar kendi aralarında çok basit meseleler yüzünden kavgalı duruma geldi! Bu şekilde tarih tersine döndü. Ve böylece sömürü düzeni başladı. Çünkü Müslömanlar sömürü düzenine elverişli bir duruma geldiler. Sömürü düzenine elverişli olmak, Malik Bin Nebi'nin de dediği gibi, sömürüyü davet eden tehlikeli bir yoldur.

Batı elbette sömürü düzenini başlatacağı. Çünkü Batı daha zengin olmak, daha müreffeh yaşamak istiyordu. Mahkûmiyetten kurtulup hâkimiyeti elde etmek istiyordu. Yığınlarca insan topluluklarını köleleştirmek istiyordu. İslâm âlemi bilhassa 18. ve 19. asırlarda ismen sahip oldukları beldelerini koruyamayacak kadar zayıf düşmüşlerdi. Ne beldelerini koruyabiliyorlardı ne servetlerini ne de ahlaki ve insani değerlerini! İşte onun için Akif vaziyeti; “Sahipsiz olan memleketin batması haklıdır, sen sahip olursan bu vatan batmayacaktır!” diye terennüm etmiştir.”¹⁷

16 Fethi Güngör, *age.*, s.276.

17 Fethi Güngör, *age.*, s.290.

“Rusya’da Bolşevikler kazanıp Ekim 1917’de komünistler iktidara gelince bu olay bütün dünyayı sarstı. Çünkü hemen bütün dünyada sömürge düzeni hâkimdi. Sömürölmemiş devlet kalmamıştı neredeyse. Malik Bin Nebi'nin *Sömürölen ve Sömüren Devletler* ve *Cakarta’dan Tanca’ya* isimli iki eserinde, sömürü düzeni mükemmel şekilde ele alınır. İngiliz-Hollanda şirketinin 40 bin elemanının koskoca Hindistan’ı nasıl sömürdüğünü, büyük bir nüfusa sahip ülkenin buna mukavemet edemediğini, İngilizlerin o zengin ülkede 400 sene nasıl kalabildiğini anlatır. Birakınız uyusun, dev uyanmasın diye kaburgaları görünen fakir ve perişan Hintli imajını yaydılar. Keza Çin’e aynı muameleyi yaptılar. Şahın babasının İngilizlerle ittifakıyla İran petrolünü çok ucuza kapattılar, bütün dünya hayret etmişti. Dr. Musaddık gelince İran petrolü devletleştirildi...”¹⁸

“Hiçbir sömürü, elverişlilik durumu olmadan tahakkuk etmez. Bu nazariyeyi en fazla savunan Cezayirli büyük mütefekkir Malik Bin Nebi’dir. *Kültür Problemi* adlı kitap serisinde bu konuları en güzel şekilde ele alır. İslâm âleminde Batı’yı tanıyan düşünürler çok azdır. Malik Bin Nebi bunlardan biridir. Bir İkbâl, iki Hamidullah, üç Prens Said Halim Paşa. Cemil Meriç, Paşa için Batı’yı en iyi tanıyan Türk aydınıdır. Bunlara ben Malik Bin Nebi’yi ve Tunuslu Hayreddin Paşa’yı da ekliyorum.”¹⁹

Sorumluluk bilincinin zirvesine ulaşmış, çağına tanıklık etmiş, İslâm medeniyetinin sadık muhafızı olmuş sıra dışı bir düşünür olarak Malik Bin Nebi'nin, İslâm toplumuna temel misyonunu hatırlatma çabasını bir ömür büyük bir samimiyetle sürdürdüğüne, eserleri ve hakkındaki hüsnü şehadetler üzerinden biz de şahitlik ediyoruz. Mekânı cennet, makamı âl olsun.

18 Fethi Güngör, *age.*, s.303.

19 Fethi Güngör, *age.*, s.375.

MALİK BİN NEBİ'NİN HATIRALARI

— ÖMER KANTARCI —

İslâm dünyasında düşünce hareketleri, ilmî çalışmalar yaşanan siyasi ve kültürel değişimlerden de etkilenecek her dönemde canlılığını korumuş; yeni yorumlar, yollar, bakış açıları sürekli olagelmıştır. Sanayi devrimiyle birlikte Batı'nın hammadde için kabaran iştahı siyasi ve askerî açıdan zayıflamakta olan Müslüman ülkelere yönelmişti. Hedefteki bölgelerden biri de kıta Avrupa'sına yakınlığı sebebiyle Afrika'ydı. İlk iş olarak Osmanlı'dan koparılan bu bölgeler zamanla Batı'nın hâkimiyetine girmiş; kültürel, siyasi ve fikrî işgal bazı bölgelerde bugüne kadar devam etmiştir. Bu işgalin acı sonuçlarıyla bugün farklı veçheleriyle hem bölge hem de İslâm dünyası olarak karşılaşmaktayız.

Son günlerde Afrika ve kıta içindeki devletlerdeki aktüel gelişmeler medyada sıklıkla yer alıyor. Geçtiğimiz yıl kıta takımlarının dünya kupasındaki başarısı, Nijer'deki darbe girişimi, Sudan'daki iç savaş, Kenya devlet başkanının Macron'a karşı gösterdiği haklı tepki, Afrika'yı sömüren, sömürdükçe semiren Fransa'da Cezayirli bir göçmenin öldürülmesi ve ardından çıkan sokak olayları gözleri bu güzide bölgeye çevirmişti. Önceki asırda Osmanlı ülkesine bağlı olan coğrafyayla son yıllarda kültürel, diplomatik ve ekonomik ilişkiler kurmamız önemli bir adımdır. Bu adımı fikir zeminine taşımak, kıtadaki düşünce hareketlerini, yazar ve fikir adamlarını tanımakla sürdürmenin bizi, ümmet birlikteliğini¹ ve düşünce dünyamızı daha da kuvvetlendireceği kanaatindeyiz.

1 Ümmet kavramı son yıllarda belli medya organlarıncamenfi bir algı ve propagandaya maruz kalmıştı. Kardeşliğin yeniden tesis edilmesi, Müslümanların

SÖMÜRGE ÜLKESİNDE HAYAT

20. yüzyılda yaşamış, düşünce ve hayatıyla Cezayir ve Fransa'da etkili olmuş, vefatından sonra İslâm âleminde tanınırlığı artmış bir yazar/düşünür olarak Malik Bin Nebi (1905-1973) yakından tanımamız gereken bir şahsiyet. Fransa'nın sömürgesi altındaki Cezayir'de doğmuş, bölgenin her yönden hareketli yıllarına şahitlik etmiş, düşüncelerini önce Fransızca, sonra ise Arapça kaleme almış dikkat çekici bir yazar olan Bin Nebi ülkemizde yeterince bilinmeyen, üzerinde konuşulmayan bir düşünür. Bununla birlikte 1960'ların sonlarından itibaren Türkçeye çevrilen metinleri ve kitapları yazarın hayatı ve düşüncesini tanımamıza katkı sağladığını söyleyebiliriz. Bugüne kadar dilimize kazandıran eserlerinden bazıları şunlar; *İslâm ve Demokrasi*, *Savaş Esintisi*, *Çağa Tanıklığım*, *Kur'an-ı Kerim Mucizesi*², *İslâm Davası*, *İslâmî Uyanışın Şartları*³, *İdeolojik Savaş Ajanları*, *Kültür Sorunu ve Bir Toplumun Doğuşu*, *Düşünceler*, *Fikir ve Put*. Yakın zamanlarda hakkındaki bilimsel araştırmalar (yüksek lisans ve dok-

tekrar bir araya gelmesi için İslâm âleminin kendi arasında bir irtibat yolu olarak düşünür ve yazarların gündeme alınmasını, fikirlerin tartışılmasını önemli bir adım olarak görüyoruz.

- 2 Kitap Yusuf Kaplan tercümesiyle Külliyyat Yayınları tarafından *Kur'an Fenomeni* adıyla 2008'de yayımlanmıştı.
- 3 Bu eser evvela 1973'te Ergun Göze tarafından *Cezayir'de İslâm'a Yeniden Doğuş* ismiyle Fransızcadan tercüme edilmişti. Yazar ikinci baskısından kitabın bölümlerini zenginleştirmiş, muhtevaları genişletmiştir. Mayıs 2023'te Ömer Budak tarafından yapılan yeni tercümede (Ekin Yayınları) bu eksiklikler giderilmiş, daha bütüncül bir kitap ortaya çıkmıştır.

tora çalışmaları), giriş düzeyinde biyografiler⁴, akademik makaleler⁵ ve çevrilen incelemeler⁶ bu ilginin devam ettiğini gösteriyor.

Yazarların, mütefekkirlerin hayat hikâyelerini anlattığı otobiyografiler veya hatıratlar olayları genelde tek taraftan bakarak anlatsa da eser sahibinin düşünce duraklarını, yaşadıkları çağ, krizleri, siyasi ve kültürel olayları anlama bakımından bize yardımcı olduğu su götürmez bir gerçektir. Malik Bin Nebi'nin kaleme aldığı *Çağa Tanıklığım*⁷ adlı eser de hayatının tamamı olmasa da önemli bir kısmı hakkında doyurucu bilgilere sahip. İki bölümden meydana gelen kitabın ilk bölümü yazarın doğumundan Fransa'ya gittiği yıla, 1930'a kadarki dönemi, ikinci bölüm ise 1930-1939 yılları arasını kapsıyor. Mütefekkirin vefat tarihi (1973) göz önüne alındığında hatıratın eksikliği de ortaya çıkacaktır. Mütefekkirin hayatının en aktif anları bu eserde yer almamaktadır. Belki de Malik Bin Nebi hatıratın geri kalan kısmını yazmaya fırsat bulamamıştır ya da başka bilmediğimiz bir sebebi de olabilir. Ama çocukluktan gençlik döneminin sonuna kadar olan yılları detaylarıyla anlattığını, okuyucuyu hadiselerin yaşandığı döneme taşıdığını ifade etmemiz gerekir.

O yılların Cezayir'i Fransa'nın emperyalist hedeflerine maruz kalmış, siyasi, kültürel ve ekonomik baskılarla modernleşmeye zorlanmış, yoksulluğun şiddetli bir şekilde yaşandığı bir Kuzey Afrika ülkesi konumundaydı. Malik Bin Nebi'nin dedesi emperyalistlerle aynı toprak parçasında yaşamamak adına neyi varsa satarak Trablusgarp'a yerleşmiştir. Mütefekkiye göre 1954 yılında başlayan sömürgecilere karşı direniş hareketinin ve siyasi bilincin ilk nüvesini bu hicret vakaları oluşturacaktır.

4 Fatih Okumuş, *Malik Bin Nebi*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 1998. Fethi Güngör, *İslâm Medeniyetinin Sadık Muhafızı Malik Bin Nebi*, Çıra Yayınları, İstanbul, 2019.

5 Siyaset, düşünce ve sosyal bilim incelemelerine yer veren *Tezkire* dergisi 2019'a yayımlanan 70'inci sayısını Malik Bin Nebi odaklı olarak yayımladı.

6 Ali Kureysi, *Malik Bin Nebi'ye Göre Toplumsal Değişim*, çev. Mustafa Altunkaya, Ekin Yayınları, İstanbul, 2002. Bedran Bin Lahsen, *Malik Bin Nebi'de Medeniyet*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, Mahya Yayınları, İstanbul, 2018.

7 Malik Bin Nebi, *Çağa Tanıklığım*, çev. Muharrem Tan, Ekin Yayınları, İstanbul, 2018,

GEÇMİŞ VE GELECEK ARASINDA

Malik Bin Nebi ailesinin iktisadi zorluklarından dolayı çocukluğunun bir bölümünü amcasının yanında Konstantin'de geçirir. Konstantin o dönemde batılılaşmanın etkisinde olan, yerel ve geleneksel adetlerin yavaş yavaş terk edildiği, sosyal değişimin yaşandığı bir şehir hüviyetindedir. Müellif bu durumu amcası vefat ettikten sonra ailesinin kaldığı Tebisse'ye döndüğünde anlayacaktır. Çünkü Tebisse geleneksel Cezayir kültürünün devam ettiği, tasavvufi öğelerin hayatın akışını belirlediği klasik bir doğu şehri olmaya devam etmekteydi. Bu yönüyle Tebisse yazarın ifadesiyle "sömürgecilerin varlığından doğan ahlaki ve sosyal etkilerin yayılmasına imkân tanımamıştır." Bununla birlikte Tebisse hurafe ve dinî temeli zayıf olan âdetlerin yaygın olduğu bir yerleşim birimidir. İslahatçılarla mevcut durumu devam ettirmek isteyen insanlar arasında adı konmamış bir kavga vardır. Buna ilaveten siyasi ayrılıklar, sömürge olmanın kurtulma mücadelesi, yoksulluk ve ahlaki problemler halkın değişmeyen gündemidir.

Mütefekkir Tebisse'deki çocukluğunu anlatırken tatil günlerinde çocuklara anlatılan Hz. Ali'nin kahramanlık hikâyelerinden (bizdeki Hz. Ali cenkleri gibi), bin bir gece masallarından, kukla oyunlarından, hareketli geçen seçim günlerinden de bahsetmekte. Tebisse ayrıca Müslümanların çoğunlukta olmasının yanı sıra Avrupalı Hristiyanlar ve Yahudilerin de birlikte yaşadığı bir şehirdi. Çocukluğunda eğitim adına babaannesinden dinlediği hikâyeler Malik Bin Nebi üzerinden epey etkili olmuştur. İlerleyen yıllarda (sömürgecilerin ihmal etmediği alanlardan) eğitimine Fransız okulunda devam eden Sıddık⁸ bir yandan da sabahları Kur'ân kursuna gider. İkisini bir arada yürütemeyince kursu bırakır. Okul derslerinde dikkatli ve çalışkan bir öğrenci olur. Konstantin'de okuduğu okul (lise) bursludur, bursun ve okulun devam etmesi için dönem sonlarındaki sınavları geçmeleri gerekir. Okul müdürü Dournon'un gözetimi altında bu okulu da başarıyla tamamlar ve bir süre sonra Aflo'da kadı yardımcılığı görevinde bulunur. Bu mahkeme görevi süresince Cezayir insanını yakından tanıma fırsatı bulur; onların hassasi-

8 Yazar kitapta önsözünde de bahsettiği üzere kendisinden, o bölgedeki sıradan bir Cezayirli olarak Sıddık şeklinde söz etmektedir.

yetlerini, misafirperverliğini, vakarlı oluşunu, tepkilerini fark eder. Ülkenin muhtelif yerleşim yerlerini gezme, orada bir müddet vakit geçirme ve gözlem yapma imkânı bulur.

NE OLACAĞIM? NE YAPACAĞIM?

Malik Bin Nebi *Çağa Tanıklığı*'nda etkilendiği simaları, eserleri ve düşünce akımlarına da ara ara yer veriyor. Delikanlılık çağına gelince o dönemde kısıtlı olmasına rağmen gazete, dergi ve kitaplar okumaya koyulur. *El-Necah* ve *Şihab* dergileri ile Ahmed Rıza'nın *Batının Doğu Politikasının Ahlaken İflassı*, Isabelle Eberhardt'ın *İslâm'ın Sıcak Gölgesinde*, Muhammed Abduh'un *Tevhid Risalesi* ve Abdurrahman el-Kevakibi'nin *Ümmü'l-Kura* kitapları düşünce yapısına tesir eder.⁹ Aklında tek bir soru vardır; "Ne olacağım? Ne yapacağım?"

Malik Bin Nebi o yıllarda (1920-1930) düşünce hareketlerinin aktif olduğu bir gençlik döneminden geçmektedir, Bin Yemine'nin kahvehanesinde toplanan gençler ilmi ve fikri tartışmalar yaparlar. Çünkü o günkü şartlarda bu kahveye farklı çizgide birçok dergi-gazete gelmektedir. Bu zaman zarfında yayıncılık ciddi bir ivme kazanır, muhtelif yayınlar ardı ardına çıkar. Müellif ıslahatçı/selefi düşünceyi kendine yakın hisseder, bu uğurda okumalarını devam ettirir. Çocukluğunda Tebisse'de egemen olan geleneksel İslâm anlayışı zamanla yerini ıslaha ve selefi düşünceye bırakır. İçki ve Batılı tarzda eğlenceyle mücadele olumlu meyvelerini verir, İslâmî duyarlılıklar artar.

Konstantin'deki Fransız okulunu bitiren Malik Bin Nebi arkadaşı Kavav'la birlikte Fransa'ya, Paris'e gider fakat çalışma şartlarının zorluğu, yaşlarının küçük, tecrübelerinin yetersiz oluşu nedeniyle bu yolculuk kısa sürer. Bu yolculukta onu etkileyen birçok anısı olmuştur. Bunlardan birinde Cezayirliilerin olduğu bir kahvehaneye varırlar, yorgun ve bitkin bir şekilde "selamünaleyküm" diyerek içeri girerler. Oradaki soydaşları samimi bir şekilde selamlarını alırlar ve

9 O dönemde tartışılan gündem olan isimler/olayların bir kısmı Osmanlı coğrafyasına aittir; Mustafa Kemal, İsmet İnönü, Jön Türkler, Çanakkale Savaşı... Bu da gösteriyor ki sömürgeci Batı'ya karşı Anadolu'da yapılan mücadele İslâm coğrafyası tarafından takip edilmekteydi. Bu ilgi cumhuriyetin ilanından sonra atılan modernleşme adımları sebebiyle azalacaktır.

onlara çay ısmarlayıp koyu bir sohbe başlarlar. Soru bellidir; "Taşrada neler oluyor?" Malik Bin Nebi hararetli bir şekilde ülkede olanları anlatır. Gidecek yerleri olmayan bu iki genci kahvehane sahibi o gece misafir eder. Bu sohbeti anlatırken yazar İslâm toplumunun uzun bir süre çöküşü yaşamasına rağmen insani değerlere birçok "uygar" toplumdaki daha fazla özen gösterdiğini hatırlatıyor. Kahvehanede memleketi için dertlenen hemşerilerinin samimiyetine şahit olan Bin Nebi, Cezayirli lider ve aydınların halkı tanımadığına, duygularından bihaber olduklarına, siyasi ikbal uğruna Fransız hükümetiyle iş birliği yaptıklarına, halktan ve değerlerinden koştuklarına bir kez daha şahit olmuştur. Kitabın bazı bölümlerinde sorumluluktan kaçan aydınlara ve siyasi liderlere yönelik sitem ve eleştirilerini okuyoruz.

Kısa süren Fransa günlerinden sonra ülkesine dönen Malik Bin Nebi bir müddet kadı yardımcılığı yapar. Eğitimine Paris'te devam etmek için ailesinin de maddi desteğini arkasına alarak Eylül 1930'da Paris'e tekrar gider. Paris'te bu sefer daha dikkatli olur, bütçesine göre bir hayat inşa ederken uygun fiyata yemek verdikleri için yolu Terifis caddesindeki bir mekâna düşer; Parisli Hristiyan Gençler Birliği. Yemek için birliğe üye olur, Müslüman bir üye olarak tektir. Birliğin sosyal ve kültürel imkânlarından uzun bir süre yararlanan yazar orada yeni arkadaşlar edinir, farklı bakış açılarına tesadüf eder.

Malik Bin Nebi'nin amacı Doğu Bilimleri Enstitüsü'nde okumaktır. Enstitüye kabul sınavına girer, büyük bir şaşkınlık içindedir çünkü başarısız olmuştur. Enstitü müdürü onu odasına çağırır ve şarkiyatçılık bölümüne Müslüman Cezayirli birinin alınamayacağını kibarca anlatır. Mesele ilmi değil siyasidir. Çünkü Doğu Bilimleri Enstitüsü sömürge toplumlarını incelemek üzere Batı tarafından geliştirilmiş 'ilmi' bir müessesedir. Benzer sömürgeci dille Tebisse'de de karşılaştığını hatırlatıyor Bin Nebi. Yol işleri müdürlüğünün açık artırmalı işine kamyonuyla katılmak istemiş, işletme müdürü tarafından yine kibarca uyarılmıştı. Müdür kamyonunu, bu işi sürekli alan Mösyö Kanbon veya Mösyö Sebetri'ye satması gerektiğini söyler. Çünkü açık artırma onların elindedir.¹⁰

10 Sömürgeci tavrıyla çocukken de karşılaşıyor. İlköğretimi

İnsanın önünde yollar çeşit çeşittir. Doğu Bilimleri Enstitüsü'ne kayıt olamayınca arkadaşının önerisi ile telsiz okuluna (elektrik mühendisliği enstitüsü) kaydolur. Paris'teki hayatı kaldığı otel, yemek ve sohbet için gittiği *birlik* ve telsiz okulu üçgeninde devam eder.

FRANSA'NIN 'HASSASİYETLERİ'

Bir gün Malik Bin Nebi'yi hüzün ve öfkeye boğacak bir olay gerçekleşir. Paris'teki büyük bir hazır giyim mağazası dükkânın önüne peygamberimize hakaret eden büyük bir afiş asılmıştır. Malik Bin Nebi bu afişin asıldığını bir arkadaşından öğrenir hemen mağazanın önüne giderler, edepsizlik vuku bulmuştur, öfke daha da artar.¹¹ Geç saatte odasına döner ve şöyle yakarır; “Ey Rabbim! Elçi'nin şerefi böyle hayâsızca lekeleniyor da arz nasıl sarsılmıyor?” Derken yatağının oynadığını fark eder, ışığı açar bakar, yatağın altında biri yoktur. Ama sarsıntıyı hissettiğinden emindir. Ertesi sabah arkadaşlarına gece sarsıntı olup olmadığını sorar, kimse hiçbir şey duymamıştır. Gazeteye göz attığında ise rasathanenin o gece küçük bir deprem olduğunu bildiren haberini okur. Bu olay taşıdığı hassasiyetler bakımından hayatının ibret sayfalarından biridir.

Paris'te ilk yıllarından itibaren siyasi, etnik ve dinî grupların içinde aktif olarak görev alan Malik Bin Nebi 1931'de Mağripli Öğrenciler Kulübü'nde “Bizler Niçin Müslümanız?” başlıklı bir konferans verir. İdare-i maslahatçılara karşı da yapılan bu konferans göçmen öğrenciler arasında ses getirmiştir. Sadece göçmenler değil Fransız emniyeti de bu sestense nasibini alır. Malik Bin Nebi konferanstan birkaç gün sonra bir polis tarafından bir kafede sorguya çekilir. Geçimini nasıl karşılıyorsun sorusuna “babam” cevabını verdiğinde bu cevabın babasının hayatını menfi anlamda etkileyeceğini bilemeyecektir. Kur'ân hocası olan babası uzak bir yere sürülür.

Malik Bin Nebi mühendislik öğrenimine devam ettiği dönemde sonradan Müslüman olmuş

tamamladığı okulunu birincilikle bitirmesine rağmen birincilik ödül ikinci olan Fransız bir çocuğa verilir.

11 Bu olay laiklik vurgusu yapan ve dinî inançlara saygılı olduğunu iddia eden Fransa'da yaşanmıştır. Aradan yüz yıl geçmiş olsa da Fransa (ve Avrupa)'daki İslâm'a karşı düşmanca tavır (İslâmfobi) bugün de devam etmektedir.

ve Hatice ismini almış bir kadınla evlenir. Bin Nebi'nin ailesinin bu evlilikten hemen haberi olmaz, sonraki yıllarda eşini ailesiyle tanıştır. Hatıralarında eşi Hatice'den bilhassa temizlik, düzen ve estetik yönleriyle bahseder. Eşi sayesinde estetiğe aykırı şeylere sert tepki gösteren biri olmasını çocukluğundan itibaren kendini sürekli yenilemesi ve geliştirmesiyle açıklar. Geleneklerine devam eden batılların, kendilerini geliştirmeye çalışan Doğuluları medya organlarında -geri kaldıkları için- alay konusunu yapmalarına nefret duymasının elbette bir anlamı vardır. Çünkü Malik Bin Nebi mezkûr kitabında da bahsettiği gibi hayatı boyunca başta kendi şahsı olmak üzere Cezayir halkının ve İslâm dünyasının kendini yenilemesini, geliştirmesini, sömürge olmaktan kurtulup hür bir şekilde medeniyet değerlerine yaslanarak hayatlarını idame ettirmelerini savunmuştur. Bu bakımdan teşkilatlar kurmuş, insanların örgütlemiş, sivil toplum kuruluşlarında aktif görev alarak mazlum milletin duyarlılığını artırmaya çalışmıştır. Sömürge sorununa siyasi açıdan değil de uygarlık açısından bakmayı yeğlemiştir.

Çağa Tanıklığım kitabının devamının olmasını, yazarın 1939 sonrasından vefatına kadar olan dönemi, hep mücadele ettiği Cezayir'in kurtuluş mücadelesini ve sonrasında yaşananları da kaleme almasını ve okuyucusuyla paylaşmasını isterdik. Bu şekilde yazarın hayatına kendi zaviyesinden daha bütünlüklü bakmış olacaktık. Malik Bin Nebi'nin hatıraları 20. yüzyıl başından Kuzey Afrika bölgesindeki Müslüman ve mazlum toplumların trajik hayat hikâyelerini, sömürgeciliğin karanlık yüzünü, özgür iradesiyle var olmaya ve bir şeyleri değiştirmeye çalışan gençlerin hayatını anlatması bakımından tarihî bir vesika sayılabilir. Yazar sadece kendi hayatını değil içinde yaşadığı toplumu, değerlerini, hayat şartlarını, âdet ve geleneklerini, tatlı-acı olayları yer ve zaman vererek ayrıntılarıyla okuyucusuyla paylaşıyor. Kitap müellifin fikir dünyasını, düşüncelerinin arka planını anlamamızı da kolaylaştırıyor. Hatırat Batı'nın sömürge/daha çok kazanma/kapitalizm uğruna mazlum coğrafyalar ve toplumlar üzerindeki kirli emellerini göstermesi açısından da önemli ibret sahneleri barındırıyor. Müslümanların her yönden güçlü olması, her çağa ve şarta göre madde planında “binek atlar hazırlamasını”, mana planında ise uygarlık mücadelesi vermesinin önemini bir kez daha hatırlatıyor.

DÖNEMİNDE YALNIZ BİR KİTAP: *HATUN*

CİHAN AKTAŞ

Musa Carullah

1980'lerin başlarında İslâmî dünya görüşünü ve hayat tarzını benimseyen genç kızlar, İslâm'da kadın konulu, çoğu da aynı başlığı taşıyan kitaplar okudular. Bu kitapların ekseriyetinde, kadının erkeğine ve ailesine yönelik vazifeleri benzeri bir dil ve örneklerle anlatıldı. Bekir Topaloğlu gibi farklı bir içerik kaygısı taşıyan birkaç isimden elbette söz edilebilir. Bu kitaplarda üzerinde en çok durulan konulardan biri de tesettürdür.

Beri taraftan bazı kitaplarda tesettür konusunda ileri sürülen ifade, çizilen imaj ve yapılan açıklamalar o denli tuhaflaşır ki ebeveynler kızlarına bunları nasıl izah edeceklerini şaşırırlar. Birkaç örnek: Cağaloğlu'nda karşılaştığım, 80'lerde basılmış ilk kitaplardan birinin kapağında, üzerine başörtüsü geçirilmiş bir kabak resmi vardı. Bu resmin sadece tesettüre niyetlenen bir genç kıza değil, cinsiyetlere yönelik düşünceleri olgunlaşmamış bir erkek çocuğunun da bilincinde olumlu iz bırakması beklenemez. Yanı sıra, tesettürü savunmak adına öne sürülen, "kasapta, çengelde sallanan et" benzetmesi de son derece rahatsız edici. "Açık zarf-kapalı zarf" kıyaslaması da öyle değil midir? Bir başka izahı ise küçük kızım İran'da eğitim gördüğü ilkokulda öğretmeninden duymuştu 2000'lerin başlarında: "Bir masa, üstü açıkken mi hoş durur, örtülüyken mi?"

Benzeri kapsamda İslâm'da erkek konulu kitapları yazılmamasının, geçmişten bugüne uzayan, iffetin korunmasını salt kadının çabasına bağlayan yaklaşımı güçlendirdiği söylenebilir. Kadın

gibi erkek de giyim kuşamında bazı ölçülere uymakla mükellef. Yanı sıra erkeğin mükellef olduğu başka bir tutum da bakışlarını sakınmak... Bu, bakışlarını kaçırmak değil aslında, bir bakış eğitimi. Israrla, rahatsız edecek şekilde, şehvetle bakmanın, bakmayı sürdürmenin eğitimi...

MÜSTESNA BİR KİTAP

Musa Carullah'ın *Hatun'u*, Müslüman kadınların hak ve hukuklarının, yanı sıra sorumluluklarının da Asrı Saadet'e yakın bir kavrayışla ele alındığı müstesna bir kitap. Eşi Esmâ Aliye'ye ithaf ettiği bu kitabı Carullah 1916'da kaleme almış, 1933'te Berlin'de bastırılmış. Sonraki dönemlerde Ali Şeriatî, Aîşe bin Şatti, Aîşe Cabbar, Fatima Mernissi, Aysel Zeynep Tozduman, Gannuşî, Cemile Kediver... gibi birçok yazar da (Müslüman) kadını mükellef bir insan, sosyal bir varlık olarak muhatap alan kitaplar yazdılar.

20. yüzyılın başlarında Rusya Müslümanları arasında dikkat çekici eser ve fikirleriyle ortaya çıkan Musa Carullah (1875-1949) Kazan'ın Rostov şehrinde dünyaya geliyor. Buhara, Mısır, Hicaz, Şam ve Hindistan'da tahsil gördü, gezip gördüğü medreselerde hayal kırıklığı yaşayıp, hayatını İslâmî ilimlere ve Müslümanların çeşitli dinî, siyasi, sosyal ve kültürel meselelerine adıyor.¹ Carullah divan üyesi olarak katıldığı 1917'de Moskova'da toplanan Beşinci Rusya Müslümanları Kurultayı'nda sunuyor *Hatun'u* ilk kez. Başlığı "İslâm'da Kadın-Erkek Eşitliği" olan bildiriyle dikkatleri üzerine çekiyor. Ancak Rusya'da yaşanan gelişmelerin akabinde yerini yurdunu terk ediyor ve daha sonra genişlettiği metni ancak 1933'te Arap harfleri bir matbaa kurduğu Berlin'de bastırıyor.²

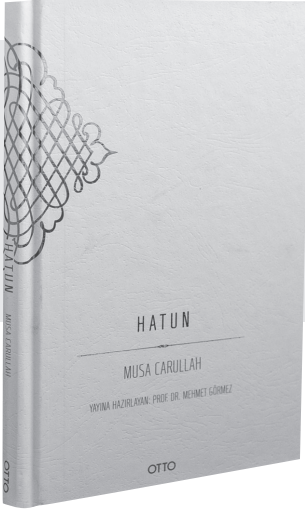
Musa Carullah'ın ilk kez bir metnini okuduğunda, 80'lerin başlarıydı; İslâm âleminin sorunları

- 1 Musa Carullah'ın düşünce dünyası hakkında detaylı bir inceleme için bk. Mehmet Görmez, *Musa Carullah Bigiyef*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994. Ahmet Kanlıdere, *Kadimle Cedit Arasında Musa Carullah Hayatı-Eserleri-Fikirleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.
- 2 Musa Carullah'un *Hatun* kitabının 1933 yılında basıldığı genel kabul görse de eserin *Ailede Kadın* adıyla 1932'de Berlin'de basıldığını belirtenler de vardır. Bk. Zeki Velidi Togan, "Musa Carullah Beg'in Hayatı ve Eserleri", *Selamet*, 23 Kasım 1949, sayı: 105, s. 2. Ayrıca bk. M. Rahmi Balaban, "Musa Carullah'ın Ana Fikirleri", *Müslüman Sesi*, 14 Ocak 1953, sayı: 70, s. 15.

Musa Carullah'ın *Hatun'u*, Müslüman kadınların hak ve hukuklarının, yanı sıra sorumluluklarının da Asrı Saadet'e yakın bir kavrayışla ele alındığı müstesna bir kitap. Eşi Esmâ Aliye'ye ithaf ettiği bu eseri Carullah 1916'da kaleme almış, 1933'te Berlin'de bastırılmış.

nı tartıştığı metnin dili, son derece güçlü, cesur, hayat dolu ve dinamik gelmişti bana. *Hatun'u* ilk okuyuşumda ise Osmanlı'nın son dönemlerinde birçok Müslüman yazarın yaptığı gibi, çöküş ve yozlaşma konusunda özellikle kadınları sorumlu tutma kolaycılığına kapılmadığını fark etmişim. Kazan'da yaşamının getirdiği çoğulcu görüş yeteneği, kendini hükümlü bilmemenin sorularıyla birlikte insafî da kazandırıyor olmalıydı. Osmanlı yazarları arasında niye benzeri kapsamda bir kitap yazan olmadı diye düşündüğüm olur. Dönemin İslâmî dergilerinde ya yenilikçi fikirleriyle öne çıkan Tataristanlı Rızaeddin Bin Fahreddin ya da Mısırlı Ferid Vecdi gibi isimlerin metinlerinden tercümeler ağırlıktaydı. Bu kısıtlılığa yol açan sanırım, haddizatında büyük çöküşün de sebebi olan, -bir tür panik de içeren korumacı tavırla bağlı olan- bir kibir. Osmanlı aydınları çöküşe engel olmak için türlü yollar denediler ama olmadı. Bu aydınlar arasında yer alan Fatma Aliye, Halide Edip gibi yazarların yanı sıra kadın grupları da, gerek çöküş sebeplerinin tahlili gerekse çözüm arayışları konusunda yoğun bir faaliyet sergilediler. Hayriye dernekleri yoluyla savaşların ve eğitimsizliğin yol açtığı sorunlara çözüm aramaya çalıştılar. Böyleyken, Said Halim Paşa gibi birçok yazar, çoğu zaman da dinî gerekçeler öne sürmek suretiyle, çöküşten, birçok sebebin yanı sıra aile sorumluluklarını artık eskisi gibi üstlenmediklerini düşündükleri kadınları sorumlu tuttu.

İşte o yıllarda kaleme alınan *Hatun*, Aliya'nın *Özgürlüğe Kaçışım*'ıyla birlikte, en çok atıfta bulunduğum kitap olabilir. Her şeyden önce ismi iyi duygular uyandırıyor insanda. Carullah

***Hatun*, keşke bütün aile ve okul kitaplıklarında yer alsa. Çok evlilikten boşanmaya, tesettürden şahitliğe birçok konuda, dili ve içeriğiyle günümüz insanına hitap edebiliyor hâlâ. Âlimimiz fildişi kuleden ve hegemon bir bakışla yazmıyor, cesaret kırıcı, çıkmaza yol açan, hayatın akışıyla çelişen tanım ve tespitlerden de uzak duruyor.**

da birinci bölümün başında, eseri için bu kelimeyi niye seçtiğini anlatırken, “Şark’ın gerek eski, gerekse yeni edebiyatında, evleri idare eden hanımefendiler, aile anaları ve atalarımızın refikaları için, kadim zamanlardan beri bir hürmet tabiri olarak ‘hatun’ kelimesi kullanılır” diye belirtiyor. Son asır Batı edebiyatında Hz. Havva’nın kızları için “cins-i cemil” ve “cins-i latif” gibi aşk ve muhabbet tabirleri kullanıldığını, gelgelelim bu bakışın içerdiği “hevai” boyuta karşılık “hatun”un “hürmet ve saygı” yansıttığını dile getiriyor. İki bakış açısının da güzel yanları olabileceğini, ancak Şark’ın bakış açısının daha şerefli ve daha kutsi olduğunu vurguluyor. İlerleyen sayfalarda kelimenin Arap lügatinde kraliçelerin lakabı olduğunu, hürmet ve şerefi büyük hanımefendiler için kullanıldığını öğreniyoruz. Rusya’da “katın” olan kelime Türkistan’da yine, “hatun”dur. “Avrat” kelimesi için pek de cazip açıklamalarda bulunmaz Carullah. Yazarın *Hatun*’a yansıttığı bakış açısı şöyle özetlenebilir: “Muhabbet, hürmetsiz olmaz.”

MAHREMİYET VE KAMUSAL ALAN

“Hatunun Toplumsal Değeri” başlığı altında, Bedevi Arapların Lügat Defteri’ne dayanarak yaptığı tanımlamalarla, kemalin en büyük gayesini “süse ihtiyaç duymamak” olarak gösterir düşünürümüz. Çeşitli irdelemelerin arkasından ise işte şunu yazar: “Medeniyet dünyasının bu kadar moda müptelası olması, hanımların süse ve süs eşyasına sınırsız derecede rağbet etmesi, aslında erkeklerin günahıdır. Erkekler hatunların güzelliğinden ziyade edeplerine ve toplumsal değerlerine kıymet verselerdi, onlar edebi kemal ve manevi cemel hususunda bir-

birleriyle yarışlardı.”³ Bir hayli düşündürücü ve zamanında neredeyse yalnız ve uzun zaman da öylece kalacak tespitler bunlar. İsmail Kara da 1990’larda *İzlenim*’e verdiği bir röportajda benzeri bir tespitle bulunarak, modern çağda kadınlarla ilgili birçok sorunun öncelikle erkeklerdeki sorumluluk bilincinin eksilmesinden ileri geldiğini dile getirmekteydi.

Musa Carullah’a göre, kadınların İslâm’ın ilk dönemindeki saygınlığını tekrar kazanabilmesi için eğitime önem verilmeli ve hukuki açıdan güvenlikleri sağlanmalıdır.⁴ İkisi erkek dördü kız olmak üzere altı çocuğu bulunan âlimimiz, çocuklarını Rus mekteplerinde okutmuş, İslâmî terbiyelerini ise kendisi üstlenmişti.⁵ Gerek Finlandiya Müslümanlarını aydınlatan gerekse diğer bağlamlarda kadın ve kızların sosyal hayattaki çeşitli durumlarına da temas eden *Uzun Günlerde Oruç* risalesinde “Kızlara çağdaş irfan ve terbiye verilmediği”⁶ hususunu vurgular.

Hatun’un yazılışından neredeyse bir yüzyıl sonraya uzandığımızda, başörtülü kadınların, erkeklere özgü ölçülerle yapılandırılmış kamusal alana dâhil olma mücadelesi verirken, itham ve suizanlarla yaralanmamak için erkeksi bir tutum sergilemeye mecbur bırakan bir tanım ve tarif kıtlığı, bir anlayış uçurumuyla engellendikleri gerçeği çıkıyor karşımıza. Benzeri bir tutumu 1923’ten itibaren Kemalist kadınlarda da görmek mümkündür. 1990’ların başlarında yazdığım “Seçilen” öyküsü bu izlenimlerin eseri.

3 Musa Carullah, *Hatun*, yayına hazırlayan: Mehmet Görmez, Otto Yayınları, Ankara, 2004, s. 37.

4 Ayrıntılar için bk. Ahmet Kanlıdere, *age.*, 209-224.

5 M. Rahmi Balaban, “Musa Carullah Hayatı- Ana Fikirleri- Seçme Yazıları (1875- 1949)”, *Müslüman Sesi*, 23 Aralık 1952, sayı: 69, s. 5.

6 Musa Carullah, *Uzun Günlerde Oruç*, haz. Yusuf Uralgiray, Ankara, 1975, s. 231-232. Ayrıca bk. M. Rahmi Balaban, “Musa Carullah’tan Seçme Yazılar”, *Müslüman Sesi*, 12 Mart 1953, sayı: 73, s. 11.

Tesettür kamusal alanla ilişkindir, gelgelelim mahremiyet de kamusal alana savruldu son yüz yıl içinde ve bu savrulmanın neticesinde kamusal alan tarafından emildi, fethedildi. Bunun apaçık sonuçlarından biri, mahrem alana ait sayılan imgelerin, kamusal alanda yasak olmaları dahi, bilinçaltında bu şekilde görülüp hesap dışı bırakılmasıdır. Modernistler, başörtülü kadın hangi başarıyı gösterirse gösterebilir, bunu akıl ve zekâyla ilişkilendirmekte zorlanır, Müslüman erkekler ve bazen Müslüman kadınlar da, başörtülü kadının kamusal başarısını istisna şerhi koyar gibi bir çekinceyle değerlendirir. Beğeniye oluşturan, belirleyen kıstaslar çoğu zaman arzu kapitalizmidir. Bir marka yüzü, bir dizi yıldızı, bir sosyal medya fenomeni, bir film afişi...

Burada bir paradoks çıkıyor karşımıza. Ne yapsın tesettürlü kızlar yani, beğeni ve arzulara hitap edecek hâl ve hareketlere mi yönelsinler? Başka biri de çıkar der ki bütün moda ve kozmetik sektörü bunun için faaliyet göstermiyor mu zaten? Soylu istisnalar hep vardır ama televizyon dizilerine göz attığınızda erkek kahramanlar mafyatik veya endüstriyel alanın güçlüleridir, gönül verdikleri kızlar da mahalleden çıkmamışlarsa bile çok geçmeden bir ajans tarafından keşfedilmeye açık bir hazırlık içindedirler... Romantik kahraman Adnan, Avrupalı görünümlü salon kadını Belkis'i, mütevazı, takvalı, ilim ehli bir Müslüman olan Süheyla'ya tercih etmemiş miydi? Kendi olma çabası ancak, salih bakışlarca ayırt edilir. Musa Carullah'ın *Uzun Günlerde Oruç* kitabında ifade ettiği üzere "Görmek öz gözümüzle, bilmek de öz dimağımızla olur."

EDEP, HÜRRİYET, HÜRMET, İSTİKAMET VE KUVVET RUHU

Musa Carullah, İsrâ Suresi 17'nci ayetteki "*kendilerine ilim verilen kimseler*" ayetiyle Matta'nın 25'inci babındaki "On Gelin Kıssası" arasında bir bağ kurarak, hatunların "ellerine (ilim) meşale(si) verildiği takdirde" hakikat talebinde erkeklere göre daha güçlü davrandıklarını vurguluyor. "Hakikate çağrı sesi duyulduğunda ilk önce hatunlar uyanır. (...) kızlarınızın, gelinlerinizin ve hatunlarınızın ellerine meşale veriniz ki, edep haremlerine, hakikat kâbelerine ve hürmet kürsülerine erkeklerden önce varsınlar.

Varsınlar ki, sevgili yavrularınızı edep, hürriyet, hürmet, istikamet ve kuvvet ruhu ile terbiye etsinler."⁷

Kızlarını ilimden mahrum bırakanların onları annelik vasıflarını öne sürerek din adına kapalı bir alana yerleştirmeleri, Carullah'ın bu yorumları zaviyesinden bakıldığında ancak gafletle izah edilebilir. Bir cep telefonu mesajındaki birkaç övgü veya vaat o kapalı alana has korunmuşluğun duvarlarını çöküntüye uğratar. Konu peçe kullanmak olduğunda ise şöyle bir yorum yapmıştır düşünürümüz: "Eğer hatun iffetin değerini bilmiyorsa yüz perdesinin de hiçbir kıymet-i harbiyesi olmaz." Âlimimiz, peçeyi fitne korkusuna bağlayarak savunma mantığını da eleştirmekten geri durmaz: "Fakat fitne nerede? Havada fitne olmaz. Güneşin ışığında, bilginin aydınlığında fitne olmaz. Olsa olsa fitne erkeklerin gözlerinde, kalplerinde yahut dillerinde bulunur. İlle de bir tedbir almak gerekiyorsa, erkeklerin gözlerine nikab, kalplerine adap, dillerine ceza lazım gelir."⁸

"Şark'ın gayretli müellifleri," diye yazar Musa Carullah, "hicaptan ve açık saçıklıktan söz ederken her nedense gözlerini, özlerini, dillerini, kalemlerini, kalplerini ve fikirlerini İslâm kadınlarının yüzlerine, özlerine ve edeplerine dil uzatmak şaibesinden kurtaramıyorlar. Bu müelliflerin en ciddi felsefeleri fitne korkusu, en keskin okları da itham etmektir. Eğer ayıp [bakan] gözde, perde de [bakılan] yüzde olacaksa, o zaman bu insafsızca bir paylaşım olur."⁹

Düşünürümüze göre iffet konusundaki zayıflığın sebebi, saygının yokluğudur. "İnsan bakarken saygı bulunursa, kalpte kötü duygular kalmaz. (...) Kalbinde hastalık olan kimseler ümide kapılır." Ahzâb Suresi'nin 32'nci ayeti kerimesi de bu hususa işaret etmektedir.¹⁰ Hatunlar için ne kadar sadakat lazımsa, erkekler için de o derece sadakat gerekir. Nikâhun kutsiyetine sadık kalmak iki taraf için de eşit derecede zorunludur. Belki de iffet öncelikle erkeklere gerekir. Zira erkekler iffetli olursa hatunlar her zaman iffetli olur.¹¹

7 Musa Carullah, *age.*, s. 53.

8 Musa Carullah, *age.*, s. 65.

9 Musa Carullah, *age.*, s. 111.

10 Musa Carullah, *age.*, s. 109.

11 Musa Carullah, *age.*, s. 108.

BİR KAMUSAL ALAN MUAŞERETİNİN TESİSİ

Konuyu günümüze getirecek olursak, hâkim eleştiri konusu, kötü tesettürdür, peçe kullanımından çok daha kapsayıcı bir kavram olan hicap değil. Başörtüsünün sembolik önemi bir yana, bazen başı örtülü olmayan bir kadın bize başı açık olandan daha hicaplı gelebilir. Beri taraftan hicabın sadece kadınlardan beklenen bir sorumluluk şeklinde anlaşılması, genç Müslüman kadınlar üzerinde zaman zaman ağırlaşan bir yük etkisi oluşturur.

Bunun ilk sebeplerinden biri, Müslüman erkekler tarafından muhatap alınmadıkları, saygı görmedikleri şeklinde bir hissiyattır. 90'ların başörtülü kadınları, kamusal alanda aileden biri görülmenin itinasızlığını çözümleyip büyük ölçüde aşmışlardı, günümüz gençleri bu itinasızlığı kolay hazmedemiyor. Söz gelimi, bir "abi" aynı yaşta iki arkadaştan başı örtülü olana, "sen daha büyük gösteriyorsun" derse, muhatabı kendini daha yaşlı, daha çirkin, daha az ilginç, donuk, soluk görüp bunu da evvela başörtüsüyle ilişkilendirmekte. Bakışını korumayan saygı göstermeyi de üstüne almıyor. Bir kamusal alan muaşeretinin tesisi de önce aile ortamında kazanılıyor.

Musa Carullah'ın döneminden epeyce farklı olarak günümüzde Müslüman genç kızlar daha fazla kamusal sorumluluk peşinde koşuyor, bir meslek sahibi olmaya çabılıyor, erkence evlenme eğiliminden uzak duruyorlar. Elbette bu dediklerim Müslüman genç erkekler için de geçerli. Aile kurumunun bir bakıma, çift ilişkilerindeki yeni bir denge arayışının buhranını yaşadığı söylenebilir. Birçok genç kız, evliliği, annelerinde izledikleri çelişki ve tutarsızlıklar gösteren hak ve ödevler dairesine dâhil olmakla bir tuttukları için evlenmekten kaçınıyor. Kütüphanelerde yer edinmiş kitapların birçoğu, muhtemelen içinde buldukları açmaz için yardım etmiyor onlara, ufuk açmıyor.

Düşünürümüz çok evlilik konusunda da mecburiyetlerle alakalı ve adaletle kaim olması gereken istisnai nitelikli iznin keyfi sebeplerle kullanımının yol açtığı yozlaşma ve hasarların üzerinde duruyor.¹² "Her insanın sadece bir refiki [hayat arkadaşı] olur." diye vurguluyor.

12 Ahmet Kanlıdere, *age.*, s. 220-224.

"Her hatunun bir kocası, her erkeğin yalnız bir hatunu olur. Kadın için bir kocanın varlığı tabiat kanunudur; bunun tersi vahşettir. Erkek için ise bir hatunun varlığı adalet kanunudur; bunun da aksi ya zulümdür, menedilir yahut da zaruretler, rıza bulunmadıkça, ruhsat olmadıkça caiz olmaz."¹³

Kitabı yayına hazırlayan Mehmet Görmez'e göre, Musa Carullah, Kur'an-ı Kerim'in, kadın konusunda getirdiği hükümlerin önünü açık bıraktığı görüşündedir: "Başka bir ifade ile," diye devam ediyor Görmez, "Kur'an kendi inanlarına kadın hakkında çizdiği çerçeve ile de yetinmeyip zaman içerisinde daha ileri adımlar atmalarını emretmiştir. Ne var ki, Müslümanlar tarih içinde Kur'an-ı Kerim'in bizzat çizdiği çerçeveyi dahi yakalayamamış ve Kur'an öncesi düşünceler İslâm toplumlarında hayatietini hem de İslâm görüntüsü altında devam ettirmiştir."¹⁴

Kendi döneminden ileri, bu yönüyle de Asr-ı Saâdet'e yakın bu kitap, *Hatun*, keşke bütün aile ve okul kitaplıklarında yer alsın. Çok evlilikten boşanmaya, tesettürden şahitliğe birçok konuda, dili ve içeriğiyle günümüz insanına hitap edebiliyor hâlâ. Yazarı ise, Ömer Rıza Doğrul'un vurguladığı üzere, "Bütün İslâm âlemi için ulvi bir örnektir. Yaşadığı devrin irfanını almış ve İslâmiyet'i o irfanın yürüyüş ve duyusu ile kavramıştır. İslâmiyet'i bugün ruhunu aydınlatan bir ilham kaynağı olarak Müslümanlara yeniden sunmuştur."¹⁵ Hakkında çalışma yapanlar onun *Hatun*'un iç kapağında ve Kahire'de 1935 yılında basılan birkaç eserinde annesine nispetle İbn Fatıma imzasını kullandığını belirtirler.¹⁶

Âlimimiz fildişi kuleden ve hegemon bir bakışla yazmıyor, cesaret kırıcı, çıkmaza yol açan, hayatın akışıyla çelişen tanım ve tespitlerden de uzak duruyor. Her elime aldığımda, daha önce dikkatimi çekmemiş bir bilgi ve tespitle yeniden aydınlatıyor ufkumu. Gelecek yüzyıllarda da döne döne yararlanan okurları olacaktır eminim.

13 Musa Carullah, *age.*, s. 96.

14 Musa Carullah, *age.*, s. 11.

15 Ömer Rıza Doğrul, "Musa Carullah", *Selâmet*, 26 Eylül 1947, sayı: 19, s. 2.

16 Ahmet Kanlıdere, "Musa Carullah", *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2020, cilt: 31, s. 215.

HASAN BACANLI'NIN ARDINDAN

GÜLŞEN ÖZER

Türkiye’de eğitimle ve psikolojiyle ciddi biçimde ilgilenenler arasında bile rahmetli Hasan Bacanlı’yı tanıyanların nadiren çıkabilmesi, kitaplarından, makalelerinden, sohbetlerinden ve yaptırdığı tezlerden habersiz kalınması ülkemizin kültürel ortamının tek boyutluluğunu gösterir. Kuşkusuz Bacanlı Hoca’yı farklı kılan en temel husus, çalıştığı konulara geniş bir perspektiften yaklaşabilmesini sağlayan vizyonu, olağanüstü dil becerisi ve farklı biçimlerde yazılmış çok çeşitli kaynağı kullanma maharetiydi. Örneğin işine gelen sorulara işine gelen cevapları veren Harari’nin kitabında Türklerin ve Müslümanların yer almamasına işaret ettikten sonra insanın asıl özelliğinin *sapiens* olmak değil, *capiens* olduğunu uzun uzadıya tahlil etmişti. Elbette burada yapılan, basit bir harf değişimi değildir. *Sapiens* bilmeye cesaret eden anlamına gelirken *capiens* çevresini ve dünyasını sınırlandırmak, tutmak, ele geçirmek isteyen insana işaret eder. Yine *Özür ve Af* kitabı bağlamında dilimizdeki özür kavramının ağırlığını Batı dilleriyle karşılaştırarak anlatması da aynı çerçevede ele alınabilir.

Bundan sonra Hasan Bacanlı’yı yakından tanımının yolu kitaplarından ve kısmen de yazılarından geçer. Bacanlı ile tanışıklığı bulunmayanlar geç de olsa metinleri üzerinden her zaman onunla, dertleriyle, alacakaranlıkta sürdürdüğü mücadelesiyle hemhâl olabilirler. Belirtilmelidir ki o özellikle gelenek, medeniyet, birey-fert, doğru bilgi, kültür, muhafazakârlık konulu yazılarında öğretici bir eda ile her şeyin ele alındığı reçeteler sunmaz, çoğunlukla birikimine yaslanarak bir teklifte bulunur. Zihnindeki soruları okurlarıyla paylaşır, kendi cevap

denemelerini ortaya koyar. Metinlerinde başkalarının yazılarında yan yana gelmesi imkânsız olan Muhammed Cabiri ile Yalçın Koç’u, temel kavramlarını Batı’dan alan psikoloji bahsinde ise *Psikologların Gizli Dünya Görüşü* kitabının editörleri Brent D. Slife, Kari A. O’Grady ve Russel D. Kosits’i ağırlaması bu tutumunu belirginleştirir. Zaten bir kişiyi entelektüel kılan vasıf da çoğu zaman bilgi birikimi ve problemlere cevapları değil, aynı zamanda canı gönülden bunları paylaşması değil midir?

HARBİ VE HASBİ YERLİ

Türkiye’de yerli eğitim bilimciler çizgisinde sayılabilecek isimlerden biri olan Hasan Bacanlı için bir kitabından hareketle “yurdun gölgesinde bir eğitim bilimci” diyebiliriz. Bacanlı’nın Millî Eğitim Bakanlığı’nun yayımladığı bazı kitap ve metinlerin ciddi yanlışlar içerdiğini belirtmesi onun harbi ve hasbi yerliliğini anlamaya katkı sunacağı gibi perspektifini de belirginleştirecektir. Türkiye’deki eğitim sisteminin hâlâ kendi bildiği gibi işlemeye devam ettiğini de gösterecektir. Varlığımızı ve yaşadığımız şartlarda ne yapabileceğimiz üzerinde durmadığımızı belirten Bacanlı nasıl bir toplum olduğumuzun ayırıcılığına işaret etmişti: “Bir ara Millî Eğitim Bakanlığı’nun hazırladığı akran eğitimi ile ilgili bir kitapçık elime geçti. O ayrı bir fecaatti. Yazarlar üç tane yabancı metinden parçalar derlemişlerdi ve Türkiye’den örnek bulamadıkları gibi aldıkları örnek vakaları da Türkçeleştirememiş ve yabancı isimlerle yayınlamışlardı. Ya Türkiye’de böyle bir durum yaşanmıyor ya da bu kitapçığın yazarları Türkiye’de ne olup bittiğini bilmiyorlar diye düşünmüştüm.”

Aslında Bacanlı eğitimle alakalı gelişmeleri ister sosyal medyada isterse makaleler şeklinde ele al-sın olayları kendi akademik tecrübesiyle anlamaya çalışırdı. Toplulukçu kültürlerdeki değerler eğitimi ile bireyci kültürdekilerin birtakım esaslı farklılıklar gösterdiğini anlattı kimi sohbetlerin-de. Bu noktadaki hassasiyeti, üzerinde hassaten durulması gereken bir özelliğiydi. Karşılaştığı olumsuzlukların öznelerini kötü niyet taşımak-la suçlamazdı elbet. Göstermek istediklerini kavramak için Millî Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün German Cooperation, KfW ve UNICEF ile beraber hazırladığı *Psikososyal Destek: Deprem Psikoeğitim Programı* adlı metin bağlamında yazdıkları dikkat çekicidir. Çünkü Bacanlı bir yayın üzerinden, Türkiye'de eğitim sisteminin -gerek kurumları, yani iskeleti, gerek ethosu ve ideolojisi, yani o iskeletin altında yatanları ile- nasıl kurulup işlediğini çarpıcı bir biçimde göstererek mikro ve makro perspektifleri ustalık-la birbirine bağlar. Şu pasaj örneğin: "(...) bazıları aktarmanın aktarması niteliğinde ve etkinliklerin tümü yabancı kaynaklardan aynen alınmış. Yabancı kaynaklardan tabii ki yararlanalım, ama bu topluma uyarlayarak kullanalım. Bu toplum-daki insanlara 'Amerikalı' muamelesi yapmayı doğru bulmuyorum. Bütün bunlar gösteriyor ki, Bakanlık ne yapabileceğini bilmiyor, yabancı kaynaklardan aktarmacılık yaparak geçiştiriyor. Adı 'Millî' olan bir bakanlığın 'millî' olmayan me-tinleri bunlar. Ne yapılabileceğini bilmeyen ve bunu dert edinmeyen insanlar ya nereye varaca-ğı belli olmayan 'farkındalık' çalışmaları yaparlar ya da yabancı kaynaklardan aktarma yaparak bir şeyler yapmış gibi görünmeye çalışırlar. Bunu özel sektör yaptığında anlaşılır bulabiliriz, ama Millî Eğitim Bakanlığı'nın böyle yapması üzücü. Anlaşılan o ki, bu memlekette bu kadar eğitimci var ama bu işleri yapabilecek kimse yok."

Hasan Bacanlı'nın *Türk Yurdu* dergisinde yayımladığı müstakil makalelerinden birindeki şu cümle buradaki eleştirilerinden uzak değil: "Türk millî eğitim sistemi hem toplumla hem de toplumun kültürü ve geleneği ile uzlaşmak zo-rundadır. Eğitimin yeniden tanımlanması onun toplumla ilişkisinin de belirlenmesini doğurur." Görüldüğü gibi Bacanlı oradan buradan toplana yanlış bilgilerle bir çıkış yolu bulunamayaca-ğının ayırındaydı. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e,

tek parti devrinden günümüze kadar devam eden sancuları eğitim bilimlerinin verilerine dayalı olarak anlamaya çalışanların vurguladıkları da özünde bu değil midir? Bu coğrafyanın en can acıtıcı, en belalı konularından birisi olan kültür hadisesi eğitim yahut maarif olmaksızın ele alınabilir mi?

Sonuçta kültür hayatımızda iz bırakan eserlerin bir kısmı kültür ve medeniyet değişmelerine, bir kısmı da eğitime odaklanarak tartışma güzergâhlarını genişletmeye çalışmışlardır. Öyle anlaşılıyor ki toplumsal ve tarihî akışta karşı karşıya kalınan zorluklar fikirleri ve çözümlemeleri bakımından derinlikli simalar yetiştirebiliyor. Hasan Bacanlı'nın eğitim anlayışını kavramak için en iyi ifadeler şunlardır desek abartmış olmayız: "Müslümana yakışan Allah'a ve kurallarına teslim olmaktır. Doğa yetkinliğe doğru gidi-yorsa Müslümanın görevi yetkinleşmektir; yani eğitimi doğal yani Allah'ın çizdiği çizgiye geri döndürmektir." Sorunun da cevabın da ilimle bağlantısını kuran Bacanlı, "Eğitimle ilgili doğru soruları sormadığımız sürece yanlış cevaplar üretmeye devam edeceğiz" in ayırına varmıştı. Zaten Bacanlı'nın telif ve çevirilerini okuyanlar, onun sürekli kültürle, eğitimle, değerlerle, tarihle, düşünceyle ve kimlikle ilgilendiğini görürler. Bilindiği üzere bu kavramlar etrafındaki çok boyutlu hususlar kimi zaman sert tartışmalar yaratmış kimi zaman ise fiili zorlamayla karşı-lanan bir içeriğe ve tarihsel arka plana sahip ola-gelmişlerdir. Onun entelektüel var oluşunu daha yakından öğrenmek için hayatına ana hatlarıyla bakmakta yarar var.

HASAN BACANLI KİMDİR?

Hasan Bacanlı, 1961 yılında Denizli'nin Tavas ilçesine bağlı Nikfer kasabasında dünyaya geldi. Manisa Demirci İmam Hatip Lisesi'ni bitirdikten sonra 1978'de başladığı Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bölümü'nden 1982'de mezun oldu. Aynı üniversitede 1984 yılında yüksek lisans, 1990 yılında doktora öğrenimini tamamladı. 1985-1986 yıllarında Mardin Rehberlik Araştırma Merkezi'nde rehber öğretmenlik yaptı. Selçuk Üniversitesi Selçuk Eğitim Fakültesi'nde (1986-1992) araştırma görevlisi ve yardımcı doçent olarak çalıştı. Daha sonra uzun yıllar Gazi ve Yıldız Teknik üniversitelerinde görev aldı.

Hasan Bacanlı

Hasan Bacanlı, 1994 yılında Ohio State University’de misafir öğretim üyesi olarak bulundu. Burada eğitimde bilişsel boyutunu değil, duyuşsal boyutu çalıştı. Amerika ile ilgili izlenimlerinin bir kısmını 1997’de *Edebiyat Ortamı* dergisinde yazdı. 2003-2004 yıllarında Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu üyesi, 2014-2016 yıllarında Yeşilay Bilim Kurulu başkanlığı, 2014-2019 yılları için UNESCO Türkiye Millî Komitesi üyesi olarak bulundu. Hoca’nın yayımlanan eserleri arasında öne çıkanlar şunlardır: *Eğitim Psikolojisi*, *Duyuşsal Davranış Eğitimi*, *Sosyal Beceri Eğitimi*, *Psikolojik Kavram Analizleri*, *Yetişkinlik ve Yaşlılık* (ed.), *Sosyal İlişkilerde Benlik*, *Unde Scis: Bilgi Psikolojisi Denemesi*, *Değer Bilinçlendirme Yaklaşımı*, *Yetkin Öğretmenin Sınıf Yönetimi*, *Yetkin Ailede Çocuk Yetiştirme*, *Yetkin Problem Çözme*, *Yurdun Gölgesinde*, *İnsan Başkasıyla İnsan Olur*, *Özür ve Af*.

Çeşitli dergilerde çok sayıda akademik makalesi yayımlanan Hasan Bacanlı, Abdullah Laroui’nin *Tarihselcilik ve Gelenek* adlı kitabını da çevirdi. *Türkiye Günlüğü*, *Fecre Doğru*, *Edebiyat Ortamı*, *Türk Yurdu*, *Sosyo-Kültürel Yaklaşım*, *Millî Kültür* gibi dergilerin yanında dijital ortamlarda eğitim, toplum, kültür ve kişilik konulu yazılar yazdı. Küçük Prens’le karşılaşmasını ve onunla yaptığı sohbetleri içeren *Küçük Prens’in Peşinde* kitabıysa onun hem edebiyat birikiminden bir kesiti hem de eğitim anlayışını gözler önüne serer. Farklı vakıf üniversitelerinde de dersler veren Bacanlı 2017 yılından vefatına kadar Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Eğitim Fakültesi’nde çalıştı. Ankara’da tedavi gördüğü hastanede

1 Ağustos’ta vefat eden Bacanlı’nın cenazesi, 2 Ağustos Çarşamba günü ikindi namazını müteakip Ankara Yenimahalle Ahmet Efendi Camii’nde kılınan cenaze namazının ardından Karşıyaka Mezarlığı’na defnedildi.

Genelde yalnızca sınırlı çalışmalarıyla bilirse de eserleriyle yetiştirdiği öğrencilerin kapsamı düşünüldüğünde, Hasan Bacanlı’nın kaybıyla eğitim bilimleri, psikoloji ve kültür sahası değerli bir simasını kaybetmiş oldu. Bacanlı’nun hocalığı boyunca yaptırdığı tezlerin konularına bakarak da bir değerlendirmede bulunulabilir. Bunlardan birkaçı şöyledir: Öğretmenlerin negativizmi ile okul müdürlerinin değişime direnişi, eyleycilik-toplulukçuluk envanterinin Türkçeye uyarlanması, değer bilinçlendirme yaklaşımına dayalı değer eğitimi uygulaması, ahlaki kayıtsızlığı azaltmaya yönelik bir eğitim programı geliştirilmesi ve etkililiği, pozitif psikoloji uygulaması, benlik yapıları, başa çıkma stratejileri, yaşam doyumu, başarı hedef yönelimi, benlik saygısı ve akademik başarı, Piaget’ye göre görelî kavramların kazanılması, algılanan akademik yeterlik ve algılanan özerklik desteği, umut, mesleki seçim hedefleri, ebeveyn katılım algısı, öğrenilmiş iyimserlik eğitimi programı, öznel iyi oluşa dayalı mizah tarzları, psikolojik dayanıklılık modeli, özerklik desteği, ihtiyaç doyumu ve iyi olma.

KELİME SAVAŞLARI

Türkiye’ye dair mesleki bir merakın çok ötesine geçen duygu ve düşünce bağı, onu tanımlayan özelliklerden biriydi. Böyle bir bağ olmaksızın tamamen profesyonel sebeplerle ve kariyer hesaplarıyla eğitim bilimleri çalışmaları yapılma-

sından hoşlanmadı. Bacanlı kültürü bir toplumun yaşama biçimi, o toplumun ortak paydası, o toplumdaki insanların tercihlerine yön veren davranış kuralları şeklinde tanımlardı. Bu noktada işaret edilmesi gereken bir husus da onun kültür sorunlarıyla yakından ilgilenmesidir. Örneğin birey ve fert ayrımı bahsinde Mümtaz Turhan'ın Krech, Crutchfield ve Ballachey'den çevirdiği kitaba *Toplum İçinde Birey* değil, *Cemiyet İçinde Fert* adını vermesinin basit bir çevirmen tercihi olmadığını fark ettirdi. Kavramsal hassasiyeti irdelendiğinde, böylesi tespitlerinin önemi daha iyi anlaşılır.

Yazdıklarından bir kısmı okuyanlara farkında olmadan "Kültüre vâkıf olmadan ciddi bir eğitim bilimci olamazsın" ikazını yapardı aslında. Bu ikazı ve eleştiriyi, doğrulayan onca yazısı kültürel hadiselerle dudak bükkenlerin yüzey-selliklerini mesela Abbas Güçlü gibi adı 'eğitim yazarı'na çıkanlara yapmakta büyük yarar vardır. Kültüre olduğu gibi modern Türkiye'nin süreklilik kazanan tartışmalarına dair ilgisi de esasında akademik hayatının ileri safhalarında belirginleşmişti. Örneğin Türkiye'deki entelektüellerin Fransız Ansiklopedi hareketini Osmanlı düşünce hayatının en üretken isimlerinden olan Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-Zünûn*'undan daha fazla bilmesini, birçoğunun Taşköprülüzade'nin çalışmalarından haberinin bile olmamasını gündeme taşımıştı.

Bununla beraber ona göre kültür yaşayan ve yaşanan bir şeydir ve yaşanarak yeniden üretilmesi gerekir. Bu yüzden geçmişe bakıp övünmenin ve yerinmenin yerine, geçmişin bize aktardığı kültürün geliştirilmesi ve yeni sorunlara çözüm üretilmesi şarttır. Çünkü kültür insanın hayat sorunlarına çözüm üretim yollarından biri, hatta en birincisidir. Özellikle eğitim bilimleri alanındaki binlerce ruhsuz akademik metin ışığında Hasan Bacanlı gibi entelektüel dertleri daha ziyade insanı merkezine alan, kültürü ve sistemi, o kültür ve sistemin dinamik yönünü anlamaya daha yatkın biri için bu alanın sorunlarının farklı boyutlarıyla gündeme taşınması şaşırtıcı görülmemeli.

Hasan Bacanlı, *Yurdun Gölgesinde* adlı kitabında eğitim, eğitim sistemi ve sorunları ile kültür ve toplum odaklı düşünceleriyle yepyeni pencereler açtı. Onun sürdürdüğü izler, eğitim bilim-

cilerin daha önce görüş alanına pek girmemiş meselelerle araştırmacı ve okurların tanışmasını da sağladı. Türkiye'yi bizim müşterekliğimiz ve şemsiyemiz kabul eden Bacanlı, karanlıktaki anlam ve imaları gün ışığına çıkarmaya çalıştı. Onun kelimelerle ilgili savaşların açığa çıkarılması için verdiği mücadele için bu eserinin yanında *Küçük Prens'in Peşinde* metninde ete kemiğe bürünen bakış açısının fark edilmesi gerekir. Gittikçe bireyselleşen ve fanatikleşen günümüz insanını insan olduğunu hatırlatmaya çalışan *İnsan Başkasıyla İnsan Olur* kitabı ise insanın anlamını irdeler. Eserde "İnsan nedir? Nasıl insan olunur? İnsan nasıl tanımlanabilir? Ne kadar özgürüz? Niçin etkileşimde bulunuruz? Nasıl etkileşimde bulunuruz? İlişkiler nasıl gelişir?" gibi sorulara cevap aranmaya çalışılmaktadır. İnsan sorunsalına psikolojik açıdan yaklaşan Bacanlı, İsmet Özel'in "Yolumuz birbirimizi anlamaktan geçmiyorsa, hiçbir yere varamayacağız demektir" sözünü yorumlamaktadır bir bakıma. Geçmişin küllerinden insanın yeniden inşası söz konusudur. Toplumsal kültürümüze içkin olan özür ve af konusunu psikolojik açıdan ele alan *Özür ve Af* adlı eseri de aynı perspektifle kaleme alınmıştır.

Atalarının bilgeliğinin sırrına vâkıf olmaya çalışan Hasan Bacanlı hakkında yazılacak o kadar çok şey var ki. Ama o zaman kocaman bir kitap yazmak gerekir. Genel izlenimlerimi yazmaya çalıştığım bu yazıyı bitirirken Bacanlı'nun başta eğitim bilimleri ve psikoloji olmak üzere anlamlar, kelimeler ve kavramlar bazındaki karışıklık ve belirsizliklerle mücadele ettiğini bir kere daha hatırlatmak istiyorum. İnsanların zihninin birçok kavram konusunda kafalarının karışık olduğu bir dönemde zihinlerin saflaştırılması için Bacanlı'nun farklı zamanlarda yazdığı *İnsan Başkasıyla İnsan Olur*, *Özür ve Af*, *Yurdun Gölgesinde* ve *Küçük Prens'in Peşinde* kitapları hiç beklenmedik noktalarda sunduğu müşterekliklerden ötürü mutlaka özenle okunmalıdır. Onun gibi üretken, konuşkan ve tanık olduklarına dair lafını hiç esirgemeyen bir şahsiyetle tanışmak herkese yeni bir dünyanın kapılarını açacaktır. Özetle hatırı sayılır bir eserler listesi olan Bacanlı'nun dört kitabı eğitim ve psikoloji odaklı düşüncelerinin basit bir odak değişiminin ötesinde, temel bir farklılığa işaret ettiğini ortaya koymaktadır.

KÜRESELLEŞMENİN KÜLTÜREL ETKİLERİ VE KÜLTÜR ENDÜSTRİSİ

CEYDANUR YILDIRIM

1980'lerden bu yana ekonomi, siyaset, sosyoloji, tarih ve antropoloji başta olmak üzere pek çok alanda kendini gösteren küreselleşme, sosyolog ve iktisatçıları yakinen alakadar ediyor görünse de esasında geçerliliği, kapsamı, etkisi nedeniyle uluslararası ilişkilerden ticarete her alanı doğrudan etkisi altına almaktadır. Küreselleşmenin tanımı, çok farklı ilişki ağları sebebiyle kolay kolay yapılamamaktadır, fakat bir düşünür küreselleşmeyi, "İnsanların, pazarların ve teknolojik gelişmelerin eskisinden daha hızlı, daha ucuz ve daha derin bir şekilde etkileşimi ve entegrasyonu" diye tanımlamaktadır. Giddens ise dünyanın köklü bir değişim sürecine girdiğini ve ekonomiye dayalı bu dönüşümün yeryüzünün belli bir bölgesiyle sınırlı kalmayıp zamanla her ülkeyi kapsayacağını savunur.¹ Ekonomik etkileri ele alan bu cümlelerine, kültürel etkenleri de katarak küreselleşme için, "Küreselleşme, gelişmiş ülkelerin zayıf ülkelere karşı siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel üstünlüğüdür." yargısına ulaşabiliriz.

Küreselleşmeyle birlikte dünya küçük bir köy ve tek bir mekân olarak algılanmaya başlarken günümüzde artık iletişim ve ulaşım sayesinde yeryüzü uygulamalara sığacak derecede küçülmüş, kültürler arası entegrasyon en azından sanal ortamda sağlanmıştır. İletişim imkânlarının artışıyla küreselleşme çok daha kolay yayıldı, üstün devletlerin kültürleri ve yaşam tarzları çok daha kolay tanındı.² Böylece, küreselleşmenin birçok ekonomik ve kültürel sonucu ortaya çıkmaya başladı. Küresel medeniyetin kültürü yaygınlaştıkça, iletişim araçlarıyla dünyanın dört bir tarafındaki ülkelere ulaşım kültürel etkiler yaratmaya başladı. Günümüz modern toplumunu belirleyen ana unsura dönüşmüştür.³ Hatta belki dolaylı olarak bile modern toplumdaki insanların sorunlarının kaynağı küreselleşmedir. Ancak küreselleşmenin etkileri konusunda herkes hemfikir değil. Kimileri küreselleşmenin insanlığa büyük bir zarar verdiğini söylerken kimileri de küreselleşmenin bu kadar abartılmaması gerektiğini, hatta küresel-

1 Adnan Mahiroğulları, "Küreselleşmenin Kültürel Değerler Üzerine Etkisi", *Journal of Social Policy Conferences*, 2005, s. 1277.

2 Gönül İçli, "Küreselleşme ve Kültür", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2001, cilt: 25, s. 163-172.

3 Armand Mattelart, Michèle Mattelart, *İletişim Kuramları Tarihi*, çev. Merih Zılhoğlu, İletişim Yayınları, 1998, s. 125-132.

leşmenin bazı faydaları olabileceğini savunur. Özellikle yerel kültürleri geriletmesi, insanları aynı kaynaktan beslemesi, giyim kuşamdan moda tercihlerine kadar farklı coğrafyalardaki milletleri Batı'ya yaklaştırması, insanların kimliklerini silikleştirmesi küreselleşmeye getirilen en ciddi eleştirilerden.

KÜRESELLEŞMENİN ORTAYA ÇIKIŞI

Küreselleşmenin ne zaman ortaya çıktığı belirsiz ve aslına bakılırsa karışık, girift bir olgudur. Günümüzde küreselleşme kavramını etkin bir şekilde kullanmakta ve modern dünya ile bağdaştırmaktayız. Ancak küreselleşmenin tarihi düşündüğümüzden daha eskidir. Bazılarına göre küreselleşme dünya var olduğundan beri mevcut; çünkü milattan önceki dönemlerde bile insanlar minimum düzeyde de olsa etkileşim kurabiliyorlardı, toplumlar birbirlerinden etkilenip farklı icatlar üretebiliyorlardı. Ancak küreselleşmenin modern kökenlerini 1500'lerde denizcilerin ganimet bulmak ve farklı yollar keşfetmek için yaptıkları coğrafi keşiflere dayandırmak genel tarih yazımının bir sonucu.⁴ Ekonomik büyümeyle birlikte zenginleşmenin de etkisiyle pazar talebindeki artış, özellikle az gelişmiş devletleri ve onların siyasi durumlarını zorlamıştır. Afrika'nın köleleştirilmesi, altın ve gümüş birikimine bağlı zenginleşme, sanayi devrimi, kentleşme ve modernleşmeyle birlikte yeni bir ekonomik yapı oluşturulmuş ve bu doğrultuda dünya büyük değişimler geçirmeye başlamıştır. Bu bir bakıma kapitalizmin doğuşudur: "Sosyologlar, kendinden öncekileri yok ederek, yok edemediklerini yağmalayarak ve yağmalayamayacaklarını hor görerek yayılan bu sisteme kapitalizm diyorlar."⁵

Kapitalizmin tarihi ile modern küreselleşmenin tarihi bir bakıma kesişiyor diyebiliriz. Sanayi devriminin yıkıcı sonuçları tüm toplumları etkisi altına alırken, dünyayı saran kapitalist sistemin gelişimiyle beraber küreselleşmenin yayılması daha da kolaylaştı. Artık dünyanın tamamının keşfi tamamlanmış, ticaret yolları

genişletilmiştir. Gemi ve tren gibi ulaşım araçlarının kullanımının artmasıyla birlikte ulaşım gelişmiş, malların dolaşımı kolaylaşmıştır. Sanayi devriminin getirdiği tüketim çılgınlığıyla beraber tekel şirketler üretimlerini artırmış ve satmanın yollarını aramışlardır. Bu üretim-tüketim patlamasının, kazancı katlamak isteyen kapitalistlerin yeni pazarlama tekniklerinin, modanın etkisiyle tek bir kültürün oluştuğunu söyleyebiliriz.

KÜRESELLEŞMENİN VE KÜRESEL KÜLTÜRÜN SONUÇLARI

Ekonomik küreselleşmenin gelişmesi dünyada bazı kültürel sonuçlar doğurmuştur. Dünya çapında artan üretim ve tüketim çılgınlığının sadece ekonomik etkileri yoktur, çünkü tüketim dediğimiz fenomen aynı zamanda kültür, bilgi ve yaşam tüketimidir.⁶ Gelişmiş ülkelerin yerli ve az gelişmiş toplumlar üzerindeki baskısı sonucunda toplumların kültürleri, giyimleri, ortak dilleri ve yaşam tarzları değişmeye başladı ve bu ortak küresel tarza uymayan toplumlar dışlayıcı davranışlara maruz kalmışlardır. "Yerli bir kültürün pahasına yabancı bir kültürün değerlerini ve alışkanlıklarını yamak ve teşvik etmek için ekonomik ve politik gücün kullanımı" olarak tanımlanan *kültürel emperyalizm* böyle ortaya çıkmıştır.⁷

Özelleştirmenin tamamlanması, piyasaların çoğalması ve devletin ve dünyanın küçülmesi, kültürel emperyalizmi hızlandıran faktörler arasındadır. Küreselleşmenin ve kültürel emperyalizmin tüm dünyaya hâkimiyetiyle beraber, insanların daha fazla ürün satın almasını sağlamanın yeni yolları ortaya çıkmıştır. "Moda" kavramı bunlardan biridir. İnsanların bir ürüne sahip olması yeterli olmamalıdır, aynı zamanda "yeni" olmalı ve o yılın trendleri ve belirlenen tercihlerine uygun olmalıdır. Bu tüketim çılgınlığı, insanlarda doyumsuz tüketim ihtiyaçları yarattı. Aynı zamanda reklam sektörünün de buna büyük etkisi oldu ve insanların reklam yoluyla yeni ve modaya uygun ürünler istemesini sağlandı.

4 Beyzade Nadir Çetin, *Küreselleşme Olgusunun Farklı Boyutlarıyla Toplumsal Yansıması: Küreselleşme Karşıtı Hareketler (Türkiye Örneği)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2008.
5 Mustafa Talas & Yaşar Kaya, "Küreselleşmenin Kültürel Sonuçları", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sayı: 22, s. 157.

6 Ali Özbey, "Küreselleşme Perspektifinden Tüketim Toplumunun Sosyolojik Okuması", *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1998, sayı: 2(1), s. 1-11.
7 John Tomlinson, *Kültürel Emperyalizm Eleştirel Bir Giriş*, çev. Emrehan Zeybekoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 14.

Aslında aşırı üretim, bu seri üretimin sonucu ürün bolluğu, insanların bunları alıp tüketmesi için gerekçe icat edilmesini, özendirilmesini gerektiriyordu. Ünlülerin bu ürünleri kullanması, reklamlar, dizi ve filmlerde cazip yansımalar kapitalizmi farklı bir boyuta taşıdı. Ucuz üretim beraberinde iş gücü piyasasının önemini artırırken devreye Çin girdi. Maliyetleri minimuma indiren Çin, küreselleşmenin itici güçlerinden birini de oluşturdu. Kadim geleneklerde sürekli satın alma dürtüsü ahlaki hastalıkların bir işareti olarak görülüyorken, günümüzde bu dürtüye sahip olmayanlarda bir sorun olduğu bile düşünülebiliyor!

Kapitalizmin tüketimi kamçılayan yönü yeni felsefeleri, yaşama biçimlerini de doğurdu. Toplumların, insanların geçmişlerinde olmayan yeni huylar, yeni felsefeler, adetler gelişmeye başladı. İnsanlar para eksenli yaşamaya alışması, bencilliği, egoizmi, nihilizmi, hazcılığı, hâsılı pek çok kötü huyu da açığa çıkardı. Satın aldıkları ürünlerin bir süre onlara haz ve mutluluk verdiğini fark eden insanlar artık ihtiyaçları için değil, kendilerini tatmin etme, mutlu olma, haz duyma için alışveriş yapmaya başladı. Theodor Adorno'ya göre bu haz yapaydır, tüketime bağlı mutluluklar da kısa sürede bitivermiştir. İnsanlar bu kapitalist sistemin ürünü olan kültürel üretim ortamında ürün alsalar da almasalar da mutlu ve tatmin olamazlar.⁸ Sürecin sonunda modern toplumun bireyselleştirilmiş insanı oluştu. Daha önce sadece mahalle yahut yaşadıkları şehirler gibi daha dar bir ortamda yetişen gençler, şimdi kendilerini küresel arenada rekabet ederken buluyorlar. Dünya aniden kendini böyle bir "küresel köy" haline getirdi.⁹

Tekdüze bir yaşam stiline oluşturulması, farklı yemek kültürlerinin fastfood alışkanlığına dönüştürülmesi, İngilizcenin tek dünya dili olarak merkeze alınması ile beraber, aynı kıyafetler, aynı saç tipleri, aynı evler ve tatillerin oluşturulmasıyla, millî kültür ve değerler, yerel ve geleneksel adetler bu yeni dünyada git gide değerini yitirmektedir. Benzersiz orijinal

8 Theodor W. Adorno, *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*, çev. Mustafa Tüzel, Nihat Ülner, Elçin Gen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 20.

9 Roland Robertson, *Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, çev. Ümit Hüseyin Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998.

Küresel medeniyetin kültürü yaygınlaştıkça, iletişim araçlarıyla dünyanın dört bir tarafındaki ülkelere ulaşıp kültürel etkiler yaratmaya başladıkça günümüz modern toplumunu belirleyen ana unsura dönüşmüştür.

fikirleri, küresel kültür hep bir gölge gibi kaplar, herkesin aynı yaşam tarzına sahip olması çeşitliliği azaltır. Son birkaç yüzyılda, bazı yerel diller ortadan kaybolmanın eşiğinde.

Ancak, herkes küreselleşmenin zararlı olduğu konusunda hemfikir değildir. Küreselleşmenin olumsuz olduğunu düşünenler, kültürel çeşitliliğin azaldığını savunurlarken bunu faydalı görenler de bulunur. İngiliz ve Amerikan merkezli kültür endüstrisi, yarattığı popüler bir kültürün mesela Ekvator yerlilerine McDonalds'ı ya da Cezayirli gençlere Nike ayakkabıyı giydirmesini değerli görürler.¹⁰ Savunmasız kültürlerin Amerikan kültürü tarafından ele geçirilip dünyanın "Amerikanlaştırılması" Batı medeniyetinin emperyalist kimliğinin bir parçası. Aslında küresel kültürün sömürgeciliği, insanları etkilemesi, Batı medeniyetini yüksek değer görmesi savaşlardan, müdahalelerden daha etkili kabul edilmektedir.

Küreselleşme olgusuna katkılar sürekli artmıştır. Küresel şirket kavramı da bu evrede ortaya çıkmış, bunların etkileri gözle görülmeye başlamıştır. Dünyayı ekonomik ve sosyal alanlarda çevreleyen ve insanların "iyi yaşam" tarzını benimsemesini sağlayan çok uluslu şirketlerin eylemleridir.¹¹ Bu söylemlerle, küreselleşmeyi bir tür "kültürel Amerikanlaşma" olarak düşünen ve eleştirenler, küreselleşmenin tüketim merkezli bir toplum yaratmasını da eleştirirler.

10 George Ritzer, *Küresel Dünya*, çev. Melih Pekdemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010. A. Müslim Akdemir, "Küreselleşme ve Kültürel Kimlik Sorunu", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2010, sayı:1, s. 48.

11 Wayne Elwood, *Küreselleşmeyi Anlama Kılavuzu*, çev. Betül Dilan Genç, Metis Yayınları, İstanbul, 2007, s. 50.

Küreselleşmenin gerçekten faydalı olduğunu düşünenler küreselleşmenin kültürel tekdüzelik oluşturduğu konusunu dile getirirken esasında sürecin zıddını beslediğini de kabul ediyorlar; kültürel ortaklığın bazı ölü kültürleri, dilleri, etnik kimlikleri dirilttiğini ve yerel faaliyetleri hayata döndürdüğünü düşünenlerin, bu yönde çalışmalar yapanların sayısı hayli fazla.

GÜNÜMÜZDE KÜRESELLEŞME

2008 ekonomik krizinde tüm küresel sistem çökme riskiyle karşı karşıya geldiğinde, krizin sebebi olarak küreselleşme gösterildi. 2008 ekonomik krizinden sonra yavaşlayan küreselleşme salgında stabil kalmış, adeta geçiş dönemine girmişti. Salgın karşısında kapanma tedbirleri uygulayan ülkeler nedeniyle globalleşme hemen hemen bitmiş, tedarik zincirlerinin kırılması yüzünden üretim-tüketim ve dağıtım aksadığından ülkeler kendi imkânlarıyla üretim gerçekleştirmeye, sınırların kapanması nedeniyle milliyetçilik körüklenmeye başlamıştı. Kapitalizm yeryüzünün tamamında ticaret esasına göre kurulduğundan büsbütün küresel ekonomi bitmeyeceği için milliyetçilikler bloklamaya yol açmış, bölgesel birliktelikler önem kazanmıştı.

Aslına bakılırsa salgından çok önce Amerikan Başkanı Donald Trump zafer konuşmasında “Önce Amerika” sloganı atıp büyük şirketleri dizginleyeceği mesajıyla Amerika’nın küreselleşmeden vazgeçeceğini sinyallerini vermişti. Akabinde “ticaret savaşları” başlattığını ilan eden Trump Çin’e ağır vergiler de koyunca küreselleşmeyi bitirecek adımlar atmıştı. Biden’in başkan seçilmesiyle 2000 öncesine dönüleceği fikri oluşsa da salgın bu ihtimali tamamen tüketti. Küreselleşme zaten siyasi anlamda bölgesel çatışmalar, ABD’nin Ortadoğu’dan çekilmesi, savaş ve yerel çatışmalara ABD’nin ve Avrupa’nın müdahale edememesi, “demokrasi”nin geri kalmış ülkelere götürülememesi, Arap Baharı’nın başarısızlığı, Türkiye, Rusya, Brezilya, Macaristan gibi ülkelerin küresel dayatmalara, küresel kültüre karşı direniş sergilemesi neticesi bitme noktasına erişmişti. Trump politikaları, salgın, yeni temiz enerji araçların çıkışıyla ekonomik manada da küreselleşmeyi en düşük aşamaya getirdi.

2020 yılında Fransız düşünürü Thomas Gig-noli, 1992-2018 yılları arasında “küreselleşmenin nasıl 400 milyon kişinin ölümüne neden olduğunu, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra kurulan sistemin sınırlı bir grup insanın lehine geliştiğini, çoğunluğu ise ekosistemlerin yok edilmesi, devletlerin özelleştirilmesi, özel sektörün serbest bırakılmaması, hizmette eşitliğin kaybedilmesi, yoksulluğun yayılması ve atmosferin kirletilmesi yoluyla sefalet içinde bırakıldığı” anlatıldığı kitabını yayımlamıştı. Zaten 2008 krizinden sonra küreselleşmenin siyasi ve ekonomik manada çöküşe gittiğine ilişkin kimi öngörü kimi verilere dayalı çıkarımların yer aldığı eserler yayımlanıyordu. Artık Trump ile beraber bildiğimiz küreselleşmenin sonuyla ilgili çalışmaların sayısı dünyada patladı.

Süreç ister istemez politikaları gözden geçirmeyi gerektirir; Donald Trump’un küreselleşme doktrinini bitirme çabasına karşı çıksa da gelişmeler nedeniyle Biden yönetiminden de benzer bir adım geldi. Ulusal Güvenlik Danışmanı Jake Sullivan’ın yaptığı “Amerikan ekonomik liderliğinin yenilenmesi” konuşması, ABD’nin müttefikleriyle beraber Çin’e karşı ekonomik bir blok oluşturmak istediğini göstermektedir. Putin’in Ukrayna’yı işgal etmesinin ardından Rusya’ya uygulanan yaptırımlar bu bloklamayı güçlendirmekte ve “küreselleşme öldü” diyenler daha da güçlenmektedir. Fakat çoğu kişiye göre küreselleşmenin ölmesi pek de mümkün değildir. Çünkü kapitalizmin kendisi tüm yeryüzünü ilgilendiren bir üretim-tüketim-dağıtım ağıyla ayakta durur. Hâliyle tüketimin esas olduğu kapitalizmde, üretilenlerin satılması için gerekli ideoloji, kültür, güvenlik ağları, ticaret kanalları kurulmak mecburiyetinde. En basit örnek olarak, üretilen telefonların, arabaların parçalarının başka ülkelere toplanması tek başına küresel ekonomiye katkı sağlar ve bu akışı durdurmak kolay değildir.

Bu yüzden küreselleşme azalmış olabilir, biçim değiştirmiş olabilir, bir geçiş yapmış olabilir, bloklamalar oluşturmuş olabilir ama henüz kökünün tamamen kurduğunu söylemek mümkün değildir. Yeni dönemde zaten küreselleşmenin klasik siyasi ortamının bittiğini yerine bölgesel ortaklıkların yoğunlaştığı yeni bir siyasi sistemle kapitalizmin, küreselleşmenin güçlenerek devam edeceğini söylemek gerek.

HÜZÜNLÜ RUSİPİ: ABDÜLMELİK FIRAT

HALİM SEZER

Abdülmelik Fırat, 29 Eylül 2009'da Ankara'da solunum ve dolaşım yetmezliği sonucu hayatını kaybetti. Yaşasaydı seksen dokuz yaşında olacaktı Şeyh Melik. Bugünün kuşakları Abdülmelik Fırat denildiğinde herhâlde çok az bilgiye sahiptirler. Yaşadığımız hayatın her şeyi hızla tüketen, değiştiren, dönüştüren her an yeni sayfalar açıp kapayan Marx'ın deyişiyle "katı olan her şeyi buharlaştırıp daha miadı dolmadan yok eden" özelliğinin de bunda etkisi var. Daha dün popülerliğin Everest'indeki kişilerin bugün unutulmaması, hatırlanmak isteyenlerin ya nobranlığın ya da magazin çaresiz stratejilerine yönelmesi zamanımızın ayırt edici durumlarından olmalı. Üzüntüleri ve ümitleriyle tam anlamıyla içimizden biri olan Fırat'ın hatırlanacağı bağlam ise bize en uzak tarihimiz olma vasfını çoğu boyutuyla hâlâ koruyan yakın tarihimizle bağlantılı.

ŞEYH SAİD'İN TORUNU

Hayatımızın belli dönemlerinde iz bırakan fakat sonrasında zamanın sisli perdeleri arasında saklanmış hatıralarımız bazen beklenmedik hatırlatıcı unsurlarla birden karşımıza çıkıverirler. Benim için bu hatırlatıcı rolü son günlerde okuduğum Aydın Işık'ın uzun röportajı *Mezopotamya'da Hüzün: Abdülmelik Fırat* üstlendi.¹ Sözü ettiğim kitapla karşılaşmak beni eskilere götürdü. Ahmet Arif'in Fırat için yazdığı: "Mezopotamya'ya bolluk ve bereket getiren Fırat suyu gibi, aziz olası Sayın Fırat" dizesini doğrulayan bu çalışma için Aydın Bey'e teşekkür etmek görev, alkış daimdir...

1 Aydın Işık, *Mezopotamya'da Hüzün: Abdülmelik Fırat*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2022.

Hemen söyleyeyim Abdülmelik Fırat adını ne zaman duyduğumu pek hatırlamıyorum. 1990'ların hareketli ortamında yayımlanan *İslâm, Yeni Zemin, Dava, Yörünge, Cuma, Altınoluk, İktibas, Değişim* gibi dergilerde yahut Kürt sorunu odaklı bir forumda veya soruşturmada onun adına rastladığımı hayal meyal hatırlıyorum. "Bu kadar farklı dergide onun adını görmeyi mümkün kılan acaba neydi?" diye kendi kendime sorunca, herhâlde Fırat'ın açık sözlü, eskilerin tabiriyle "güll ü gışsız", hiçbir konuda önceden hesabı kitabı olmayan müstesna şahsiyetiydi demek istiyorum. O, Şeyh Said'i ve çevresini bilen, tek parti devrinde sürgün edilmiş, medrese usulü tahsil görmüş, 27 Mayıs'ta Faruk Nafiz'in "mavi bir gözde elem damlasıdır" dediği Yassıada'da yargılanmış, hafızası güçlü, dünyası son derece zengin müstesna bir şahsiyetti.

Madem hafızanın sularına girdik devam edelim. Yıllarca süren yalancı rüyaların ardından 1990'larda alışılmışın dışında tartışılmaya başlanan "Güneydoğu sorunu" ile "Kürt meselesi", "Kürt realitesi", "Kürt Raporu" ve "bölücü terör" gibi konular, bizi onun söylediklerine daha bir arzu ve hevesle sevk ediyordu. Okur kendini bir gerçeğe ansızın uyandıran anekdotlar ve hatıralarla renklenmiş metinlerin ortasında buluverirdi. Hafızamın beni yanıltma ihtimaline karşın dergilere yöneldim. Mesela *Misak* dergisinde 1996'da çıkan bir değerlendirmesinde kendine mahsus üslubuyla Türkler ve Kürtlerin aynı dinin mensupları olmaları hasebiyle kardeş olduklarının altını çiziyordu. PKK itirafçılarının hakkındaki iftiraları sebebiyle tutuklanmasını ise Şeyh Said'in torunu olmasıyla izah

ediyordu.² Genellemelerin yüksek hata payına rağmen ifade etmek gerekir ki Fırat, kültürel, entelektüel ve siyasi sahaların kesişiminde Türkiye'nin en tartışmalı yahut alacakaranlık on yılı 1990'ların³ ayrılmaz entelektüel ve siyasi figürlerinden biriydi. Onun, karşısındaki kim olursa olsun, dobra dobra konuşması sanıyorum doğrudan doğruya aidiyetinden gelen bir karakter özelliği idi. Kendisiyle *Girişim*'de 1989'da yapılan röportaj gibi pek çok dergi ve gazete mülakatında "Şeyh Said'in torunu" ibaresinin özellikle kullanılması hep dikkatimi çekmiştir.

Şeyh Melik'le alakalı hatırladığım en önemli nokta, kendisini yakından tanıyanların ondan hep derin bir saygıyla bahsetmeleriydi. Aynı duygunun birçok insanda, hakkında monografi yazmaya çalışanlarda bile olduğunu fark etmek ise beni şaşırtmadı. Çünkü "asil yüzü, ağır ve vurgulu konuşması, itidal içeren sözleriyle bir duruşu simgeliyordu Abdülmelik Fırat."⁴ Halkın dilini, inancını, kültürünü korumaya çalışırken sergilediği duruş, bir gülün tomurcuklanması gibi tabii ve sahiciydi. Başka bir deyişle poz vermez, "muş gibi" yapmaz. En tabii hâliyle karşınızdadır her dem. Abdülmelik Fırat merhumda beni en çok sarsan bu yapmacıksız, rol kesmeyen, poz vermeye soyunmayan hâldi. Aslında o bu yönüyle Kürtler arasında devam edegelen *rusipilik* adı verilen bilgelik müessesesini yaşatmaya çalıştı. Halkın benimsediği toplumun ileri geleni, yüzü ak, alnı açık anlamlarını da içeren kurum özelinde kendi mücadelesini şöyle konumlandırır: "Kürt halkının bir rusipisiyim. Bir liderlik, önderlik, başkanlık gibi bir şeye asla ihtiyaç duymam, ama ben bu halkın dilini, kültürünü, inançlarını, yaşayışını, tarihini bildiğim için, bu halkın yaşım itibarıyla, tecrübelerim itibarıyla bir rusipisiyim. Kürtlerde rusipilik görevi çok mühimdir. Çünkü tarihin derinliklerinden gelen bir şeydir bu. Beylerin, ağaların hüküm elinde olanların, halkı yöneten gücün yanında daima rusipiler olmuştur."⁵

2 Abdülmelik Fırat, "Zalimler Kendilerini Hep Bizde Denerler", *Misak*, 1996, sayı: 65, s. 7-8.

3 Bu dönem için bk. Doğan Gürpınar, *Küstah ve Cüretkâr: Türkiye'de Doksanlı Yıllar*, Telemak Kitap, İstanbul, 2022.

4 Ferzende Kaya, *Mezopotamya Sürgünü Abdülmelik Fırat'ın Yaşamöyküsü*, Anka Yayınları, 2003, s.17.

5 Aydın Işık, *age.*, s. 170.

Abdülmelik Fırat, Şeyh Said ve Şeyh Palin ailesinin bir ferdi olarak 1934'te Erzurum'da dünyaya geldi. 1936'da iki yaşındayken ailesiyle beraber sürgüne gönderildi. Trakya'da 12 sene sürgünde kaldılar. Kırklareli'nin Vize ilçesinin Sergen köyünde onlar için karakol ve nahiye kurulmuş, köyden dışarı çıkmaları yasaklanmıştı. Bu arada amcasının yanında İslâmî ilimleri tahsil etti. Mecburi iskânları sona erdikten sonra ortaokulu hariçten bitirdi. 18 yaşında kaydolduğu Erzurum Lisesi'nden ayrılmasının akabinde Ankara Kurtuluş Lisesi sınavlarına girdi. Amacı lise diploması almak, Avrupa'ya gitmek özellikle İsviçre'de siyaset bilimi okumaktır.⁶ Bu esnada başbakan Adnan Menderes tarafından siyasete davet edildi. 1957'de yaşını 7 yıl büyüterek Demokrat Parti'den Erzurum milletvekili seçilmesi siyasi hayatının baştanbaşa maceralı geçeceğinin habercisiydi. Meclise girince CHP yanlısı basın "Şeyh Said'in 15 yaşındaki torunu Atatürk'ün meclisine girdi" diyerek günlerce kışkırtıcı yayın yaptı.⁷ 27 Mayıs Darbesi'nde tutuklanan yaklaşık 500 kişinin en genciydi. Kendi ifadesine göre 1,5 yıla yakın Yassıada'da kaldı. Yargılama sonucu verilen idam cezası, daha sonra hapis cezasına çevrildi ve 1,5 sene de Kayseri Cezaevi'nde kaldı. 12 Mart ve 12 Eylül askerî darbelerinde de yargılandı, eziyet gördü ve işkenceye tabi tutuldu. 1991'de Erzurum'dan DYP milletvekili seçildi; ancak daha sonra hükûmetin Kürt politikasıyla ters düşerek istifa etti.⁸ 2002'de Hak ve Özgürlükler Partisi'ni kurdu. Kürtçe, Türkçe, Arapça, Farsça, İngilizce ve Fransızca bilen Fırat, entelektüel kişiliği ve mücadelesi ile tanınıyordu. 29 Eylül 2009'da vefat eden Fırat'ın cenazesi doğum yeri Erzurum'un Hınıs ilçesi Kolhisar köyünde defnedildi. En büyük hakikat olan ölüm karşısında, ne yazık ki sükût etmekten, gözyaşları dökmekten ve rahmet dilemekten başka elimizden başka bir şey gelmiyor.

DAHA ÖNCE YAYIMLANMAYAN BİR RÖPORTAJIN HİKÂYESİ

Sosyal bilimciler biyografik yaklaşımların bir yanulsamaya yol açabileceği konusunda

6 Ferzende Kaya, *age.*, s. 100.

7 Abdülmelik Fırat, *Fırat Mahzun Akar*, Avesta Yayınları, İstanbul, 1996, s.8.

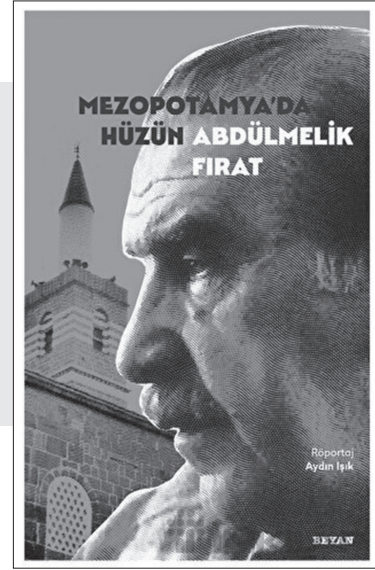
8 Abdülmelik Fırat'ın siyasi hayatı için bk. Aydın Işık, *age.*, s. 67-68.

Hayli uzun bir zamana yayılan meşakkatli bir çalışmanın neticesi olarak gün yüzüne çıkan *Mezopotamya'da Hüzün: Abdülmelik Fırat*, gerek Kürt sorununa, Türkiye'ye, dünyaya dair düştüğü notlar gerekse Şeyh Said'e dair sunduğu perspektifle dikkat çekiyor.

müteyakkızdır. Haklı yanları yok değildir bu tutumun, çünkü bir tür olarak biyografinin kişileri kutsamayı ya da lanetlemeyi, karmaşık bir tarihin, başarıların, mağlubiyetlerin ya da felaketlerin mimarları olarak göstermeyi amaçlayabileceği göz ardı edilemez. Ancak kişisel egolardan çok tarihsel devamlılıklar ve kırılmalar üzerinde yoğunlaşmaları ve çok değişkenli bir yöntem takip edenleri bir dönemi sorgulamayı da sağlayabilmektedir. Abdülmelik Fırat'la yapılan onca röportajın ardından 2000'li yıllarda onun hakkında bir biyografi yayımlandı. Aslında buna tam biyografi denemezdi, hatıralarının biyografiye dönüştürülme aceleciliği söz konusu olan.

Diğer taraftan Abdülmelik Fırat'ın daha önce hiçbir yerde okurlarla buluşmamış hüzünlü uzun röportajı şunu bir kere daha ispatlıyor: Fırat nasıl yaşadıysa, öyle bir anlatıyla anlatmıştır bildiklerini, yaşadıklarını ve yorumlarını. Gösterişsiz, sade ve suya bırakılmış şiirler kadar sızılı bir hâldir bu. Elimizde sadece hafızası kuvvetli bir kişinin portresine katkı sunacak bir eser değil, Cumhuriyet devrinin gelgitlerinin hikâyesi yahut bir gayri resmî yakın tarih çalışması var denilebilir. Çünkü kitap, bir portre üzerinden yakın tarihe yeniden bakmayı, bakmakla kalmayıp entelektüel ve siyasi tarihi Kürt meselesi üzerinden İslâmî yaklaşıma hâle getirmeyen bir bütünlük üzerinden okumayı isteyenler için değerli bir başlangıç noktası.

Abdülmelik Fırat'ın 2000'lerin başlarında Aydın Işık'la tanışmasına yol açarsa 28 Şubat Darbesi'nin süre avının devam ettiği günlerde, tıpkı 1990'lı yıllardaki gibi beyaz renkli Kartal otomobillerle insanların kaçırıldığı ve faili meçhullere kurban edildiği karanlık günlerde Ercü-

ment Öztürk'ün işkenceyle öldürülmesi. Meseleyi televizyondan izleyen Fırat, elim hadisenin detaylarını Aydın Işık'tan öğrenmek istemiştir. Zira haksızlıklara, bile bile kasten yapılan hatalara, zulümlere asla tahammül edemezdi. Karşısındaki kim olursa olsun, bildiğini söylemekten çekinmez, hakkı savunurdu. Biraz da onun bu mücadeleci kişiliği sayesinde kitap ortaya çıkmıştır. Söyleşi ile ilgili ilk bilgileri eserin başındaki "21 yıldır Yayınlanmayı Bekleyen Bir Röportaj" başlıklı metin enine boyuna anlatıyor. Çalışmaya döneceğiz ama önce rotayı sunuşa doğrultalım. Birçok okurun zihninde buruk olduğu ölçüde güçlü bir etki bırakan yazıya göre Aydın Işık ve Abdülmelik Fırat insan hakları, özgürlükler ve zulüm üzerine konuştuğundan sonra kaybolan anlamların yolunu bulmak için yakın tarihe dair bir söyleşi yapmak üzere anlaşılırlar. Birkaç ay sonra Işık, arkadaşı avukat Mehmet Ballı ile beraber Yalova'ya Fırat'ın evine gider. Zaruri ihtiyaçlar dışında fasılasız üç gün boyunca konuşurlar. On iki saatlik ses kaydı alındıktan sonra Işık Eskişehir'e, Ballı ise İstanbul'a döner.

Hayli uzun bir zamana yayılan meşakkatli bir çalışmanın neticesi olarak gün yüzüne çıkan *Mezopotamya'da Hüzün: Abdülmelik Fırat*, gerek Kürt sorununa, Türkiye'ye, dünyaya dair düştüğü notlar gerekse Şeyh Said'e dair sunduğu perspektifle dikkat çekiyor. Kitabın girişindeki metne göre Aydın Işık'ın eskilerin deyimiyle son derece "tez canlı" ve devamlı hareket hâlinde olduğu söylenebilir. Aydın Bey

ve kıymetli eşi Semra Hanım aylarca büyük bir zahmetle kasetlerin onunun deşifresini bitirdikleri günlerde beklenmedik bir hadise cereyan eder. Polis Aydın Bey'in iş yerine gelir, dükkâna ait aracın bir hırsızlık olayına karıştığını iddia eder. Akabinde çalışanlardan biri gözaltına alınır, sonraki günlerde polis birkaç defa daha işyerine gelerek arama yapar.

Ne var ki aramalarla ilgili hiçbir tutanak düzenlenmez, iş yerinden alınan belge, evrak ve eşyalarla alakalı da herhangi bir kayıt tutulmaz. İşin ilginç tarafı bu aramalardan sonra işyerindeki kasetler kaybolur ve bir daha ulaşılamaz. Allah'tan kasetlere el koyanlar kasetlerin büyük bir kısmının çözüldüğünden bihaberdir. Hırsızlıkla alakalı iddialardan herhangi bir netice çıkmaz, malı çalınanlar Aydın Işık'ın yakından tanıdığı, ticari ilişkilerinin bulunduğu isimlerdir. Onun böyle bir olaya karışmasının imkânsız olduğunu kendisinden davacı olmadıklarını beyan ederler. Buna rağmen polis incelemesini bir müddet daha sürdürür, neticede Işık ve çalışanı suçsuz bulunur.⁹ Abdülmelik Fırat'la yapılan ve son iki kaydı kaybolan röportajın hikâyesi ana hatlarıyla böyle. Şayet on kaset vaktinde çözülmeseydi özelde Fırat'ın biyografisine genelde ise yakın tarihe dair önemli bir kaynak okurlarla buluşmayacaktı.

Hatırlamanın, aktarmanın, anlatmanın değerini bilen Aydın Işık'ın yönelttiği sorulara büyük bir dikkat ve hassasiyet ile en ince ayrıntılara varıncaya kadar İslâmî bir bakış açısıyla cevap veren Abdülmelik Fırat yaşananları yorumluyor. Kitapta Fırat'ın dedesi Şeyh Said bağlamında ve o dönem İslâmcılık ve Kürtçülük hareketleri; tasarımcıları ve ortaklarıyla birlikte Türkiye'deki rejimin farklı yapı ve zihniyet gruplarına yönelik tutum ve yaptırımları; Fırat'ın siyasi ve İslâmî tutumları çerçevesinde Kürt hareketinin eğilimleri, durumu ve geleceği üzerinde duruluyor. Fırat, İslâm'ın emrettiği şekilde Kürt-Türk gibi ırki ayrımcılığın hiçbir zaman doğru olmadığını da vurguluyor. Hem inandığı dini hem de aklının ve vicdanının emrettiği yolda olduğu için vakti zamanında PKK tarafından 'oligarşinin hizmetinde ilkel bir milliyetçi' olarak nitelenmesi hasımlarının ona bakışını gözler önüne sermektedir. Belki de bununla doğru-

9 Aydın Işık, *age.*, s.7-11.

dan bağlantılı olarak 'Kürtlüğün, zamanda ve mekândaki çoksensliliğini' kavramak iddiasıyla yayımlanan derlemede Abdülmelik Fırat bir portre olarak yer almıyordu.¹⁰ Zaten liberaliyle ortodoksuyla ve Kemalist'iyle Kürtçüsüyle solcularımız için İslâmî mensubiyet/aidiyet keskin köşeli, olumsuzlama ve tereddütler içeren bir dünya olagelmiş değil midir?

Abdülmelik Fırat'a göre Şeyh Said, Cumhuriyet'in kuruluşunda var olan Türk-Kürt ittifakını yeniden tesis etmek için başkaldırmıştır. Bir din âlimi, bir mutasavvıf olarak ayrı bir devlet kurmak gibi bir gaye gütmemiştir.¹¹ Anâsır-ı İslâmiyyeyi müdafaa etmiş, İngiliz emperyalizmi başta olmak üzere dış güçlerin tertiplerine alet olmamıştır. Söyleşide Kürt aşiretleri, ağaları, beyleri, hocaları, şeyhleri, aydınları yanında Türkiye ve dünyadaki meseleler de kendisine yer bulmuştur. Fırat'ın harf devriminin yanında Soyadı Kanunu gibi düzenlemelere dair ilgi çekici tespitleri var: "Türkiye'de Soyadı Kanunu, soy bulmak için değil, soysuzlaştırmak için yapılmıştır."¹² Fırat, kimi zaman ilgi çekici tabirler kullanmayı da ihmal etmiyor röportajda. Laik ve Kemalistlerle ilgili "Laikus Kemalikus" tabiri bunlardan biri. Altını çizmek gerekirse çok cümle okuyucuyu sarsmak üzere kurulmuş gibi duruyor. Sözü nü esirgmeden konuşması, muhataplarından hesap sorması, onların ikiyüzlülüklerini yüzlerine vurma sı ona çok düşman kazandırsa da tartışmaları alevlendirmiştir.¹³

Röportajda Aydın Işık'ın soruları sadece Şeyh Said ve Kürtlerle sınırlı kalmıyor. Türkiye siyaseti, Osmanlı dönemi, dünyadaki gelişmeler, Siyonizm, düşüşler, felaketler gibi pek çok konuya değinen soru ve cevaplarda dünyada olup bitenler resmedilmiş. Cumhuriyet döneminde yapılanlar ile Şeyh Said isyanına da ışık tutan ve konuyu tüm nesnellığıyle aydınlatan Abdülmelik Fırat, yoğun PKK eleştirisi yapmıyor sadece aynı zamanda Müslümanların siyasi tecrübelerine dair görüşlerini de paylaşıyor. Mesela gözündeki merteği görmeyip başkaları-

10 Yalçın Çakmak, Tuncay Şur (der.), *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

11 Aydın Işık, *age.*, s.34.

12 Aydın Işık, *age.*, s.31.

13 Aydın Işık, *age.*, s.30.

nın gözündeki çöpü büyütenlere dikkat çekerek kendisinin siyasi tercihlerini eleştirenlerden Millî Görüş Hareketi için “Erbakan’la yola çıkan Millî Görüş Hareketi, hem Türkiye’nin siyaseti hem de Müslümanların siyaseti açısından hayal kırıklığıdır” diyor. Fakat Millî Nizam’dan Refah Partisi’ne kadar yakından tanıdığı Erbakan ve etrafındakiler hakkındaki düşüncelerini başkalarının yanında dile getirmediğini de belirtme gereği duyar: “Niye konuşmadım? Benim onlara karşı konuşmamı, benim sevmediğim güçler onlara karşı vesika olarak kullanacaklardı. Onun için ses etmedim. Ama çıkışlarına, sivri konuşmalarına çok üzülüyorum. Bu sivri konuşmaları, çıkışları Müslüman olarak hoşuma gitmeyen davranışlar olarak görüyorum.”¹⁴

ABDÜLMELİK FIRAT HÜZNÜ

Neticede *Mezopotamya’da Hüzün: Abdülmelik Fırat* okuyucusunu memnun edecek bir kitap. Son sayfası çevrildiğinde insan, çeşitli duygular içinde olabilir, ama bunların arasında asla pişmanlık yer almaz. Hele anlatılmayanları anlatan satırlar düşünülürse, herhâlde birçok kişi bu kitabı merak edecektir. Çünkü siyasetçi kimliğiyle Türkiye siyasetinin gölgeli yıllarından aktardıklarıyla okuyucunun ufkunu genişleten Abdülmelik Fırat, son dönem Osmanlı ve ilk döneminden başlamak üzere Cumhuriyet dönemlerinin toplumsal ve siyasal tarihinin yeniden yazılmasına katkı sunuyor. Şiire ve sanata dair düşünceleri, şairlerden aktardığı dizeler, adını andığı romancılar, Batı felsefesini ve düşünce-sini öğrenmek için okuduğu eserler ise onun medrese çizgisi eğitiminden, kitaplardan, hayati tecrübelerden beslenen İslâmî perspektifinin daha iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlıyor.

Ülke gündemini hâlen meşgul eden ve çözülemediği müddetçe Türkiye’yi aşağıya çekmeye devam eden kavmiyetçi kavgaların son bulması için insanların bu tarz nesnel soru-cevaplarla aydınlatılmasının önemini öğreten bu röportaj okuyan herkesin bakış açısını değiştirebilecek nitelikte. Şeyh Said hareketinin haritasının çizilmesinin yanında sosyal ve siyasi tarihimizde kapalı kalmış nice bilinmeyene ışık tutan eser, içerdikleriyle eski tartışmalara yeni boyutlar kattığı gibi bazı mevzuları tarihsel devamlılıklar

14 Aydın Işık, *age.*, s.68-69.

ve kırılmalar üzerinden yeniden değerlendirme imkânı da sunuyor. Tüm bunlar hatırlayamamakla malul bir çağda, unutmakla makulleştirilen bir düzende, “yeni” olanın sorgusuz kabulüyle övünülen bir dünyada başlı başına değerli değil mi?

Aklıma gelmişken kitabın kapağındaki fotoğrafın eserin adıyla âdeta bütünleşmiş durumda olduğunu belirtmeliyim. Okumayı bitirdiğimde artık kapakla içeriğin ne kadar anlamlı bir bütünlük teşkil ettiğini anlamış bulunuyordum. *Hüzün* metinde en çok geçen kelimeler arasında yer almasa bile, hüznün kitapta Türkiye’nin ve insanımızın hâllerine ilişkin en çok altı çizilen karakter olduğunu söyleyebilirim. Hüzünden söz açmışken Yahya Kemal’le de hemhâl olan Fırat’ın bu konudaki düşüncelerini okumadan meseleyi tam anlamıyla izah etmemiz imkânsız: “Hüzün, neşenin yanında insanla beraber olan bir duygu. Ne hüzün ne de neşe tek taraflı olmaz. Materyalist düşünceye sahip insan hep neşeli olmak ister. Hüzünle karşılaştığında ise yıkılır. Neşeli olmak için de hep dışarıdan yardım arar. Akli, nefsi onu yönetir, yönlendirir. Ne yapar? Alkol gibi, uyuşturucu gibi maddelere meyleder. İnsanın hüznü de bilmesi lazım. Hüznü bilersen, neşeyi anlarsın. Hüzün görmediy-sen, neşeyi anlayamazsın.”¹⁵ Neticede şairin de dediği gibi “Kırık bir aynadır dünya/ Göremez insan yaşadığından ötesini”.¹⁶

Abdülmelik Fırat’ın tekrar gündeme gelmesini umduğum *Fırat Mahzun Akar* metni yıllar önce bende büyük bir hüzün yaratmıştı. Onun imzasıyla yayımlanan çoğu metni okumuş biri olarak anlattıklarına bir diyeceğim yok. Bana öyle geliyor ki Fırat, hüzün kelimesini neredeyse hiç telaffuz etmeden anlatmayı başarıyor. Anlamı ister dolaylı anlatımla; imalar, göndermeler üzerinden isterse doğrudan inşa etsin sonuç değişmiyor. “Hâsılı, bu yorumlarımı aktarabilmek için ve daha başka sorularımı sorabilmek için, o asil yüzüne ve duruşuna canlı canlı şahit olabilmek için Abdülmelik Fırat’ı sağ iken görebilmeyi çok isterdim. Bu vesileyle kendisini rahmetle anıyorum. Yattığı yer incitmesin, makamı cennet olsun...

15 Aydın Işık, *age.*, s.169.

16 Mustafa Ruhi Şirin, “Çocukluğunuza Kardeş Olsun Adım”, *Türk Dili*, 2023, sayı: 859, s. 89.

Hayatın Kılcalları

MÜCAHİT GÖKDUMAN

*söyleyin
aynada iskeletini
görmeye kadar varan kaç
kaç kişi var şunun şurasında?
İsmet Özel*

I.

Tarihte büyük hatalardan bahsedilir. Bunlar, öyle ansızın ve pervasızca yapılmışlardır ki eylemin muhatapları başta olmak üzere herkesin hayretini celp eder. Bu hataların beklenmedik oluşu üzerinde kuşkuyla yer bırakılmaz. Söz konusu eylemlerin kişinin biyografisinde talihsiz bir kırılma olduğu düşüncesi üzerinde durulur. Bu hataların kişinin hayatında belirleyici bir rol üstlendiği söylenir. Bu fiiller vuku bulmasaydı kişinin serencamının son derece farklı olabileceği ifade edilir. İşi ileriye götürenler, şahsın iradesini de denklem dışı bırakarak “kader kurbanı” retoriğine sarılırlar. Böylece kişinin, hatası üzerinde tecelli edebilecek bir kudretten yoksun olduğu vurgusu yapılır. Şahsın taraftarlarının gündeme getirdiği bu söylem, muarızlarının cephesinde tersinden inşa edilir. Bir yanlışın bütün doğruları götürebildiği söylemi bu-

rada devreye sokulur. Aslında yapılmak istenen bir illüzyon gösterisidir. Tarihin ideolojik inşasında bu iki tavır kendini çokça göstermiştir. Belki de bu durum, hataların görülür ve konuşulur doğasından kaynaklanır. Hatayı/açığı araştırmak, tespit etmek ve propaganda mücadelesinin bir unsuru kılmak; düşmanlık ve rekabet psikolojisinin doğal kabul edilen bir gereğidir.

Bir güneş tutulmasını andıran büyük hatalar, arkasında/öncesinde ne gibi bilinmeyenleri gizlemektedir? Her şey yolunda giderken kişi bir kalp enfarktüsü geçirir tarzda bir basiret tutulmasına uğramış olabilir. Hiç yapmayacağı/yapmadığı bir eylemin kucağında buluverir kendini. İradesini felç eden bir musibet onu birden çaresiz bırakır. İhtimal dâhilindedir. Ancak bu sadece olayın/olgunun görünen kısmını temsil eder. Mezkûr hata, psikososyal açıdan analiz edilip tıpkı arkeolojik bir kazı mantığında incelendiğinde kuşkusuz kişiye ve muhataplarına farklı pencereler açar. Kişi belli bir düşünce örüntüsünü işler ve tekrar ederken sürekli olarak “başarı” kazanmış olabilir. Yani

bir düzenin parçası olmak ya da bir çarkı döndürmekle kaim bir hayat akışı sürüp gidebilir. Bu durum, o düşünce sistematığının doğru olduğu için başarı kazandığı anlamına gelmez. Ciddi sınamalarla ve karşılaşmalarla test edilmemiş her düşünce biçimi/sahibi, “başarılı ve geçerli” payesini edinme konusunda şüpheli ve dikkatli davranmalıdır. Sezonun başında çok iyi bir kadroya sahip olduğunu ve teorik olarak çok iyi hazırlandığını iddia eden bir futbol takımının başarılı olarak değerlendirilmesi için lig maçlarında rüştünü ispatlaması şarttır. Bu sebepten her şeyin yolunda olduğu izlenimini veren bir gidişat, bir yanılsamadan ibaret olabilir. Meşhur Titanik faciasında gemi rotasında normal bir şekilde ilerlerken aniden bir buz dağına çarpmış ve batma sonucu yüzlerce kişi hayatını kaybetmiştir. Bu hatanın/olayın beklenmedik ve kaçınılmaz doğasının üzerinde durulabilir. Kötü kader edebiyatı tedavüle sokulabilir. Ancak rasyonel biçimde ele alındığında Titanik olayında insan eliyle yapılmış “küçük” hatalar apaçık ortaya çıkar. Geminin tasarımındaki

sorunlar, gözetleme kulesinde dürbün olmayışı, yer kaplaması endişesiyle gemiye yeterli filika alınmaması, buz dağları ile dolu bir bölgeden geçerken hız arttırılması gibi hatalar; insanları büyük hata/olay gerçeğine sürükler. Gemi bu hâliyle hiçbir engelle karşılaşmadan hedefine varmış olsaydı onun başarılı bir yolculuk yaptığı şüpheli olacaktı ancak muhtemelen kimse buna dikkat çekmeyecekti.

Bir düşünce sisteminin/yapısının ölçülmesinde ve değerlendirilmesinde elde ettiği “başarılı” sonuçlara bakmak yanıltıcı olabilmektedir. Teorik geçerliliği, pratik sonuçları üzerinden anlamak başvurulmuş ve sahil sayılan bir yöntemdir. Bu yaklaşımın değerli kazanımları ve insanlığı birçok disiplinde ilerleten bir yönü olduğu açıktır. Ancak evrimsel bakışın geçerli sayıldığı doktrinlerde güçlü olanın hayatta kaldığı felsefesi, bazen güçlü olanın haklı olduğu teziyle değiştirilir. Çünkü güçlü olan hayatta kalmaya hak kazanmıştır. Var olmak, diğerini ekarte etmek; zaten haklı-haksız ayırımına taraf olacak öbürünü devreden çıkarmaktır. Hayatta kalan, doğal olarak “olması gereken” ve “haklı” bir formda yaşamaya devam eder. Bu anlayışın tarih yazımındaki tarafgirliğin temelini oluşturduğu su götürmez bir gerçektir. Tarihin mimarı; savaş ve siyaset sahnesini kazananlardır. Çünkü tarihin bir tarafı ve savunucusu olacak başka bir odak kalmamıştır. Var olmayanın tarihi de yoktur ya da tarihi olmayan var olmamıştır. Kriminal deyişle “ceset yoksa cinayet de yoktur.”

II.

Rutininde ilerleyen bir gidişi başarılı sayıp bunu yapılan büyük hatalarla, keskin sınırlarla ayırmak, hayatın olağan akışı ile çatışmaktadır. Yaşamın bütüncül tabiatı göz önüne alındığında başarılar, hatalar ve sıradan işleyiş arasında kesintisiz bir örüntü tespit etmek zor olmakla beraber imkânsız değildir. Aslında mesele bunun zorluğundan ziyade zaruretiyle alakalıdır. Tutarlı ve sürekli bir hareket ve biyografi oluşturabilmek, kişiyi/hareketi özgün kimliğiyle buluşturması açısından oldukça önem arz eder. Savrulmaların, dengesizliklerin ve adaletsizliklerin bertaraf edilmesinden bahsedilecekse kişinin/hareketin içsel tutarlılığı ve farkındalığını formüle edecek bir yapı oluşturmak hayatidir.

Hayat akışında tutarlı bir hat oluşturabilmenin yolu, gündelik hayatın analizinden geçmektedir. Kişi gün içinde sayısız mikro olayla karşılaşır ve çeşitli tutumlar alır. Bunlarla ilgili

duygusal ve zihinsel tasarımlar oluşturur. Bir sürü insana birçok kelimeyle derdini anlatır. Kullanmayı tercih ettiği ifadeler, güldüğü veya kızdığı olaylar, attığı bakışlar zihinsel dünyasıyla ilgili ipuçları verir. Aynı zamanda bu küçük eylemler, büyük hareketlerin ve sözlerin girizgâhını oluşturur. Popüler kültürde aşkın insanların hayatına yıldırım gibi düştüğünden bahsedilir. Bu öyle bir fenomendir ki zuhur ettiği andan itibaren kişilerin iradelerini felç eder, onları çaresiz ve savunmasız bırakır. Aşka karşı koymak ve direnmek, beyhude bir çabadır. Bütün bir bünye, kalp ve zihin bu “hastalık” karşısında teslim bayrağını çekmiştir. Bu sebepten meşru bir konumda olsun ya da yasak bir yürüyüşü perçinlesin bütün aşklar masumdur. Peki, aşkın irade dışı meydana geldiği iddiası ne kadar doğrudur? Bu duygu, insan melekelerini bu derece etkilemeye mahir midir? Aşk kuşkusuz güzel tarafları olan bir duygudur. Birçok insanın yaşamak

için yapıp tuttuğu bir ruh hâlidir. Bu sebepten ona ulaşan yolları meşru görmek ve hem o yolları hem de aşkın kendisini karşı konulamaz olarak betimlemek insan temayüllerine uygundur. Zaten ifade edildiği üzere aşka ulaşan yolları meşru görmek yerine hiç görmemek teamül hâline gelmiştir. Bu olan bitende “görmedim, duymadım, bilmiyorum” tavrını oynamak, aşkın masumiyetine gölge düşüren her bakış açısını bertaraf edecektir. Hâlbuki bu hileli oyun “bile bile lades” tabirinden can suyu alır. Kişiyi âşık olmaya götüren her adım bizzat kendisi tarafından bilerek, isteyerek atılır. Uzun bakışmalarla başlayan süreç; birlikte fazla zaman geçirmeler, baş başa kalmak için fırsat kollamalar, özel anlamlara gelebilecek hediyeler ve sözler derken duygusal bağlanma başlamış olur. Aşkın insan psikolojisine/benliğine yaptığı etkiler burada tartışma dışıdır. Tarafımızca önemli olan aşktaki bu irade fedasının kişi tarafından isteyerek yapılmasıdır. Böylece büyük bir olay

olan aşka giden yolda “küçük” tutumların ve hareketlerin üstlendikleri rolün mahiyeti aydınlanmış olur.

Gündelik hayatı analiz ederken tartışılması gereken bir fenomen ise “maruz kalma”dır. Bu fiil tabiatı gereği edilgen bir konumda kalmayı gerektirir. Bu; kişinin aktif bir biçimde, iradesini kullanarak çevresini değiştirdiği ya da ondan bilgilendiği biçimin aksine pasif konumda kalarak bazı şeyleri duymak, görmek, yaşamak şeklinde etkilendiği formu ifade eder. İlginç olan şudur ki kişide farkında olmadan gerçekleşen bu maruz kalma süreci, onun iradeli ve bilinçli sözlerine, eylemlerine yansiyacaktır. İnsan; çevresinin/toplumun oluşturduğu hâkim kültüre ve alışkanlık biçimlerine kolaylıkla direnecek, ondan soyutlanacak bir güçte ve doğada değildir. Dolayısıyla kişinin inanç ve değerler dizgesinin hayatın içinde kolaylıkla teorik düzleme hapsolmesi gayet mümkündür. Maruz kalmanın insan psikolojisinde dikkate değer bir etkisi “normalleşme”dir.

Yanlış olduğu bilinen, kabul edilen bir davranış biçiminin kişinin etrafına sistematik olarak örülmesi; o davranışın yanlış olduğu inancına bir gölge düşürür. İnsanlar arasında laf taşıma, dedikodu yapma, yalanlar söyleme gibi bir kültürün yabancıya hatta muhalifi olan bir kişi; sayılan davranışların baskın olduğu bir ortamda bulunmaya başlarsa söz konusu maruz kalma süreci başlamış olur. Bu tip sözleri ve eylemleri sürekli duymak ve bilmek, kişinin merkezinde olduğu çemberin devamlı daralmasını beraberinde getirir. Ayrıca kişi, önceden zararlı sonuçları olduğunu bildiği eylemlerin sevdiği insanlar tarafından yapıp “kötü” bir neticeye varmadığını müşahade eder. Böylece bireysel davranışın değişimi başlamış olur. Günün birinde kişinin başına gelen büyük bir olay, talihsizlik veya münferit bir hadise olarak değerlendirilir. Ancak kişinin içine girdiği kültür, sessizce onayladığı sözler ve davranış biçimleri olayın senaryosu niteliğinde önem kazanır.

“Aynı şeyleri tekrar tekrar yapıp farklı sonuçlar beklemek deliliktir.” der Einstein. Gündelik hayat kuşkusuz tekrarlarla doludur. İnsanın doğruluğundan emin olduğu için pekiştirdiği davranış şekilleri olmakla beraber bazen de kişi, yanlış ve zararlı sonuçları ortada olmasına rağmen birtakım eylem kalıplarından kurtulamaz. Yapılacak bir davranışın normal koşullar altında ne sonuçlar vereceği yeterince deneyimlenmiş olduğu hâlde bir şekilde bu davranış girdabına sürüklenmeye mani olunamaz. Aynı sonuçlar farklı zamanlarda birer fabrikasyon

ürünü gibi ortaya çıkmaya devam eder. Aslında bu fenomenin psikiyatri kliniğinde/literatüründe bir karşılığı vardır: Bağımlılık.

Hangi tip bağımlılık olursa olsun kişi, zararlı sonuçlarını ve kayıplarını bilmesine/görmesine rağmen aynı davranış kalıplarını tekrarlamaktan kendini alıkoyamaz. Bu durum irade dışı gerçekleşmeye başlar ki tıbbın/kliniğin bir konusu hâline gelir. Ancak bu durum, tekrarların bilinçdışı ve psikolojik anlamları/sebepleri üzerinde durulmasına engel değildir. İnsanın aynı davranış kalıplarını, zararlı olduğunu bilmesine rağmen sürekli üretmesinin altında birden çok sebep yatar. Bunların ilki kişinin düşünce sistemine sarsılmaz sadakatidir. Yenilginin kaynaklarını dış etkenlerde aramak, faturayı çevresel koşullara kesmek bazı davranış sahipleri açısından teamül hâlini almıştır. Onların düşünceleri ve düşünme biçimleri öyle keskin ve tartışmaya kapalıdır ki şartlar olgunlaştığı zaman kişi mutlaka zafer elde edecektir. Zaman geçtikçe bu düşünceler kalıplaşır ve kemikleşir. Böyle olduktan sonra da kişi yıllar boyu yatırım yaptığı zihinsel dünyasına yeni pencereler açmaya güç bulamaz. Modern dünyada ilişki biçimleri rekabet, kavga ve ötekini alt etme üzerine kurulmuştur. Kişinin kendi düşüncesinden vazgeçmesi veya şüphe etmesi doğrudan doğruya kendi var oluşunu sıkıntıya sokar. Modern insan eşyanın ve doğanın olduğu kadar düşüncelerinin de sahibidir. Bu sebepten o, düşünceye hükmedilmesi gereken bir nesne muamelesi yapar.

Yaklaşma/yakınlaşma, maruz kalma, tekrar etme, sessiz kalma, görmezden gelme gibi eylem biçimleri hayatın kılcallarına nüfuz eder ve bünyeyi etkileme potansiyeli taşır. Bu eylemleri fark etmek ve yakalamak, hayatı doğru şekilde inşa etmenin ön koşuludur.

Kendi düşüncesinden vereceği her taviz, diğer düşünceler karşısındaki yenilgiyi hazırlayacaktır. Düşüncesi yenilmekle kişinin kendisi de yenilmiş olur. Bu mağlubiyet psikoza kişiye korku saldığından sağlıklı düşünmek ve hakikate sadakat göstermek mümkün olmaktan çıkar. Dolayısıyla yanlış/zararlı sonuçlara rağmen aynı düşünme mantığında diretmek, bir hayatta kalma biçimi olarak ortaya çıkar. Bu direncin kişiye sağladığı başka yararlar da vardır ki bunlar aynı zamanda bu davranışsal tekrarın gerekçelerini oluşturur. Kişi yenilgiler ve çöküntülerle sonuçlanan davranışlar silsilesinin ardından “öğrenilmiş çaresizlik” denilen bir psikolojik düşünüşün yanına uğrar. Bu; kişinin “yapmaya çalıştım, yapamadım, yapamıyorum ve hiçbir zaman yapamayacağım” şeklindeki bilişini oluşturur. Ancak düşüncenin savrulduğu yer, burası ile sınırlı kalmaz. Öğrenilmiş çaresizlik bir konfor alanına evrilebilir ki kişi artık “yapamıyorum” değil “yapmak istemiyorum, gerek yok” demeye başlar. Dostoyevski, *Yeraltından Notlar*’da “aşagılanmanın zevklerinden” bahseder. Mazlum, kader kurbanı, düşmüş, hayatın sillesini yemiş, ömrü zulüm görmekle geçmiş gibi söylemler nedense gizli bir

zevki bünyesinde barındırır. Bu pozisyonda olduğunu ifade eden kişi verici rollerinden arınarak karşısındaki kişiyi birden borçlu konumda bırakabilir. Bu ilginç psikolojinin bir ayağını da utanç duygusu oluşturur. Utanca karşı koyabilmek, aynada yüzüne gülümseyebilmek bazen harplerin en çetinedir. *Küçük Prens*’te geçen bir hikâye bu gerçeği yalın bir şekilde anlatır. Kendini kapatmış bir alkol düşkünü insana neden içtiği sorulduğunda “unutmak için” der. Neyi unutmak istediği sorulduğunda “utancımı” şeklinde cevap verir. Son bir ümitle “neden utandığı” sorulduğunda “içmekten” cevabını verir ve konuyu kapatır. Utanç, sosyal anlamda insani değerleri besleyen yüksek bir değer olsa da bazen kişinin zindanı oluverir. Böyle olunca da kişinin düşüncesini dolayısıyla davranışını değiştirmesi oldukça zorlaşır.

Gündelik hayatta alışkanlık hâlini alması muhtemel eylemlerden biri “sessiz kalmak”tır. Bazen bir fikri olmadığı, bilmediği konularda kişinin başvurduğu bu tutum, bunu aşarak genel bir tavır hâlini alabilir. Çoğunlukla kişinin kendisine yapılan haksızlıklarda sesini yükselttiği görülür. Ancak mesele başkalarına yapılan haksızlıklar olduğunda sessiz kalmak ve

izlemek şahit olunan bir tutumdur. Kişinin başkasını savunması, kendisini savunmasından daha zordur. Ayrı bir cesaret ve toplumsal bilinç ister. Yine duygularını ifade etmekten güçsüz görünme kaygısıyla kaçınmak; dostunu kırmamak için eleştiri yapmadan susmak, karşısındakine bir faydası dokunmayacağını düşündüğü için izah etmekten, tartışmaktan imtina etmek, düzenin ve işleyişin bozulmasından endişe ettiği için gördüğü sorunlardan başını çevirmek gibi durumlar; gündelik hayatın susma şekillerini oluşturur. Ancak öyle ki bazen anlaşılabilir gibi görünen susmalar, gün olur kişiyi zehirlemeye başlar. Her söz/tepki/çılgılık ağzından çıktığı kişiyi dönüştürüyorsa susmalar da aynı hizmeti görür. Sessiz kalındığında her şeyin aynı kalacağı, hiçbir şeyin değişmeyeceği, böylece zarar ve tehlikeden korunmuş olunacağı algısı statükocu hayat algısının insana telkin ettiği bir aldatmacadan ibarettir. İnsan konuşmayı tercih ettiği kadar susmayı da tercih eder. Bu da bilinçli ve aktif bir eylem olduğundan organik sonuçlar doğurur. Hülasa insan konuştuğu kelimeler kadar sustuğu dakikalardan da sorumludur. Çünkü susmak, sessizlik olarak kalmayacak; kişinin aktif eylemlerinin ve hayat perspektifinin inşasında rol alacaktır. Doğru yerde doğru konuşmak bir maharetse ne zaman sessiz kalınıp ne zaman ortamın rengini kelimelerle belirlemek gerektiğini bilmek ayrı ve mühim bir meseledir.

Görmezden gelmek, sık başvurulan bir eylem biçimidir. Gündelik hayatın “normal” seyrinde

yaşanması için bu tutum zorunluluk arz eder. Kişi bir şeyleri ihmal edip arkada bırakabilmelidir ki asıl hedefine odaklanacak müsaitliğe ulaşabilsin. Dikkat etmek bir şeyleri ihmal etmektir aslında. Bir zaruret olduğu su götürmez olan “görmezden gelmek” bazı durumlarda bir tercih bazen de yüzleşmekten kaçınılan bir gerçek olarak ortaya çıkar. Hayatın olağan akışı içinde tekrarlanan bazı davranış biçimlerine şahitlik eden kişi bunlardan rahatsızlık duysa da bir tepki vermeyebilir. Onu; etkilerinin ve “çapının” küçük olması, “büyük” bir tehlike arz etmeyişi, zamanla sona ereceği zannının oluşması gibi sebeplerle görmezden gelir. Bu sebepler eyleme aktif bir şekilde geçmemenin meşruiyetini oluşturur. Ancak görmezden gelmek, hiç görmemenin bir diğer şeklidir. Görmemek ise fark etmemek, meselenin iç yüzüne vâkıf olmamak, onu oluşturan dinamikleri ve sebepleri bilmemek demektir. Görmezden gelmek aslında kişinin şahit olduğu gerçeklikle ilgili senaryo yazmasıdır. Bu, bazen iyi niyet ve temennilerle büyütüldüğü gibi bazen de bir kaçışın gerekçelerini temsil eder. Her ne olursa olsun hakikat/vaka ile temastan uzaklaşmalar onu ortadan kaldırmaz ve bir gün ortaya çıkışını engellemez. İşte bazı büyük olayların/durumların yollarını inşa eden basamaklarda gözden kaçmış/kaçırılmış ayrıntıların katkısı vardır.

III.

Denebilir ki yirmi dört saat, sıradan ve önemsiz bir zaman diliminden ibaret değildir. Ya

da diğer ifadeyle bir gün, geleceğe olan etkileri bakımından ele alındığında bir gündenden daha fazlasıdır. İnsanın her şeyi kontrol altına alarak kazaları/felaketleri/hataları önlemesi; her şeyi öngörmesi ve tedbirini alması mümkün değildir. Yanlış yapmak insan tabiatının temel bir özelliğidir. Bu noktada hatanın ürettiği avantaj üzerinde durmak gerekir. “Yenilgi yenilgi büyüyen bir zafer vardır” dizesinin romantik anlamlarının ötesinde rasyonel bir yüzü olduğunu fark etmekle beraber hatanın/yanlışın bir “öğretmen” olarak konumlandırılması abartılı bir yaklaşım sayılmaz. Hataları doğrulara tebdil etmenin şartları o kadar hafif olmasa gerek, insan bunu kolayca başaramaz. Ancak bunun işaretlerini ve ipuçlarını yakalamak için fırsat ve imkânlar kişinin her gün karşısına çıkar. Yazıda ekseriyetle tartışıldığı üzere; yaklaşma/yakınlaşma, maruz kalma, tekrar etme, sessiz kalma, görmezden gelme gibi eylem biçimleri hayatın kılcallarına nüfuz eder ve bünyeyi etkileme potansiyeli taşır. Bu eylemleri fark etmek ve yakalamak, hayatı doğru şekilde inşa etmenin ön koşuludur. Bu çabalar, kişinin özgün/özgür kimliğini oluşturmasına katkı sağlayarak bu doğrultuda üretken ve verimli bir hayata kapı aralamasında belirleyici olacaktır. Mahiyeti ayrı bir tartışma konusu olmakla beraber mesele, kendisiyle yüzleşmek ve yaşamının sorumluluğunu ele almak isteyenlerin aktif bir özne olarak benliklerini ve dünyayı inşa etmelerinde yol haritasının aydınlatılmasıdır.

TRT 12 Punto Üzerine

MERVE ÖZGEZ

Bir senaristseniz ve bir senaryo yazdıysanız, filmi kendiniz yönetmeyecekseniz bir yönetmene ihtiyaç duyarsınız. Ama sadece yönetmen yetmez. Yönetmen yazılı metni görsel sanata çeviren kişidir. Bir film sanat oluşu kadar bir endüstridir de bu yüzden de yapımcıya, dağıtımçıya ihtiyaç vardır. Ama tek yapımcıyla film yapmak çoğu zaman güç olabiliyor. Böyle zamanlarda da ortak yapımlar devreye giriyor. TRT 12 Punto da bu ortak yapımlardan biri.

TRT tarafından bu yıl 5'inci düzenlenen 12 Punto Türkiye'nin en büyük senaryo geliştirme ve ortak yapım platformudur. Punto senaryo aşamasındaki projeleri destekleyerek hem projelerin filme dönüştürülmesini hem de Türk sinemasına nitelik kazandırmayı hedefler. Punto seçilen projelerin sahiplerini ve yapılan etkinliklere katılanları uluslararası film endüstrisinden önemli isimlerle bir araya getiriyor ve filmlerin festival ve dağıtım aşamalarını destekliyor.

PLATFORMUN BİRKAÇ ÖZELLİĞİ VE ETKİNLİKLERİ

12 Punto'ya herkes başvuru yapabilir. Uzun metraj bir pro-

jeniz varsa senaryonuzun müraعاتını bir yapım şirketinin yapması bekleniyor ama kısa metrajlı projelerde bireysel başvurular da kabul ediliyor.

Projeleriniz ile 12 Punto'ya başvurduktan sonra aslında kurulan etkileşimler ile zaten ödül kazanıyorsunuz. Ama onun dışında platformun verdiği ödüller uzun metraj ödülleri ve kısa metraj ödülleri şeklinde ikiye ayrılıyor. Uzun metraj ödülleri; TRT ortak yapım ödülü, TRT ön alım ödülü, TRT proje geliştirme ödülü ve TRT uluslararası ortak yapım ödülleri. Kısa metrajda ise 12 projeye TRT kısa film yapım ödülü verilmektedir.

Bu ödüller tabii ki güzel ödüller ama bu ödüllerin yanı sıra ödüllerden biri de 12 Punto haftasıdır. Her yıl seçilen 12 uzun metraj proje 12 Punto haftasında dünyadan en önemli senaryo geliştirme sunum ve pazarlama danışmanlarıyla toplantılar yaparlar. Toplantılardan sonra uluslararası film endüstrilerinin yöneticilerinden oluşan jüriye projelerini sunarlar ve ödüller dağıtılır.

TRT uluslararası ortak yapımında ise Türk yapımcılarının düşük hisse ile ortak oldukları ulusla-

rarası film projelerini de desteklemekte. Bu şekilde de Türk sineması uluslararası anlamda da bir kimlik kazanmaktadır. Kısa film yapım ödülünde ise seçilen 12 film prodüksiyon süreci tamamlandıktan sonra TRT 2'de gösterilirler.

12 Punto Haftası'nda bu yıl dünya sinema sektörüne yön veren önemli isimlerin katıldığı herkese açık paneller, masterclasslar, atölyeler, söyleşiler ve gösterimler düzenlendi. Finalet kalan projelerin sahipleri ise uluslararası danışmanlarla senaryo geliştirme, sunum ve pazarlama kapalı toplantılarına katıldılar

Bu yıl TRT 12 Punto uzun metraj jüri üyelerinde Oscar ödüllü yönetmen Danis Tanovic, Doha Film Enstitüsü CEO'su Fatma Al-Remaihi, Berlin Film Festivali Avrupa Film Marketi Direktörü Dennis Ruh, Oscar ödüllü yapımcı Ewa Puszczyńska, Saraybosna Film Festivali Kurucusu Mirsad Purivatra vardı.

12 punto haftasında beş güne birçok etkinlik yerleştirilmişti. 5 Masteclass, 1 Casestudy, 1 Sunum, 2 Gösterim ve Söyleşi, 3 Panel düzenlendi. Görüntü yönetmenliği, *Rutubet* kısa filminin yolculuğu, senaryo ya-

zarlığı, Doha Film Enstitüsü, Karadağ'da film yapmak, ortak yapım imkânları, festival programcıları ile buluşma, uluslararası film marketlerinde yol alma, ortak yapım marketleriyle buluşma, yönetmen yapımçı ilişkisi etkinliklerinin yanı sıra *Bir Tutam Karanfil ve Komşuluk Halleri* filmlerinin gösterim ve söyleşi yapıldı.

Sinema ile ilgilenenleri bir araya toplayan çok sayıda etkinlik ve festival bulunuyor. 12 Punto uluslararası birçok iş birliğinin olması, sinemanın endüstri kısmına önem vermesi, her yıl kurduğu bağlantılar ile kendini geliştirmesi gibi sebeplerden dolayı Türkiye'nin en büyük senaryo geliştirme ve ortak yapım platformudur. Filmleri desteklemesi konusunda büyük takdir ve teşekkürü hak eden 12 Punto'nun bir katılımcısı olarak kapalı toplantıların bazılarının halka açık da yapılmasını çok isterdim. Aslında çoğu ortak yapımçı yapılan açık toplantılarda proje sahiplerinin daha çekingen davrandıklarından, projelerini anlatamadıklarından ve projenin kendini çok gösterememesinin iyi bir şey olmadığından bahsetti. Bunların hepsine katılıyorum, ben de seyirciyi heyecanlandırmak için hazırladığım bir filmin herkes tarafından bilinmesini istemedim ama kapalı toplantılarda yaptıkları senaryo geliştirme, sunum ve pazarlama toplantılarında neler konuşulduğunu merak etmiyorum değilim. O yüzden başvuran projelerden olmasa bile herhangi bir projenin, bu geçmişte 12 Punto'ya katılmış ve destek almış bir proje de olabilir, senaryo geliştirme, sunum ve pazarlama toplantı-

sının simülasyonuna katılmayı çok isterdim. Ayrıca böylesine kapsamlı bir etkinliğin endüstriye ve sanata katkılarını yazılı görsel bir metinle bir matbuatla taçlandırmasını da çok isterdim. İki yıldır takipçisi olduğum 12 Punto kendini geliştirerek ilerlemeye devam ediyor, devam edecektir de. Çok verimli bir haftayı geride bırakırken bu haftadaki bazı etkinliklere göz gezdirmek gerek.

GÖRÜNTÜ YÖNETMENİ SİNEMANIN NERESİNDE?

Kürşat Üresin ve Cevahir Şahin ile gerçekleştirilen etkinlikte görüntü yönetmenliğinin sinemanın neresinde olduğu, sanat mı yoksa zanaat mı olduğu konuşuldu. Şahin meseleyi "Görüntü yönetmeninden daha çok 'cinematographer' demeyi tercih ediyorum. Cinematographer karmaşık teknolojiyi sinemanın hizmetine sunan kişi. Teknolojiyi kullanıp yönetmenin kafasındaki dünyayı görsel sanata çeviren kişi. Zanaatçıdır da aynı zamanda ama sanatçı kısmı ağır basıyor." şeklinde yorumladı. Üresin ise "Sanatçı mı zanaat mı, çalışılan işe, yere göre değişiyor. Bize verilen alanla ilgi değişiyor. Yönetmen istediği dünyayı tamamıyla kafasında kurunca 'domine aşamasına' gelebiliyor kendimizi zanaatçı hissediyoruz, teknik olarak en temiz en doğru uygulayıcı oluyoruz. Fakat yönetmen alan tanıyınca kendimden bir şeyler katabiliyorum. Oralarda sanatçı olarak görüyorum." dedi.

Şahin'e göre cinematographer şunun yapmalı: "Senaryoya göre hangi ışık, neyi kullanırım, hangi teknoloji kullanılacak

liste yapıp bütçeye göre şekillendirmesi gerek. O hikâye için hangi araç gerekli, o bütçe ile buna da bakmalı. Bu zanaatçı kısım."

Üresin ayrıca senaryoyu nasıl değerlendirdiğinden bahsetti: "Senaryoyu okuyup ben ne kadar katkı sunarım diye bakıyorum. Senaryoyu değerlendirmek yerine katkı sağlayabilir miyim diye bakıyorum. Katkı sunamayacaksam çalışmıyoruz. Ve görüntü yönetmeninin elinde sihirli değneği olan kişi olmadığımı dile getirdi."

Şahin "Sizden beklenen şey yönetmenin dünyasını resim-sellemek" derken Üresin de bu yorumu şöyle mukabelede bulundu: "Her filmi eşsiz yapan yönetmenin dünyasıdır dediğimiz şey sezgi ile ortaya çıkıyor. Sanat sezgi ile yapılan üretilen bir araç. Yorumlamaya başlarken sezgi ile hareket etmeye başlıyoruz. Sanat mı, zanaat mı burada ayrılıyor."

Sadece görüntü yönetmenliğinin konuşulacağını sandığım etkinlikte görüntü yönetmeni ve yönetmen ilişkisinden tutun senaryo okuma aşamalarına kadar her şeyden söz edildi. Böyle etkinliklerde rahatsız olduğum tek nokta katılanların iyi dinleyici olmamaları. Çünkü etkinlik sonunda genelde güzel sorular gelse de üzerine dakikalarca konuşulan konular hakkında da sorular sorulabiliyor.

KISA FİLM RUTUBET'İN YOLCULUĞU

Rutubet filminin konuşulduğu etkinliğe yönetmen Turan Hastе ve senarist Furkan Daşbilek katıldı. 23 sene sonra Venedik'e

seçilen ilk Türk kısa filmi *Rutubet* kayıp bir kız hikâyesi olarak yola çıkmış. Sonra Yusuf ve öğretmen karakteri arasında ortaya çıkan şüphe masum, suçlu, iyilik ve kötülük ekseninde hikâye ilerlemiş. Nihayetinde de sekizinci taslakta son hâlini almış.

Şubat 2022’de çekilen filmin ilk denemesi 15 günde tamamlanmış. Senaryo bir buçuk yıl boyunca değişmeye devam etmiş. Sette bile bazı şeyler değişmiş. Senarist Daşbilek “Hikâye ile cebelleşirken bizim çıkış yolumuz iyi bir film yapmak. Daima böyle bir alışkanlığımız var. İyi film yapalım o yolunu bulur. Sonra oturduk planlama yaptık birlikte. Hem dağıtım aşamasını hem filme fon bulma aşamasını. Başlangıçta dağıtım hikâyesini oluşturursanız biraz daha rahat ediyorsunuz.” ifadelerini kullandı.

Daşbilek hocadan ders alma imkânım oldu ve bahsettiği ‘iyi bir film yapmak’ kavramına gerçekten sıkı sıkıya bağlı. İşlerini böyle severek yapan, kendini senaristlik yönetmenlik yaparken konforlu hisseden insanlarla tanıştıkça iyi bir film yapmanın hem kişinin hayatında hem de izleyen kişide neleri değiştirebileceğini ya da neleri değiştiremeyeceğini daha iyi öğreniyorsunuz.

Ayrıca ikili, kemik ekip olduklarını ve böyle devam etmeye karar verdiklerini anlattılar. “Bütün işlerimizde aynı ekiplerle aynı insanlarla olmak istiyoruz çünkü bir yerden sonra birbiriniz anlayabiliyorsunuz, bir bakıştan bile anlayabiliyorsunuz. (...) 2016’dan beri, ilk işimizden beri aynı ekiple devam

ettiğimiz için bunu bozmak istemiyoruz. Herkes birbirini anlıyor. Ben bir şey yapmıyorsam başkası devralabiliyor.”

SİNEMACILARI GÜÇLENDİRMEK

Doha Film Enstitüsü sinemaya, birinci ve ikinci filmlere, Arap ve Akdeniz bölgesinden ülkelerin sinemacılarına, dünyanın birçok ülkesinden tecrübeli, ödüllü yönetmenlerin filmlerine destek veren festival ve eğitimler düzenleyen bir kuruluş. Enstitü hakkında bilgi vermeye enstitünün üst düzey yöneticisi Fatma Al-Remaihi gelmişti.

Fatma Al-Remaihi vizyonları çerçevesinde şunları paylaştı: “2009 yılında film festivali fikri ile yola çıktık. Kurucumuz sinema alanına çok inanıyordu. Özgür bir şekilde kendimizden bahsedebileceğimiz ve kendimizi özgür bir şekilde temsil edebileceğimiz bir ortamın yaratılması konusunda zamanın geldiğini düşünüyordu. Sinema alanında yeni seslere olanak sağlamak için çalışmalara başladı.”

Derdi piyasaya egemen olmak değil endüstriyi geliştirip des-

tek sunmak olan enstitünün yaptığı Ajyal Film Festivali’nden ve Qumra’dan bahsedildi: “Ajyal tüm jenerasyonlar için düzenlenen bir festival. Bu festival jürisi 8-25 yaş arasında. Kendi atölyeleri, aktiviteleri oluyor. Film yapımcıları ile tanışılıyor, filmler izleniyor ve festival sonunda en iyi filmleri oyluyorlar. Ve kazananlara sonraki filmleri için destek sağlıyoruz. (...) Qumra ise 2015’te başladı. Enstitünün uzantısı olarak etkinlik desteklemek için kuruldu. Qumra’da başvuru yok. Biz gelişim aşamasında olduğunu bildiğimiz ya da post prodüksiyon için destek sağladığımız filmlerden seçiyoruz.”

Al-Remaihi fonlama sürecinden de söz etti: “Ekosistemimizin bir parçası da film fonlamasının üç farklı kolu var. İlki yerel katar film fonu. İkincisi destek programımız. Bu fona MENA bölgesinden sadece ilk ve ikinci filmi yapan kişiler başvurabiliyor. Sonuncusu ortak fonlama. Stratejik ortaklığa dayalı bir proje. Kültürel olarak ve ticari olarak kazanç sağlayabilecek filmleri tercih ediyoruz.”

Hem ulaşmanın çok kolay olacağı bir yer gibi hem de çok zor. Hayli imkândan bahsedildi ama süreçlerde çok seçiciler ve bölgesel olarak çalıştıkları ortaklıklar daha fazla. Arap bir yapımcınız ya da yönetmeniniz olması gerekiyor yoksa üretim kısmı için değil post prodüksiyon için destek alabilirsiniz. İnsanlar çoğu zaman bir atölyeye geliyorlar oradan fon bulabiliyorlar. Yani atölyeler de fona giden bir yol. Misyolları “Arap bölgesine ses kazandırmak ve hikâyelerini anlatmaları için olanak sağlamak” olan enstitü gelecek senelerde gençlerle Türkiye’de yeni girişimler başlatacak.

ORTAK YAPIM İMKÂNLARI

Güneydoğu Avrupa ülkelerindeki ortak yapım imkânlarını daha çok öğrenmek için panele Karadağ Film Merkezi Direktörü Aleksandra Bozovi, Sırbistan Film Merkezi Uluslararası İlişkiler Koordinatörü Uno Domazetoski, Slovenya Film Merkezi Direktörü Natasa Bucar, Hırvatistan Görsel İşitsel Merkezi Başkan Yardımcısı Maja Vukic katıldı.

Slovenya’dan Natasa Bucar “Genelde ortak yapım filmler yapıyoruz. Azınlık ortak yapımları için yılda 2 kez başvurular açılıyor. Bütçemiz şu anda 800 bin Euro civarında.” derken Hırvatistan’dan Maja Vukic ise şunları söyledi: ‘Sektörün her alanından sadece film yapımlarını değil, distribütörler, sinema sahipleri, televizyon temsilcileri yani stratejik olarak fonun gidişatına destek olacak kişilerle çalışıyoruz. Ortak yapımda iş birliği çok önemli. Ne

verebileceğimize ve ne alabileceğimize bakıyoruz.’

Ortak yapımda ne aradıkları hakkında dört ülke, azınlık ortak yapımlarında tüm kategorilere açıklar. Ayrıca hepsi bütçenin yüzde ellisinin güvence altında olmasını istiyor başvuru için. Ayrıca özel şartlar bağlamında Slovenya’dan Natasa Bucar “Bir başvuru açılıyor ve Slovenya ortak yapımcısı olan herkes başvurabiliyor. Yaratıcı bir işbirliği arıyoruz, sadece finansal ortak olmak istemiyoruz. Temelde projelerde kalite arıyoruz.” ifadelerini kullandı. Karadağ’dan Aleksandra Bozovi ise şunları dile getirdi: “Yılda bir başvuru açıyoruz. Bizim paramızın yüzde 80’ini Karadağ’da harcanması gerekli. Hikâye kalitesi bizim için çok değerli. Genç bir sektörümüz olduğu için Karadağ’ın ne kadar dâhil olduğu bizim için çok önemli.”

Hırvatistan’dan Maja Vukic “Teknik şeyler aynı farklı olarak her kategoride deneysel filmleri de kabul ettiğimizi söylemek istiyorum. Biz azınlık post prodüksiyona da destek sağlıyoruz. Yılda 4 başvuru açıyoruz. Birincil önemli şey Hırvatistan girdisi ne kadar olursa bizim için o daha değerli.” dedi. Sırbistan’dan Uno Domazetoski ise bu çerçevede şu ifadeleri kullandı: “Azınlık ortak yapımlarında yılda 2 başvurumuz var. Toplam bütçenin yüzde 10 ya da 30’u arasında bir şey veriyoruz.”

Genelde ülkelerinin küçük olduğundan ve bu yüzde ortak yapımlara önem verdiklerinden bahsettiler. Bütçenin yüzde ellisinin temin edilmesi, projenin

senaryo ve sunum dosyalarının hazır olması gerektiği anlamına geliyor. Hazır projeleriniz için ortak yapım desteği en uygun ülkeye, o ülkeden bir ortak yapımcı bularak başvurmanın filmin çekilmesini kolaylaştıracağını ve Güneydoğu Avrupa ülkelerindeki ortak yapımların endüstriyi besleyeceğini düşünüyorum.

ORTAK YAPIMCILARLA BULUŞMA

Ortak yapım platformlarının içerikleri, başvuru şartları, hangi projelerle ilgilendikleri, kendileri için belirledikleri bölgeleri ve ortak yapım platformlarının günümüzde film endüstrisine neler kattığının konuşulduğu panel epey farklıydı. Panele Saraybosna Film Festivali Cinelink Direktörü Amra Baksic Camo, Cannes Film Festivali Marche du Film Programlar ve Eğitimler Direktörü Aleksandra Zakharchenko, Karlovy Vary Film Festivali Endüstri Ofisi Direktörü Hugo Rosak, When East Meets West Direktörü Alessandro Gropplerro ve Tallinn Black Nights Film Festivali Endüstri Direktörü Marge Liiske katıldı.

Cannes’dan Aleksandra Zakharchenko, panelde şu noktalara dikkat çekti: “Daha çok ağ üzerine bir piyasa olan Cannes çok uluslararası bir ortam ama geleneksel anlamda bir ortak yapım marketi değil. Biz de yapımcılara önemli olan konularda destek sağlamaya başladık. Ana olarak Ukrayna yapımcılarına odaklandık.”

Talinn’den Marge Liiske “Ortak yapımdan bahsederken projelere ne katabileceğimize

bakıyoruz. Tallinn’de her yıl senaryo yarışması yapıyoruz. 12-15 proje kabuk ediyoruz ortak yapım piyasasına. Ortak yapımda finansmanın en azından yüzde onunun hazır olmasını istiyoruz. Uluslararası piyasaya açıldığımızda elinizde bir fon olması önemli çünkü tanıştığınız insanlar sizin potansiyeli finansman planınıza ve hâlihazırda paranız olup olmasına bakacak” ifadelerini kullandı.

When East Meets West’den Alessandro Gropplero “Bizim hedefimiz batı ve doğuyu bir araya getirip alışılmışın dışında yapımlar üretmek ve proje tabanlı endüstri platformunu daha çok şirket tabanlı bir konseptte dönüştürmeye çalışıyoruz. Eğer proje başka bir piyasada zaten seçilmişse ama Latin Amerika’dan birine ihtiyaç duyuyorsa bu konuda fark yaratabileceğimizi biliyoruz. Biz odağı hala ortak yapımcı arayan geliştirilmesi süren projelere veriyoruz. Eğer bütün ülkeler tarafından tasdiklenmiş bir proje ise bizim destek olmamızın anlamı yok.” şeklinde konuştu.

Cineline’den Amra Baksic Camo bu konudaki görüşlerini şöyle açıkladı: “Ben ödülün ziyade katılımın daha önemli olduğunu düşünüyoruz. Çünkü en büyük ödül zaten doğru ortağı bulmak. Bu işin çekirdeklerinden biri çalışma ağı. Saraybosna’ya herhangi bir şey göndermeden geliyorlar çünkü orda olmak faydalı olabiliyor. Seçilmiş olmak piyasa girebilmeniz içi yollardan biri ama orada olmak da bir yol. Orda filmlerine fon bulan insanları biliyorum. Bütün bu platformlarda resmi bir seçki vardır

ancak resmi olmayan seçkiler de dönüyor. Ve eğer muhteşem bir film yapmak istiyorsanız muhteşem bir sunum yapmanız lazım. Belki gelecek vadeden filminiz var ancak sunumunuz yeterince düzenli hazırlanmamış filminizi boşuna harcamış olabilirsiniz çünkü insanlar gerçekten projenizin ne olduğunu anlayamıyor.”

Karlovy Vary’den Hugo Rosak ise düşüncelerini “Başvuranlar neye ihtiyacı olduklarını bilmeliler. Mesela Avrupa da yapımcılık yapmaya kar vermişlerse ya da ne gibi ortak aradıklarını biliyorlarsa hangi yerlere gitmeleri, kimlerle görüşmeleri gerektiklerini biliyorlarsa çok iyi. Somut bir hedefiniz olması ve gideceğiniz yönü belirlemeniz ortak yapım piyasasına önemli.” ifadeleriyle paylaştı.

Masraflı bir sanat sinema ve bu masraflı sanatın ortaklara ve hamilere ihtiyacı oluyor. Çünkü yapım aşaması kadar, öncesinde ve yapım sonrasındaki dağıtım/pazarlama kısımlarında da kolektif bir iş. Şayet konu uzun metraj ise yolu da uzun oluyor. Bu yolda ortaklığa, destekçiye ihtiyaç duyuluyor. Bu yüzden proje sahibinin projesi için uygun ortakları bulup onlarla yola çıkması hem kendisi hem de projenin akıbeti için daha faydalı olacaktır.

YÖNETMEN-YAPIMCI İLİŞKİSİNDE UYUM VE ÇELİŞKİ

Yönetmen Danis Tanovic ve yapımcı Amra Baksic Camo ile yönetmen yapımcı arasındaki ilişki konuşuldu. Yönetmen ve yapımcı arasında sağlıklı bir ilişkinin sağlanıp sağlanamayacağı konusunda Tanovic anal-

tar kelimenin saygı olduğunu ve çevrenizde çalışırken fikirlerinize karşı çıkan insanlar buldurmak gerektiğini söyledi. Ona göre yapımcı “geçen akşam izlediğin filmleri kahve içip, konuşup, tartıştığın kişi olmalı”dır.

Camo’ya göre her seferinde risk almışlar ve bu onları bağlayan “Bir yolunu buluruz düşüncesi” olmuş. Bu durum onları bir araya getirmiş. Ayrıca elinden gelen her şeyi yaptığını bilen bir insanla çalışabilmenin ne kadar iyi olduğunu vurguladı. Camo kendisinin yapım öncesi kısımda güçlü olduğunu yönetmenin ise güçlü alanının set olduğunu düşünüyor. Bu durum için “başarılı bir yapımcının sette söz hakkı yoktur” diyor.

Kendi anıları üzerinden sanki bir filmin yapım aşamasını yönetmen-yapımcı arasındaki ilişkiden dinliyor izlenimine kapıldığınız etkinlik haftanın en eğlenceli etkinliklerinden biriydi. Profesyonellerin işleri hakkında konuşurlarken ağızlarından çıkan her cümle ders niteliğindedi. 12 Punto sayesinde de bu profesyonellerle bir araya gelme ve aynı yerde bulunup tecrübelerinden faydalanma imkânı buluyoruz.

Dikkat çekici ve fark yaratıcı bütün hikâyelere açık olarak düzenlenen TRT 12 Punto’nun kapanış ve ödül töreni TRT 2’den canlı yayımlandı. Kapsamlı program görüntü yönetmenliği, sinema, senaryo yazarlığı, ortak yapım marketleri ve festival programcılarıyla buluşma gibi etkinliklerle sinema alanına katkı sundu.

Otuz Üç Yılın Görsel Hikâyesi

NAZGÜLÜ ÇARKANAT

Bugün dünyada sinemanın tarihinin belgesel bir filmle başladığını kaç kişi hatırlar? O zamandan sonra sinemanın ayrılmaz bir parçasını oluşturan belgeseller ülkemizde de sinema sektörünün içindedir fakat çoğu zaman *gölgede* kalmıştır. İlk belgeselciler bir tarafa Türkiye’de belgesel film yapımı, 2000’li yıllarda ivme kazanarak artış gösterdi ve tek tük de olsa sinemalarda gösterim imkânı buldu. Bu konuda okuduğum yorumların çoğunda belgesel film üretiminin artışı, genelde büyük anlatıların sona erdiğini iddia eden postmodern ortamda küçük, kişisel anlatıların büyük, resmî ve tarihsel anlatılara karşı öne çıkmasıyla ilişkili biçimde ele alınıyor. Dolayısıyla son zamanlardaki belgesellere bir de bu açıdan bakılması faydalı olacaktır.

Belgesel, kurmaca filminden farklı olarak gerçek olanı ya da gerçeğe benzer olanı ele alan, onu yaratıcı biçimde işleyen bir türdür. Öte yandan çok sayıda film ise belgesel ve kurmaca arasındaki bu ayrımı muğlaklaştırdı ve belgesel, tıpkı kurmaca filmler gibi farklı anlatı ve anlatım tarzlarının geliştirildiği bir tür vasfıyla yolculuğunu sürdürdü. Bu yazıda ise, Türkiye’deki belgesel sinemanın son dönem gelişmelerinde farklı bir yer edineceği aşikâr olan *Hep Otuz Üç Yaşında*’ya kısaca göz atılacak. Ardından yönetmen Murat Pay’ın açıklamalarıyla sınırlı kalmak kaydıyla dünya ve İslâm âlemi için büyük bir kaynak teşkil eden Türkiye Diyanet Vakfı’nın *İslâm Ansiklopedisi* bağlamında yakın dönem kültür

tarihimize dair kimi hatırlatmalarda bulunulmaya çalışılacak.¹

KURMACA VE GERÇEK İÇ İÇE

Meseleye ve öznelere kendi sesiyle konuşma imkânı sunan, onu nesneleştirmeyen, diyaloga çağırın, yerine göre gözlemsel, etkileşimsel ve de düşünümsel tarzdaki *Hep Otuz Üç Yaşında* belgeseli iç boğucu zamanların ardından İslâm dünyasında telif edilmiş ve tamamlanmış ilk özgün ansiklopediyi konu ediniyor. Hayal ürünü olmayan dış gerçekliğin peşindeki belgeselde kurmaca ve gerçeğin iç içe geçmesi, kurmaca ve belgesel ayrımını da muğlaklaştırmaktadır. Ansiklopedinin yazımını şahitlerin anlatılarına dayanarak anlatan, belgesel görüntülerin kurmaca ile kesilerek desteklediği bir yapımla karşı karşıyayız ki bu gayet yerinde bir tercih olmuş. Kurmaca filmlerde, filme inandırıcılık katmak için ilave edilen belgesel görüntülerden farklı olarak *Hep Otuz Üç Yaşında*, aralara serpiştirilmiş kurmaca sahnelerle, gerçek ile kurmacayı yaklaştırır, kurmacanın

gerçekliği, gerçeğin kurmacasını karşılaştırır, yönetmenin ele aldığı konu hakkındaki duruşunu açık eder.

Nitekim hikâye bütün ansiklopediye emek veren insanlardan izler taşıyan Niyaz ve Ekmel adlı iki kurmaca karakter üzerinden seyredir. Niyaz ilahiyat fakültesini bitirmiş genç bir akademisyen, Ekmel üniversitede altmışlı yaşlarda bir Hoca. İki karakterin yolları Türkiye Diyanet Vakfı’nın hazırladığı *İslâm Ansiklopedisi*’nde kesişir. Aslına bakılırsa hepimizin hayatı, hatta tanınmadıklarımızın bile, görünmeyen halkalarla birbirine öylesine bağlı ki zaman içinde bunu idrak edebilmek bizi daha çok insan kılar. Cumhuriyet tarihinin kolektif bir hafızayla hayata geçirilmiş en büyük kültür hareketlerinden birisinin 33 yıla yayılan çarpıcı hikâyesi sözlü tarih çerçevesinde ansiklopediye katkı sunan 100 kişiyle görüşülerek anlatılıyor. Çeşitlilik, zenginlik ve farklılıklarıyla öne çıkan bu isimler arasında; Ahmet Özel, Ali Bardakoğlu, Âlim Kahraman, Hayreddin Kahraman, Hilal Görün, İdris Bostan, İskender Pala, İsmail Durmuş, Mehmet Ali Sarı, Mehmet İpşirli, Muhittin Serin, Mustafa Kara, Ömer Türker, Raşit Küçük, Leyla Gürkan, Süleyman Uludağ, Tayyar Altukulaç gibi kendine mahsus kişilik özellikleriyle belirginlik kazanmış pek çok isim bulunuyor.

Belgesele bu açıdan bakarsak Türkiye’deki son dönem belgesellerinin büyük bir kısmıyla yöntem bakımından başka bir

¹ Türkiye Diyanet Vakfı *İslâm Ansiklopedisi* üzerine, ansiklopedinin tamamlanması akabinde yapılan bir soruşturma için bk. “İslâm Ansiklopedisi Üzerine”, *Tezkire*, 2014, sayı: 48. Ayrıca bk. İsmail Kara, *İçimden Geçen Günler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2023, 239-269. Şunu da önemle belirtmek gerekir: Bunlar (elbette kitaplara girmiş, girmemiş başkaları) Türkiye’de *İslâm Ansiklopedisi*’ni kavramak isteyenlerin mutlaka okuması gereken metinlerdir.

ifadeyle sözlü tarihi benimsemişi açısından benzerlik taşıdığını kaydetmek yanlış olmaz. Esas itibarıyla tarihin resmî inşasında sesleri duyulmayan, onlar adına daha “bilen” sesler vasıtasıyla ilgili kişiler, artık sözlü tarih yöntemiyle kendi seslerine kavuşurlar. Kişilerin gırtlığında büyüyen harflerin sese dönüşmesi ise hiç tartışmasız anlatının öznelere kuvvet verir. Anlatma, konuşma hakkını, her şeyi bilen üst-sesten, anlatıcıdan alarak etkileşim içindeki kişilerle aktaran yöntem, yönetmenin yalnızca sinema bilgisine değil, aynı zamanda iyi bir sosyal bilimler formasyonuna sahip olması gerektiğine işaret eder. Senaristliğini Selman Kılıçaslan’ın, yapımcılığını Halil Kardeş’in üstlendiği belgeselin yönetmen koltuğunda oturan Murat Pay gerek sinemanın teorik yönlerine odaklanan metinleri gerekse önceki filmleriyle bu konuda hayli yetkin bir isim.

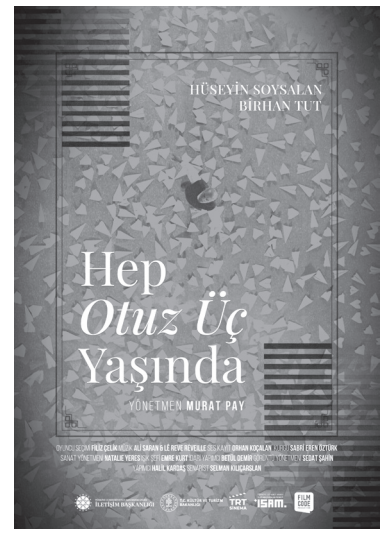
Belgeselin sınırlarını biraz zorlayarak, kurmaca unsurlar ekleyerek meseleyi anlatan yapımda Hüseyin Soysalan, Birhan Tut, Kübra Tüzgün, Mehmet Beyazıt Uzgaş, Barçın Çalış, Mert Asker, İsmail Düvenci, İlhan Görmek, Mustafa Karaoğlu ve Muttalip Müjdecici gibi isimler rol almış. “Her şey yerli yerinde” demiş ya Tanpınar, daha ne denir? Belgesel, Bosna Hersek’in başkentinde tertiplenen 29. Saraybosna Film Festivali’nde ilk gösterimini yaparak sinemaseverlerin beğenisine sunuldu. Bu durum Türkiye’deki yeni belgesellerin, sinema salonlarında gösterilmeden evvel festivallerde, izleyici ile buluşmalarıyla büyük benzerlik taşımakta. Odak noktasını doğrudan doğruya bir ansiklopedinin mazisinin hikâye edilmesi teşkil eden *Hep Otuz Üç Yaşında*

belgeseli festival gösteriminin ardından gündeme geldi. Haber ajansları, gazeteler ve televizyonlar çoğu zaman yönetmen Murat Pay, kısmen de senarist Selman Kılıçaslan ile görüşmeler ve programlar² yaptı, böylece belgeselin Türkiye’deki kültürel, sosyal ve siyasi mücadelenin bir parçası olarak da konumlanması sağlandı.

HAFIZA VE KAMUSAL FARKINDALIK

Unutulmasa da pek duyulmayan seslere ses verip bir *hafıza kültürü* yaratmaya çalışan *Hep Otuz Üç Yaşında* belgeseli “kamusal farkındalığı yükseltme” işlevini yerine getirmesi yönüyle de değerli. Murat Pay, sadece akademik camiaya değil, belli bir kültür düzeyine sahip okuyucuya seslenen bir dil kullanan *İslâm Ansiklopedisi*’yle ilk yakın tanışıklığının “Gölge Oyunu Karagöz ve Sinema” odaklı yüksek lisans tezinin hazırlık yıllarına rastladığını söylüyor.³ Ansiklopedi için “Güvenilir ve referans bir kaynaktı ve okul dersleriyle ilgili birçok maddeyi buradan okumuştum” diyen Pay, yıllar sonra eser tamamlandığında ve bir film yapılması gündeme geldiğinde ansiklopedi ile ikinci tanışıklığının başladığını dile

- 2 Gelgelelim, hasbelkader izlediğim bu programlardan biri ne ansiklopedi ne de belgeselden çok da haberdar olmayan “böbürlenme ustası” bir yöneticinin mihmandarlığında yapılmıştı. *İslam Ansiklopedisi* gibi kapsamlı bir eserin belgeselinin çekilmesi gibi özgün bir fikrin heyecanıyla program biraz aceleye gelmişti.
- 3 Tezin matbu hâli için bk. Murat Pay, *Yâr Bana Bir Eğlence Teoriden Pratiğe Karagöz’den Sinemaya*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2023. Bu kitap, Pay’ın sinema düşüncesini tanımak bakımından da zengin bir malzeme içeriyor.

getiriyor. Ardından belgeselin dayandığı ana ayaklara dair sözlerini şöyle sürdürüyor: “33 yıla yayılan ve tamamlanan büyük bir hikâye görüntü dünyasına aktarılacaktı. Aklıma birçok soru üşüşmüştü: Hikâyenin neresi anlatılabilir? Hikâyenin hangi tarafları öne çıkarılabilir? Hikâyenin bam teli noktaları nasıl tespit edilebilir? Uzun soluklu bir başka yolculuğa çıkmak gerekiyordu: Ansiklopedinin yaşayan şahitleri ile sözlü tarih yapmak. Bunun üzerine genç, yaşlı, ansiklopediye katkıda bulunmuş 100’ü aşkın kişiyle sözlü tarih görüşmeleri gerçekleştirdik. Hatta pandemi sözlü tarih görüşmelerimizi de biraz geciktirdi. Sözlü tarih görüşmelerimizi de tamamladıktan sonra elimizde senaryoya kaynaklık edebilecek önemli bir bilgi havuzu oluşturduk.”

Belgeseli yaklaşık iki yılda tamamladıklarını söyleyen Murat Pay’ın senaryonun bütün unsurlarının bir kısmının *sözlü tarihe* dayandığını, bir kısmının da okudukları, dinledikleri röportajlara yaslandığını söylemesi de dikkat çekicidir. Pay, elde ettikleri bu ham verileri, yaratıcı bir süreçten geçirerek bir belgesel filme nasıl dönüştürdüklerini de belirgin kılıyor: “Belgeselde bazılarını konuşmacı olarak, bazılarının da hikâyelerini dâhil ettik. Yer alan bütün hikâyeler, bütün diyaloglar yaşıyor. As-

linda ansiklopedinin ruhuna uygun o kolektif hafızasına işaret eden ya da yaslanan bir yöntemi takip ettik. Birkaç fikri meseleye dikkat etmeye çalıştık. İlki ansiklopedinin kolektif bir çalışmanın ürünü olduğunu unutmamak, diğeri belgeselin nihayetinde kurmaca bir dünya inşa ettiğini göz ardı etmemek. Belgeselin diline önemli bir katkı yaptığını düşündüğüm gelenekli sanat orta oyunundan mülhem geliştirdiğimiz sahneleme metodundan da kısaca bahsetmeliyim. Çözümlememizin özü farklı zaman ve mekânları tek bir mekânın içinde aynı karakterleri yerleştirerek yaymaktır. Böylece ansiklopedinin yapım süreciyle fikri evresi iç içe geçti. Bir nevi zamanı ve mekânı genişletip tamamen belgesele has bir dünya inşa ederek ansiklopedinin özgünlüğünü vurguladık. Büyük bir emeği, 33 yıla yayılan bir başarı hikâyesini bir filme sığdırmak kolay değil. Büyük bir hikâyeye küçük bir katkı sadece.”

Geniş anlamıyla düşünürsek hayli kapsamlı olan ansiklopedinin 33 yıllık hikâyesinin başlangıcının epey sancılı geçtiğini aktaran Murat Pay, geçmişin içlerine doğru keşfe çıkmış bir kâşif gibi hareket etmiş: “Birinci cilt hemen çıkmıyor. İlk zamanlar çok daha uzun hazırlık dönemleri gerçekleşiyor. Yapalım mı, yapmayalım mı dedikleri bir aşama var. Daha sonra hareket aldıkları bir zaman dilimi var. Birkaç ekip değişiyor. Sözlü tarih görüşmelerinde duyduğumuz hikâyeler bunlar. Daha sonra ilk cilt çıkana kadar fasikül olarak çıkıyor. Aşağı yukarı da 33 senelik bir çalışma ortaya çıkıyor.” Nitekim ansiklopedinin bu süreciyle alakalı olarak gerek Ergun Göze’nin *Yasasın Hatıralar* (2007) ve Tayyar

Altıkulaç’ın *Zorlukları Aşarken* (2011) adlı hatıralarında gerekse söyleşilerde altın uçurumlu hayli anekdot var.

Belgeselciye özgü bir yorum ortaya koymak için çaba harcadıklarını vurgulayan Murat Pay, belgeselin mekânını ve eşyalarını olabildiğince ansiklopedinin dünyası olan Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi’ni (İSAM) seçme sebebini ise olanı daha derin duyumsatma arzusuyla izah ediyor: “Bu ansiklopedinin, emeğin izleri oradaydı. Dolayısıyla orada çekmemin, o izlerin gözükmesinin anlamlı olacağını düşündüm ve belgeselin duygusuna da etki edeceğini düşündüm. Yani filmde kurmaca bir unsur kullanacaksak o unsur İSAM’daysa onun İSAM’da olmasını tercih ettim. İSAM’ın sandalyesi, masası, kâğıtları, kitapları, bahçesi.⁴ Bir yandan gerçek dünyanın izini, kokusunu takip ederken diğer yandan kolektif çalışmaya atıfla kurmaca bir yapı kurduk.” Önce ayrıntıların resmini çektiklerini, sonra bu ayrıntıları kaynaştırarak bir yorum yaptıklarını hissettiren Pay, şair gibi “Ne kadar iyi tanıyorum burasını” demektedir. Ardından sözlü tarih çekimleri sırasında İstanbul’a çok kar yağdığını hatırlatıyor ve bunu fırsat bilip, ansiklopedi çalışmalarının büyük bir kısmının hazırlandığı kütüphanede doğaçlamaya yöneldiklerini anlatıyor. Daha sonra bu çekimin belgeselin finalini belirlediğini dile getiriyor. Pay bu durumu “Senaryodan önce çektik, hiç

4 Belgeselin fragmanını görünce sevinçten ayakları yerden kesilen, içi coşan, dilinin ucuna hatıralar dökülen Vahdettin İnce, okurunu İSAM’la tanıştığı günlere götürdü. Bk. Vahdettin İnce, “Hep Otuz Üç Yaşında”, *Star*, 20 Ağustos 2023.

planda yoktu. Doğaçlama oldu. O sahneyi çekince senarist arkadaş, ‘Belgeselin sonunu senaryoya bu şekilde koyalım’ dedim. Belgeselin aslında ilk çekilmiş sahnesi ve senaryodan önce yerini bulmuş bir sahne. Senaryosu yazılmadan finalinin çekilmesi, belgeselin kendine özel dünyasının bir parçası olduğunu düşünüyoruz” diye açıklıyor.

Murat Pay’ın yönetmenliğini üstlendiği gerçekliğin yaratıcı biçimde yorumlanmasına odaklanan *Hep Otuz Üç Yaşında*’ya ilişkin bu kısa değerlendirme, kurmaca belgeselin, hatırlama, geçmişle hesaplaşma, hafıza, millî kimlik, kimlik politikaları, siyasi farkındalık yeni anlatım tarzları gibi kavramlar çerçevesinde tartışılması ve çalışılması gerektiğine işaret etmektedir. Burada bir parantez açarak şunu da söyleyelim: Türkiye Diyanet Vakfı’nın hazırladığı *İslâm Ansiklopedisi* ise kuşkusuz gerek tarzıyla, yönelimiyle, gerekse hacmiyle yirminci yüzyıl Türkiye’sinin sonlarında hayata geçirilmiş herhâlde en özgün büyük yayın projelerinden biriydi. Ansiklopedinin perspektifi, muhtelif maddeleri, noksanları, arayışları üstüne bir kapsamlı kitap mutlaka yazılmalı. Yayına odaklanan bir belgeselin çekilmesi sevindirici. İnşallah, bu belgesel “kapsadığı tarihî, coğrafi ve entelektüel alan, indiği detaylar, sunduğu görsel malzeme ve bunların ötesinde ‘Müslümanların İslâm’ı akademik olarak değerlendiremeyecekleri’ yolundaki Oryantalist varsayımı çürüten”⁵ *İslâm Ansiklopedisi* hakkında yeni çalışmaları özendirecek bir etki uyandırır.

5 M. Şükrü Hanioglu, “Müslümanlar İslâm’ı Akademik Olarak Değerlendirebilir mi?”, *Sabah*, 2 Şubat 2014.

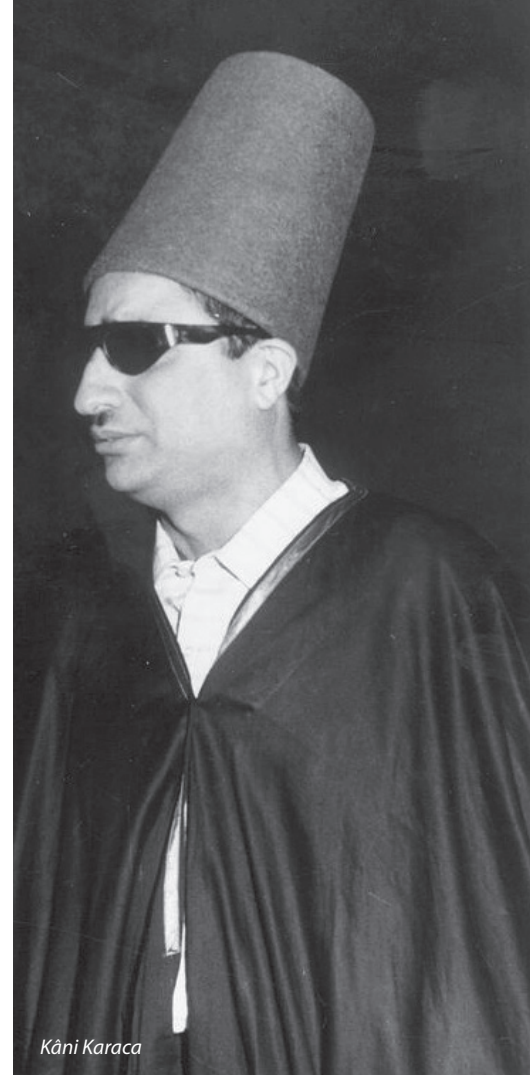
Nevadir Musikişinasla Bir Sohbet

TALAT ÖZKAN

Türk musikisinin 20. yüzyıl-
da yetiştirdiği çok kıymet-
li bir icracısı olan Kâni Karaca
dendiğinde akla çeşitli sıfatlar,
yakıştırmalar, tespitler, birbiri-
ni bazen tamamlayarak bazen
de eksilterek sıralanabilecek
özellikler geliyor hemen. Neler
denmemiş ki onun için: İki gözü
de görmeyen bir hafız, mevlit-
han, gazelhan, naathan, musiki-
şinas, hoca, sesiyle gören adam
hatta gazinocu...

Peki, bütün bunları hak edecek
veya en azından duyumsatacak,
düşündürecek nasıl bir hayat ve
musiki söz konusu Karaca için?
Fatih Camii imamlarına sorsa-
nız, onu sadece mevlithan diye
anacaklardır. Surelerle Mevlid'i
makamdan makama geçip tam
bir İstanbul tavrı ile okuması-
nın payı yüksektir onun böyle
anılmasında. Konservatuvarda
öğretim görevlisi iken yetiştirdi-
ği birkaç talebesinden ise haberdar
değildir çoğu kişi. Hâlbuki
usul vurma, kudüm, vesaireyi
yeni nesillere dili döndüğünce
öğretmeye çalışmıştır.

İşte bu yüzden birbirlerini ısı-
tırcasına duygu, hatıra ve bilgi
paylaştığı Alâeddin Yavaşca'ya
göre "Karaca musikiyi algıla-
yan, üstün hafızası, icrası ve
kendine haslığı ile ortaya çıkan
nevadirdendir." İstanbul'daki
ilk hocası, Üsküdarlı Hafız Ali
Efendi'nin "Bana emr-i Hak
vaki olunca gözüm arkada
kalmayacak. Zira hamdolsun
Kâni'yi yetiştirdim" sözleri ve
Sadeddin Kaynak'tan sonraki
hocası Sadeddin Heper'in "Öğ-
retecek eser yetiştiremiyorum.
En aşağı bir ayda geçilebilecek
bir besteyi bir derste öğreniyor"
yorumları da bu görüşü destek-
liyor. Hakikaten onu yakından
tanyanların altını çizdiği gibi
bir defa dinlediği koskoca Mev-
levi âyinlerini hemen hafızası-
na alan, yıllar önce geçtiği eser-
leri ilk günkü gibi hatırlayan bir
simaydı. Ayrıca yarım asrı aşkın
müzik tarihinin birçok önemli
olayını acı, tatlı bizzat yaşamış,
görgü ve bilgisini konservatuar
düzeyindeki musiki mahfille-
rinde meşk ederek öğrenmiş,
üstatların önünde diz çökerek
devleşmiş, onlardan aldıklarını

Kâni Karaca

Mehmet Güntekin'in hazırladığı *Karanlıkta Bir Sadâ: Kâni Karaca* adlı sergi kitabı, 1950'den 2000'li yılların başlarına kadar Fatih sınırları içinde yaşamış Kâni Karaca'nın müzik kültürü açısından çok büyük bir öneme sahip olduğunu gündeme getiriyor.

bugünlere taşınmış, birçok eserin unutulmamasını sağlamıştır. Görüldüğü üzere bir ömre ne kadar şey sığdırılabileceğini gösteren Karaca, siyah gözlükleri ve kendine özgü muhteşem icrasıyla gönüllere taht kurmayı başarmıştır.

BİR SERGİ BİR KİTAP

Fatih Belediyesi'nin "Karanlıkta Bir Sadâ: Kâni Karaca" adlı sergisi, özel eşyaları, fotoğrafları ve kendi anlatımıyla onun hayat hikâyesini, bugüne kadar yayımlanmış plak, CD ve kasetleri, çeşitli özel eşyaları ve fotoğrafları sevenleriyle buluşturdu. Karaca'nın bugüne kadar hiç yayımlanmamış, Murat Bardakçı'nın arşivindeki çok özel icraları da sergi vesilesiyle müzikseverlerle buluştu. Sergi, 28 Nisan'a kadar Nusret Çolpan Sanat Galerisi'nde görülebildi.

Serginin açılışına katılan Kâni Karaca'nın mahdumu Mehmet Ali Karaca, babasının bu yüzyılın en büyük seslerinden biri olduğunu belirterek, onun unutulmak üzereyken

son zamanlarda yeniden parlamaya başladığını söylüyor. Kur'an-ı Kerim'i öğrenmek için aldığı eğitimin müstesna olduğunu hatırlatıyor. Sanatında gösterdiği ustalikle öne çıkan Karaca'nın içinde bulunduğu muhiti Alâeddin Yavaşca'dan da destek alarak şöyle çerçeveleyiyor: "Sadettin Kaynak, Kâni Karaca ve Sadettin Heper, 600'ün üzerinde makam bilen insanlardı. Alâeddin Hoca kendisi itiraf etti, 'Biz nerede altı yüz makam bilelim? Şimdi konservatuvarından mezun olanlar 40-50 makamla mezun olsa öpüp başına koyuyor. Baban 600'den fazla makam biliyordu' dedi. Sonra da şöyle dedi, 'Gerek var mıydı, şu anda kimse gerek duymuyor zaten.' Şimdi böyle birisi varken onun adını anmayıp da diğerlerine sanatçı diye bakanlara ne demeli?"

Serginin küratörü Mehmet Güntekin'in hazırladığı *Karanlıkta Bir Sadâ: Kâni Karaca* adlı sergi kitabı ise, 1950'den 2000'li yılların başlarına kadar Fatih sınırları içinde yaşamış Kâni Karaca'nın sadece Türk musikisi için değil, insanlık tarihi için, müzik kültürü açısından çok büyük bir öneme sahip olduğunu gündeme getirmiş durumda.¹ Fakat bundan daha da önemlisi Karaca'nın söze dönüşen hayat hikâyesinin yer aldığı söyleşi. Çalışmanın ilk bölümü Karaca ile sonuncusu vefatından iki yıl kadar önce, 2002 yılında yapılan bir dizi sohbetten yola çıkılarak hazırlanmış. Söyleşi, Karaca'nın yürüdüğü yolu, ulaştığı yeri, yürürken yoldan

derlediklerini özetleyen bir metin olarak ayrı bir öneme sahip. Dolayısıyla âdeti "yaşadım da yoruldu" diyen sanatçının hayatına, hatıralarına dair birinci ağızdan önemli bir kaynak görevi görüyor.

Söyleşi Kâni Karaca'yı anlamak, onun yetişme sürecini ölçüp biçmek isteyenler için sanatçıya dair karanlıkta kalan pek çok noktaya ışık düşürecek cinsten. Burada anlatılanların çoğu hakkında yapılan akademik çalışmalar ve onu tanıyanların anlatımları da şöyle ya da böyle doğruluyor. Güntekin söyleşinin birkaç yerinde parantez içi açıklamalarıyla, büyük bir ustalık ve maharetle Karaca'nın hâletiruhiyesini, anlık hissiyatını, duygularının özündeki derinliği ortaya koymaktan geri kalmıyor: "Uzunca bir sessizlik. Yüz hatları belirgin şekilde geriliyor." "Uzunca bir duraklama... Yüz hatlarında büyük bir gerginlik..." "Yutkunuyor, yüz hatları daha da geriliyor ve sesi belirgin şekilde titriyor... Bir süre duraklıyor..." "Burada dik durmaya çalıştığı hâlde, göstermek istemez gibi, gözlüğünü düzeltmek bahanesiyle yüzündeki yaşları siliyor ve uzunca bir sessizlik... Salonda bütün dinleyiciler nefeslerini tutmuş gibi... Dinleyenler arasında gözyaşlarını silenler var." "Duraklıyor... Yüzü yine ağlamaklı oluyor..."² Anlaşıyor ki Karaca, hafızası üzerinden şahsiyeti-

¹ Mehmet Güntekin, *Karanlıkta Bir Sadâ: Kâni Karaca Türk Musikisinin Büyük Ustasıyla Sohbet*, Fatih Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2023.

² Diğer taraftan belgesel ve televizyon programlarında ise karşımıza çıkan tam anlamıyla tatlı, şirin, taşlamaya, ince alaya ağırlık veren bir rahatlık içindedir Karaca. Gözlüğün üstünden bıyık altından gülercesine, bol bol espriler yapar, şen kakkahalar atar, kelime oyunları ile herkesi kırar geçirir.

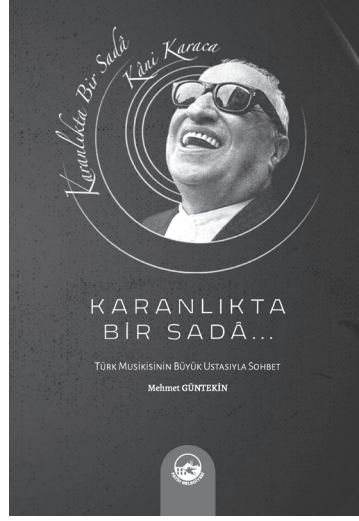
nin derinliklerini anlatmakta, dilinin ucundaki kelimeleri söylemekte zaman zaman zorlansa da en mahrem bilgileri bir anlatıcı olarak kelimelere döküyor. Bu durum hikâyesi olmayan insanların gerçekte de yok hükmünde olduklarını doğrularken Avni Özgürel'in Abdülbaki Gölpinarlı özelinde dediklerini bir kere daha doğruluyor: "Zor koşullar çoğu zaman inanç, düşünce ve bilim hayatında hazine kilitlerinin açılmasına uygun zeminin oluşmasını kolaylaştırıyor."³

Mehmet Güntekin Kâni Karaca'nın büyük bir müzik dehası olduğunu ana hatlarıyla ortaya koyduktan sonra yaptığı söyleşinin maksadını "bir büyük ustayı, adının bizde çağrıştırdığı boyutun biraz daha dışında, bize görünen tarafından farklı olarak, daha spesifik bir boyutta, insanî tarafıyla mercek altına alabilmek; tanımaya çalışmaktı" şeklinde özetliyor. Gerçekten de Güntekin sorduğu sorulara aldığı cevaplarla Karaca'yı gerçek anlamda tanıyabilmemizi sağlayacak bazı ipuçlarını yakalamış.⁴ Elbette Karaca ile yapılan söyleşilerin hepsi önemli ama Güntekin'kinin yeri bir başka, çünkü dilere destan olup uzun zaman pek çok araştırmacı tarafından Karaca'nın dünyasına açılan neredeyse tek kapı olma vasfını muhafaza etti.⁵

3 Avni Özgürel, *Portreler Galerisi, Küllenen İzler*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 11.

4 Mehmet Güntekin, *age.*, s. 8-9.

5 Bununla beraber bahsi geçen söyleşide Türk Ocağı'nın (s. 19) Halkevi, Âlem-i Râbitatü'l-İslâm'ın (s. 52) ise Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî diye düzeltilmesi gerekirdi.

HAYATINDAN KESİTLER VE ÜSTATLARI

Kronolojinin genel çerçevesinden sanatçının özel dünyasına giden yolun nasıl şekillendiğine bakıldığında zorlukların, insanın çığlığının, kıskançlığın, merhametin, acının, himayenin, dostlukların, azmin, başarıların içinden geçip gelen bir portreyle karşılaşırız. Mütihş sesi ve yorum kabiliyetiyle bilinen Kâni Karaca, Doğu Türkistan kökenli bir ailenin evladı olarak Adana'nın Adalı köyünde 1930'da dünyaya gelmiş. Siyah gözlüğünün arkasında derin, geniş, zengin bir iç dünya taşıyarak yaşayan Kâni Karaca'nın "maddi dünyaya, ışığa kapalı ama kalbe açık gözleri vardı" diyor onu yakından tanıyanlardan biri.⁶ Ne var ki çoğu kişi onun henüz bebekken kaybedilmiş gözlerinin hikâyesini bilmez. Yaşadıkları o kadar üzüntü verici ki anlatması imkânsız. Üvey annesi gözüne kezzap dökse, öz annesi kendi-

6 Yalçın Çetinkaya, "Kâni Karaca ve Ray Charles veya Ray Karaca, Kâni Charles", *Anlayış*, 2004, sayı: 14, s. 86.

sini diri diri toprağa gömmek istese de halası ve eniştesinin himayesi ve yönlendirmesiyle hem saat tamir eden hem de imamlık yapan Saatçi Ali Nergis Efendi'den ders alarak Kur'ân-ı Kerim'i hufzetmiş ve yeni alfabe-yi öğrenmiş küçük Kâni. Hatta diğer çocuklardan daha çabuk bellemiş, daha çabuk ezberlemiş. Saatçi Ali Efendi deyip geçmemeli, çünkü kendisi sadece köyde birçok talebe yetiştiren biri değil, aynı zamanda Sultan Hâmid'in huzurunda da bulunmuş.⁷ Ondan sonra köye yakın camilerde mukabele okumaya başlayan Kâni Bey, sesinin güzelliği ile etrafın nazar-ı dikkatini çekmiş, ardından Hacı Şefika Hatun Camii'nin imamı Abdi Efendi'den makamları meşk etmiş.

Çok yönlü merakıyla içi içine sığmayan Kâni Bey bu ön hazırlık ve başlangıç yıllarından sonra 1950'de İstanbul'a gelir, üslup ve tavır öğrendiği üstadı Sadeddin Kaynak'la tanışır. Kaynak o yıllarda Eminönü Yeni Camii'de Ramazan aylarında mukabele okumaktadır. İbrahim Büyükçopur Kâni Bey'i alıp oraya götürür. Kaynak mukabeleyi bitirdikten sonra Büyükçopur "Sana bir hafız getirdim. Bunu bir dinle, eğer kabiliyetini münasip görürsen himayene almanı rica ediyorum!" der. Onun bu takdimi üzerine Kaynak, "Bir aşır okusun bana!" diye mukabelede bulunur. Kâni Bey'in okuduğu aşırı beğenen Kaynak, Büyükçopur'a "Sen bunu bayramdan sonra al, Sıraselviler'deki evime getir!" der.⁸ Daha sonra Kaynak'la o kadar içli dışlı olur ki Kâni Bey, onun

7 Mehmet Güntekin, *age.*, s. 22.

8 Mehmet Güntekin, *age.*, s. 35.

teklifiyle “Arslantatar” olan soyadını Karaca ile değiştirir.

Kâni Karaca, üslup ve tavrından çok etkilendiği Yeraltı Camii imamı ve hatibi hafız Ali Üsküdarlı'nın öğrencisi olarak, dinî musiki bilgisini derinleştirir. Ali Efendi, musiki nazariyatı bilmese de makamları nazariyat biliyormuşçasına tam sıhhatli icra etmeyi başarmasıyla bilinmektedir. Neredeyse tüm büyük sanatkarların önemli bir kısmının bizzat kendi sanatlarını üst düzeyde icra edebilmek için üstatlardan ders aldıklarını biliyoruz. Ne var ki üstatların birbirlerinden her zaman hoşnut olmaları kimi zaman yetiştirme çağındaki sanatkarları olumsuz etkileyebilmektedir. Sesi, makamları, usulleri bütün zenginliği ile kavramak için o yıllarda Sadeddin Kaynak ve Ali Efendi'nin üstüne kimse yoktur doğrusu. Fakat bütün birikimlerine rağmen bazı sorunların Karaca'nın pusulasında yönünü bulup, kendi yağıyla kavrulmasına doğru ilk kıpırdanışlarını engelleme ihtimali vardır.

Hafız Ali Efendi'nin Sadeddin Kaynak'a bakışı, şairin “Kendi bahçesinde dal olamayanın biri/Girmiş bahçeme ağaçlık taşıyor”⁹ dizelerini hatırlatacak cinstendir. Memleketinden kalkmış, koskoca İstanbul'a gelmiş Kâni Karaca hocalarının durumunu şöyle anlatır: “Sadeddin Kaynak'tan meşk ettiğim esnada Ali Efendi'den de Kur'an talim ediyorum fakat kalkıp da öyle gevezelik filan etmiyorum. Boşboğazlık yok... Birbirlerinin aleyhinde

olduklarını biliyorum çünkü... Onun için ötekine de gittiğimi hiç belli etmiyordum. Ama bir gün Hafız Ali Efendi bana: ‘Bana bak Kâniiii! Sen hem beni hem de onu idare ediyorsun! Ben işin farkındayım ama seni sevdiğim için sesimi çıkarmıyorum, haberin olsun!’ demesini mi?! Meğer işin farkındaymış ama sesini çıkarmıyormuş. Allah rahmet eylesin. Nasıl idare ettim Allah bilir! Tek ki, bunlardan feyz alayım, istifade edeyim. (...) Ali Efendi'nin Kaynak hocamla aralarındaki husumet ne şiddetliymiş ki, Kaynak felç geçirdikten sonra bile birbirlerinin gıyabındaki o nahoş sözler devam etti. O, onun aleyhinde, o, onun aleyhinde...”¹⁰

Benzer bir durum Mesud Cemil ile Sadeddin Heper arasında da vardır. Olay Hakkı Süha Gezgin'in Kâni Karaca'yı Mesud Cemil'le tanıştırmak için İstanbul Radyosu'na götürmesinden sonra daha curcunalı bir hâl alır: “Tanıştık, ben elini öptüm, hoşbeş, filan... ‘Evladım, bize bir eser okur musun?’ dedi. Utana sıkıla, ‘Aman hocam!’ dedim, ‘Kusurum olursa lütfen siz tashih edin. Sizin huzurunuzda okuyacağım?!.’ Tabii o zaman korkardım, sıkılırdım... Hani, bir pot kırmayayım diye... Ben de tuttum, Nuri Halil Poyraz'dan meşk ettiğim Hicaz Durak'ı okudum. Bitince, ‘Evladım, sen kimden meşk ediyorsun?’ diye sordu. ‘Hocam, Sadeddin Kaynak'tan meşk ediyordum, onun vefatından sonra Sadeddin Heper hocamdan meşk ediyorum’ dedim. ‘Haa, öyle mi?’ filan gibi bir karşılık verdi. Meğer Mesud Bey ile Heper'in arasında böyle ne bi-

leyim, bir kısır çekişme midir, bir tatsızlık varmış. Sebep, musiki... Bir eserin ufak bir teferruatı hakkında mı ne?”¹¹

Kâni Karaca, Sadeddin Kaynak'ın Taksim Sıraselviler'deki evinde meşke devam ederken, hocasının tanıştırdığı Sadeddin Heper'den de kudümle usul vurmaya öğrenmiş. Bir gün Kaynak, Karaca'ya Heper'i işaret ederek şöyle demiş: “Bak evladım, bana bir emr-i Hak vaki olursa seni bu zata emanet ediyorum. Bu zat benden daha bilgilidir.”¹² Heper'le ilk meşklerini ise Cihangir'deki Kadiri tekkesinde yapmışlar. Karaca, Nuri Halil Poyraz, Refik Fersan, Fahire Fersan, Münir Nureddin Selçuk, Arif Sami Toker gibi ustalarla meşkin zevkine varır. Hakkı Süha Gezgin'in Beşiktaş'taki evinde Dr. Selahaddin Tanur'un idaresinde her Cuma günü yapılan fasıllara katılır. Görüldüğü üzere Karaca, dönemin İstanbul'unda, musiki geleneğinin son temsilcisi sayılabilecek müzisyenlerden meşk ederek olgunlaşmıştır.

Mesud Cemil'le Sadeddin Heper arasındaki çekişme ise Kâni Karaca'nın “kulağa merhem” sesi vasıtasıyla son bulur: “Mesud Bey, bir gün Beyoğlu Mal Müdürlüğü'ne gidip Sadeddin Heper hocamın odasına girmiş. Heper şaşırmış tabii ki, çünkü ciddi dargınlık var aralarında... Mesud Bey, ‘Efendim’ demiş, ‘Evet, aramızda birtakım tatsızlıklar oldu, limonî vaziyetler geçti fakat buna bir son vermeliyiz. Kâni adlı bir talebenizle tanıştım, çok beğendim. Ona siz meşk ediyormuşsunuz. Eğer

9 Özdemir Asaf, “Bakı”, *Bir Kapı Önünde*, YKY, İstanbul 2022, s. 108.

10 Mehmet Güntekin, *age.*, s. 33, 47.

11 Mehmet Güntekin, *age.*, s. 42.

12 Mehmet Güntekin, *age.*, s. 35.

müsaade buyurursanız, sizden meşk ettiği klasik eserleri Radyo'da ona okutturup kaydedelim.' Hocam bir gün bana geldi ve 'Mesud Cemil bana geldi ve böyle böyle dedi... Sen ne diyorsun?' diye fikrimi sordu. 'Vallahi hocam, siz ne buyurursanız ben ona göre hareket ederim. Siz eğer okumamı münasip görüyorsanız emriniz başımın üstüne ama müsaade etmezseniz kendi kendime nasıl olur da 'İllâ da Radyo'da okuyayım' diye öyle bir şeye kalkışırım? Aman hocam, size nasıl öyle bir saygısızlık ederim?!..' diye cevap verdim. Bana 'Tamam!' diyen Heper hocam, Mesud Bey'e olumlu cevap vermiş."¹³

Tümüyle kendine özgü bir sanatkar olan Kâni Karaca'nın yetiştiği o eski tarza şimdiki gençler elbette ki yetişemediler. Onu yoğuran eski ustaların birçoğu hayata veda etti ama günümüzde de yetişen hayli genç var. Öte yandan Karaca'nın okuduğu eserlerin televizyondan verilmediği zor zamanlar da geride kaldı artık. Karaca'nın 1960-1963 yılları arasında kaydedilen ve İstanbul Radyosu'nda yayımlanan programlarından kurtarılan iki albümü yakın dönem Türk musiki tarihi açısından önem taşıyor. Mesud Cemil'in sunduğu ve aynı zamanda viyolonsel ile eşlik ettiği programın saz heyeti Vecihe Daryal, Cevdet Çağla, Yorgo Bacanos, Sadeddin Heper, Niyazi Sayın, Necdet Yaşar, Sadi Işıl, Cüneyd Kosal, Ruşen Kam ve Emin Ongan gibi çok değerli sazandeler eşlik ediyor. Bu arada onun bestelerini dinleyip anlamak için ille de Türk musiki uzmanı olmak şart değil.

13 Mehmet Güntekin, *age.*, s. 43.

HAFIZLIK VE TÜRK MUSİKİSİ

Kâni Karaca, aynı zamanda Hicaz'da bestelediği, dinleyenlerin dinlemeye doyanadığı "Lebbeck Allahümme Lebbeck"i ile bilinir. "Arafat Duası" diye de anılan bestenin diğer adı da "Telbiye". Bütün hacılar Arafat'ta vakfeye durdukları zaman bu duayı ederler. Söyleşide Karaca Hicaz'a gitmesini ve devamında yaptığı bestesi hakkındaki hatıralarını teferruatıyla anlatır. Hadise şöyle cereyan eder: Meşk için İbrahim Büyükçopur'un evinde her hafta yapılan toplantılara zaman zaman İslâm ülkelerinden bazı değerli isimler, bazı kuruluşların mühim delegeleri de katılmaktadır. Gerek Pakistan'dan, Endonezya'dan, Kenya'dan, gerek muhtelif Arap memleketlerinden, özetle İslâm ülkelerinden... Herkes birbiriyile sohbetler esnasında tanışır, ardından da Kur'an okunur sonra da herkes evden ayrılır. Günlerden bir gün sohbete katılan Suudi Arabistan Kralı Faysal'ın yakınlarından Seyid Muhammed Hasan Kutbî Karaca'nın Kur'an tilavetinin ardından hem beğenisini hem de bir daveti dile getirir: "Yahu, Türkiye'ye geleceğim ve böyle bir hafızla karşılaşacağım, ak-

lımın ucundan bile geçmezdi. Zannedirdim ki Türkiye'de hafız yoktur, Türkiye'de Kur'an okuyuşu zayıftır. Ben bu zatı hacca davet etsem gelir mi?"¹⁴

Bu hadise aynı zamanda Kur'an tilavetinin insan duygularını doğrudan etkileme ve insanları müşterek güzel duygularda birleştirme gücünü gösterir. Kâni Karaca, Hasan Kutbî olayını kendisini tanıtan hoş belgeselde ve Kanal 7'deki programda vakti zamanında anlatmıştır. Sözü mümkün olduğunca kısa tutan, gereksizi atmakta tereddüt göstermeyen hatta özellikle buna çalışan Karaca'nın bu olayı uzun uzadıya Mehmet Güntekin'e de anlatması dikkat çekmektedir. Karaca daha yeni evlense de 1965'teki hac teklifini hemen kabul eder, yanına bir rehber olarak Hicaz'a gider. Karaca, İslâm ülkeleri arasında dinî koordinasyonu ve yardımlaşmayı sağlamak amacıyla kurulan Râbitatü'l Âlemi'l-İslâmî adlı teşkilatın Suudi Arabistan kralının sarayındaki toplantısının açılışına davet edildiğinin farkında değildir.

Kur'an-ı Kerim okumak üzere yapılan bu davet Hasan Kutbî vasıtasıyla gerçekleşir. Ne var

14 Mehmet Güntekin, *age.*, s. 52.

ki bir Türk'ün böyle önemli bir toplantının açılışında Kur'an okumak üzere davet edildiğini duyan Suudi Arabistanlı hafızlar kalkıp İçişleri Bakanı'na gitmişler ve durumdan rahatsız olduklarını anlatmışlar. Kendileri dururken Türkiye'den gelen bir hafıza açılışta Kur'an okutmanın zül olduğunu ifade etmişler. İçişleri Bakanı Muhammed Sırrı Sabbah ise şöyle demiş: "Yahu, sizin bu yaptığınız ayıptır! Ne olmuş Türkiye'den gelmişse? Ne olmuş bir Türk okuyacaksa? O da bir din kardeşiniz değil mi? Bir Türk'ün Kur'an okuması size niçin zül olsun? Bunun için geldiyse yazıklar olsun! Hepiniz defolun!"¹⁵

Rabıta'nın etkinlikleri arasında İslâm ülkelerinin önde gelen âlim, düşünür ve davetçilerinin bir araya gelip Müslümanların güncel meselelerini tartıştıkları geniş katılımlı Genel İslâm Konferansı da yer almaktadır.¹⁶ Kâni Karaca konferansın açılışında Hasan Kutbî'nin telkiniyle Yûnus Suresi'nden yarım sayfalık bir aşır okur. Kutbî, Karaca heyecandan yanılmasın diye önceden bizzat kendisi birkaç defa Mushaf'ı eline alıp takip ederek onu dinlemiştir. Sunucu Karaca'yı Arapça takdim eder, o ise hocasından öğrendiği Arap tavrıyla Kur'an'ı okumaya başlar. Karaca'nın okuyuşunu Mekke Radyosu naklen vermiştir. Sonraki yıllarda da Mekke, Cidde radyoları onun bu okuyuşunu zaman zaman yayımlamışlar. Karaca işte o ilk Kâbe ziyaretinde, bu "Lebbeyk Allahümme Labbeyk"i, vakfeye

15 Mehmet Güntekin, *age.*, s. 52.

16 Mustafa L. Bilge, "Râbitatü'l Âlemi'l-İslâmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2007, cilt: 34, s. 379.

durduğu anda gelen bir ilhamla bestelemiştir.¹⁷

Mehmet Güntekin'in *Karanlıkta Bir Sadâ* kitabında, dikkat çeken görseller arasında Kâni Karaca'nın Endonezya'da düzenlenen Kur'an-ı Kerim okuma yarışmalarına katıldığını gösteren fotoğraflar da mevcut. Refî Cevad Ulunay'ın sanatçıdan "İslâm bülbülü" diye bahseden bir yazı yazması Kur'an-ı Kerim okuma yarışmalarıyla bağlantılıdır. Zaten Üsküdarlı Ali Efendi'nin talebesi olur, bir de Kâni Karaca ustalığına ve kulağına sahip olursanız yarışmalarda başarılı olmamanız imkânsızdır.¹⁸ Hakikaten Hak kelâmını, Davudî bir sestem dinlemek ve gönle nakşetmek için "sesiyle gören" Karaca'nın kayıtları güzel bir vesile olabilir. Kendine has Kur'an tilavetleri, mevlitler, ilahiler, naatlar, kasideler ve gazeller onu, son yüzyılın en büyük hafızı, mevlithanı, naathanı, kasidehanı ve gazelhanı yaptı. Konservatuarda öğrenci olduğu yıllarda Türk müziği geleneğinin son büyük temsilcisi Karaca'dan ders alan Yalçın Çetinkaya'nın hafızlık ve Türk musikisi münasebetini anlatırken yazdıkları ise gayet isabetlidir. "Daha ilkokuldayken, aynı zamanda köy imamı olan öğretmeninden Kur'an'ı hıfzetti. Hafızlık, bir 'Türk musikisi icracısı' için kuşkusuz önemli bir avantajdır. Merhum Bekir Sıdkı Sezgin, hafız olmasının Türk musikisi icrası konusunda kendisine çok şey kazandırdığını söylerdi her zaman. Aynı eğitim geleneğinden Kâni Karaca'nın da geçmiş olması,

17 Mehmet Güntekin, *age.*, s. 53.

18 Şahin Uçar, "Kâni Karaca ve Geçmiş Zamanlar", *Yedi İklim*, 1994, sayı: 31, s. 134-135.

Türk musikisi eğitim geleneğinin şekli hakkında bize önemli bilgiler vermiyor mu?"¹⁹

Kâni Karaca, yaşadığı sıkıntılı hayatın ve dönemlerin bir sanatkar tercümanı olarak sesiyle, besteleriyle üst düzeyde anlattıklarını, bir de sese, saza göre daha sıradan bir anlatımla, bir dille ifade etmeye ileri derecede arzuluymuştu; arzulu olmaktan öte bunu zaruri görüyordu sanki. Öyle ki sesini duyurma imkânı bulduğu belgesel ve diğer televizyon programları bunu bihakkın ispatlayacak öğelerle doludur.²⁰ Hayata 29 Mayıs 2004'te veda eden ama kayıtlarıyla, anılarıyla, ilginç esprileriyle musiki dünyasında yaşamayı sürdüren Karaca'nın varlığına eklenen yıllar onun unutulmayacak bir sanatkar olduğunu ortaya koydu. Kendisi kalbe ve akla aynı anda dokunan, iz bırakan, her zaman hatırlanan musikişinaslığı ile var olmayı sürdürüyor. Onu tanıyanların, bilenlerin, onun musikisini iyi anlayıp değerlendirenlerin kendisini düzyazıda da inşa etmeleri için Mehmet Güntekin'in *Karanlıkta Bir Sadâ* adlı sergi kitabı güzel bir başlangıç olabilir. Çünkü Güntekin, bu eserle bizi elimizden tutuyor, metinleri ve görselleriyle Karaca'nın dünyasında gezdiriyor.

19 Yalçın Çetinkaya, *agy.*

20 Maksim'le birlikte Türkiye'nin yakın dönem tarihini anlatmaya çalışan Sacit Aslan'ın *Bir Masalda İki Kral Olmaz* (Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2021) kitabı ise musiki dünyasının pek anlatmadığı bir Kâni Karaca portresi çizer. Çünkü Maksim gazinosunda sahne alanlardan biri de Kâni Karaca'dır. O yıllarda sahnede ilahiler ve gazeller okuduğunu gazetelerdeki Maksim ilanları gösterir.